Масса а мехкашкара пролетареш, вIашагIкхета!

СЕРДАЛО

Советски Союза Коммунистически парте Нохч-ГIалгIай обкома, Нохч-ГIалгIай АССР Лакхехьарча Советеи Министрий Советеи орган

(«СВЕТ») Орган Чечено-Ингушского обкома КПСС, Верховного Совета и Совета Министров Чечено-Ингушской АССР

№ 44—45 (4489). | ЕРА, 15 апрель 1971 шу. | Мах 3 кеп. | Газета арадувла 1923 шера денз

Коммунистий дукхача миллионех латтача эскара цIерагIа съездо болхлой, колхозхой, халкъа интеллигенци, деррига халкъ тIаьхьех вай сийлахь-йоккха Даьхе тоаяр духьа дог айденна творчески къахьегара.

(КПСС ЦК Отчетни докладах йолча КПСС XXIV съезда Резолюце тIара).

«1971—1975 ШЕРАШКА СССР ХАЛКЪА БОАХАМ ДЕГIАБОАЛАБАРА ПХЕ ШЕРА ПЛАНАХ ЙОЛЧА КПСС XXIV СЪЕЗДА ДИРЕКТИВАЙ» ХЬАКЪЕХЬАРЧА КПСС ЦК ПРОЕКТАХ БОЛА СОВЕТСКИ СОЮЗА КОММУНИСТИЧЕСКИ ПАРТЕ XXIV СЪЕЗДА

С О Ц А М

1971—1975 шерашка СССР халкъа боахам дегIабоалабара пхе шера планах йолча КПСС XXIV съезда Директивай хьакъехьа СССР Министрий Совета Председатела новкъоста А. Н. Косыгина яьча докладага ла а дийгIа, из йийца а йийца, Советски Союза Коммунистически парте XXIV съездо соцам бу:

1971—1975 шерашка СССР халкъа боахам дегIабоалабара пхе шера планах йола Директиваш чIоагIье.

1971 шера 1 август тIакхачалехьа СССР Министрий Совета Iалашдолда министерствашта, ведомствашта, союзни республикашта лаьрхIа укх Директивай ларда тIа пятилетка къаьст-къаьстача шерашта йола 1971—1975 шерашка СССР халкъа боахам дегIабоалабара план оттаелга.

1971—1975 шерашка СССР халкъа боахам дегIабоалабара пхе шера план кийчъеча хана теркалйойла КПСС XXIV-ча съезде, республикашка партийни съездашкеи краяшка, областашка, городашка, районашка конференцешкеи, юкъанцарча партийни организацей собранешка, къахьегамхой собранешка хьачутийнна предложенеш а хIаьта иштта болхлоша, колхозхоша, специалисташа, Iилмахоша тийнна предложенеш а.

Пхе шера кердача плана проект СССР Лакхехьара Совет хьажийта 1971 шера 1 сентябрь хьатIакхачалехьа дIачулойла СССР Министрий Совето

Халкъа боахам дегIабоалабара пхе шера план кийчъелга ерригача партийни, советски, боахама организацей лоархIамегIара боахама-политически декхар лоархI КПСС XXIV съездо.

1971—1975 ШЕРАШКА СССР ХАЛКЪА БОАХАМ ДЕГIАБОАЛАБАРА ПХЕ ШЕРА ПЛАНА ХЬАКЪЕХЬАРА КПСС XXIV СЪЕЗДА ДИРЕКТИВАШ

КПСС XXIII-ча съезда решенеш кхоачашъеш, керда котдонаш яьхай советски халкъо коммунизма материально-технически база хьаеча. Доккхий толамаш даьхад халкъа боахама дерригa доакъош дегIадоалаеча, социальни декхараш кхоачашдеча, советски наьха вахара материальнии культурнии боарам лакхбеча. ЧIоагIъеннай советски общества идейно - политически цхьоагIо. ДIахо а дегIаенай социалистически демократи. Лакхъеннай вай Даьхен дунен халкъашта юкъера авторитет. Советски Союза оборонни низ чIоагIбеннаб.

Вай деррига толамаш низ кхо ца беш болхлой, классо, колхозни ахархоша, халкъа интеллигенце, ерригача союзни республикай къахьегамхоша къахьегарах хьахинна результат я. Уж толамаш доахаш кердача низаца гучабаьлар Советски Союза Коммунистически парте хьалхе деладрей лостам теларей лоархIам, цун хадданза йола ленински политика.

I. 1966—1970 ШЕРАШКА СССР ХАЛКЪА БОАХАМ ДЕГIАБАРА КЕРТТЕРА ИТОГАШ

1966—1970 шерашка СССР халкъа боахам дегIабоалабара пхе шера планах йола КПСС XXIII-ча съезда Директиваш керттерча экономически социальнии хьокхамий хьакъехьа толамца кхоачашъяьй.

СССР халкъа боахам цу хана лакхача темпашца дегIаихар, хьалха дIадахача пхе шерачул эффективнегIа а ухаш ЛоархIам боллаш лакхделар бахача наьха вахара хьал.

1970 шера къаман доход 1965 шера хиннача боарамал 41 процент лакхъелар, хIаьта из дегIаахара шера юккъера йола темпаш 1961 — 1965 шерашка хиннарел лакхагIа хилар. Промышленни производства боарам 1,5-за лакхбеннаб.

Лакхача темпашца дегIаихар халкъа боахаме технически прогресси общественни производства эффективность лакхъелгеи Iалашдеш дола промышленноста доакъош. Масала, пхе шера электроэнергетика продукци яккхара боарам 54 процент лакхбеннаб, машиностроенеи металообработкаи — 74 процент, цунца приборостроене — 2-за совгIа, химически мехкдаьтта химически промышленноста — 78 процент.

Дикка сихагIа хьалу халкъа эша товараш. Шера юккъера лаьрхIа хьалха дIадахача пхе шера 6,3 процент хиннача 8,3 процент дукхагIа арахец уж. Эшаш дола предметаш арахецача йIаьххача хана пайда эцача товарий дакъа лакхденнад.

Лакхъеннай мехка экономически потенциал. пхе шера халкъа боахама керттера производственни фондаш 1,5-за дукхагIа хиннай.

Пхе шера халкъа боахамга дIаяхийтача капитальни вложеней беррига боарам 352 миллиард сом хилар. хьалхарча пхе шера хинначул 1,4-за дукхагIа хилар из. Болх бе йолаялийтай 54 миллион киловатт-сахьат электроэнерги йоаккха, 18 миллион тонн болат. 33 миллион тонн минеральни удобренеш 17 миллион тонн цемент. 148 миллион пар кога телата гIирс, 400 миллион трикотажни изделеш хьаю керда мощносташ, 25 эзар километр йIаьхъеннай магистральни газопроводаш, халкъа боахама доакьош технически Iалашдара боарам лакхбеннаб.

Юрта боахама материально - технически база чIоагIъеш, хIаьта иштта лаьттанцарен хьайбайи продукци яккхара тIабохийта колхозхойи совхозий болхлойи материальни безам лакхбеш доккхий гIулакхаш даьд. Лакхбеннаб юртбоахама културай хьувкъами хьайбай продуктивности. 1966—1970 шерашка юрта боахама валовой продукце шера юккъера бола боарам 1961 — 1965 шерашка хинначул 21 процент лакхагIа хилар. Цу юкъагIа даьккха ялат 1,3-за дукхагIа хиннад. 1970 шера даьккха ялат 186 млн. тонн хилар.

ДIахо а дегIадаьхкар транспортеи бувзамеи деррига тайпаш. Машиннаькъашка керттерча даьхе хийца яьннай Iанара тига электрически тепловознии чунца.

Доккхий толамаш даьхад ерригача союзни республикай экономикей културей лакхъеча.

Мехка малхбоалерча районашка лакхача темпашца дегIаихар доагора промышленностеи цхьайолча энерги дукха дIайодача производствайн мощносташ. ЧIоагIа лакхденнад Малхбузен СибарегIа, Казахстане, Туркмене, Узбекистане мехкдаьттеи гази йоаккхилга. Дикка чIоагIъеннай Дальни Востока экономика.

Общественни производство дегIайоалаяра актуальни проблема кхоачашъяра юкъе доккха дакъа лаьцад советски Iилма. Фундаментальни Iилмай даькъе карагIдаьннараша йиш хилийтар промышленносте, юрта боахаме, кхыча доакъошка дукха дола Iилма - технически декхараш толамца кхоачашде. Хьа а яь, толамца юкъекхуь производственни затраташ кIезигъелгеи продукце дикал тоаелгеи Iалашдеш йола лакха балха овсарле йола машиний комплексаш, керда технологически процессаш. Халкъа боахама дукхача доакъошка болх бе йолаялийтай вычислительни техника, вай ханарча средстваех пайда а эцаш предприятешка, чоалханерча технологически процессашка хьожаш йола автоматизированни системаш. Советски космонавтика даьхача доккхийча толамаша тешавеш тешал ду вай мехка Iилмеи техникеи дегIаахара боарам лакха хилара.

Технически прогресс, халкъа боахама доал делга эргадаьккха тоадара, планированеи экономически стимулированей керда методаш юкъейоалаяра ларда тIа лакхъеннай общественни производства эффективность. Сихъелар общественни къахьегама овсарле лакхъяра темпаш. Лакхбеннаб предприятешта боала пайда а производства рентабельность а.

ТIехкхоачашъяьй бахача наьха вахара материальни хьал тоадара КПСС XXIII-ча съездо оттаяь хинна керттера заданеш. Пхе шера 30 процент лакхъе лаьрхIа хиннача метта бахача наьха цхьан сага сих лоархIаш 33 процент лакхъеннай реальни доходаш. Бахача наха дикка дукхагIа вахаре дIалохийт промышленнии кхачанин товараш, тоаденнад фусамий хьалаш, дIахо а дегIаенай бахача наха гIулакх дара сфера.

КПСС XXIII-ча съезда Директиваш тIа юкъера лаьрхIача 20 процентал кIезигагIа доацаш лакхле аьнна оттадаь хинна болхлоштеи гIулакхерча нахаи бетта юккъера доагIа алапи фактически 26 процент лакхделар. 1965 шера 96,5 сом хиннача 1970 шера 122 сом а хилар. Болхлоштеи гIулакхерча нахаи луш хинна эггара а лохегIа йола алапи халкъа боахама дерригача доакъошка лакхденнад. Пишлошъечеи гIишлошъеча материалий промышленностеи юкъера алапи ийдеча болхлой тарифни ставкаши должностной окладаши лакхъяьй. Гаьнарча Къилбаседа районашкеи царца нийсъяьча моттигашкеи болх беча наха луш йола льготаш шеръяьй. Дальни Востока. Къилбаседа СибарегIеи, Европейски къилбаседа районашкарча болхлоштеи гIулакхерча нахаи алапи лакхделга Iалашдеш йола районни коэффициенташ юкъейоалаяьй, болхлойи гIулакхерча наьхеи дукхача категорий алапена тIера йоаккхача подоходни налога ставкаш лохъяьй. Юртеи городеи бахача наьха вахара боарамаш дIахо а вIаши гаргаэзар. Колхозашка къахьегамах гарантированни мах телилга оттадаьд. 1965 шера хинначунца нийслича колхозхошта къахьегамах луш дар 1970 шера 42 процент лакхделар.

СалаIа ши ди а хургдолаш пхе дийнахьарча балха кIирага баьхар болхлойи гIулакхера нахи. Эггара кIезигагIа отпускаш хиннача болхлоштеи гIулакхерча нахаи отпускаш йIаьхъяьй.

Потреблене общественни фондашкара бахача наха луш йола выплаташи льготаши пхе шера 1,5-за, совгIа лакхъеннай. Бахача наьха цхьан сага сих лоархIаш 1965 шера 182 сом хиннача 1970 шера 262 сом хилар уж.

Даьхен тIема инвалидашта луш долча пенсей боарамаш лакхдаьд, къабелча колхозхошта пенсеш хьожадара ха лохъяьй, социальни страховани тоаяьй.

Товарооборот лакхъяра парте XXIII-ча съезда заданеш тIехкхоачашъяьй, пхе шера цар боарам 1,5-за гаргга лакхбелар. ДукхагIа дехкад бахача нахага баркъаш кога гIирс, йIаьхха хана леладу предметаш — телевизораш, холодильникаш, мебель, хIаьта иштта кхачан эггара лакхагIа мах бола продукташ.

1966 — 1970 шерашка мехка хьалдаьд дерригаш а 518 миллион квадратни метр хула нах чубаха цIенош, цо йиш хилийтар 55 миллион гаргга сага фусамий хьалаш тоаде. Шерра дегIадера бахача наха бытовой гIулакх делга, иштта деча гIулакхий боарам 2-за совгIа лакхбелар, цунца юртарча моттиге 3-за а луш.

Лакхбеннаб бахача наьха юкъарча дешарен културнии боарам. Хадданза кхоачашдеш хилар кагирхой массане юкъарча юкъерча образованега бовлилга, 8,1 миллион моттиг йола школаш(2,5 миллион моттиг йола деша даха ха йоацача берий учрежденеш хьалъяьй. Пятилетка шерашка лакхера образовани йола 2,6 миллиони юкъера специальни образовани йола 4,4 миллиони специалист кийчваьв. Профессионально-технически образоване училишашкеи школашкеи 7 миллион квалифицированни болхло кийчваьв. Бахача наха деш дола медицински гIулакхи цар вIаштIехьдаьккха салаIара хьалаши тоаденнад, дукхагIа хиннад кинотеатраш, клубаш, библиотекаш.

Шерденнад Советски Союза арахьара экономически бувзамаш. эргаяьха тоаелар СЭВ членаш долча мехкашца вIаши экономически гIулакхаш деладара, дунен халкъашта юкъерча производственни а Iилма-технически а специализаценеи кооперацеиеи юкъе дакъа лацара формаш.

Пхе шера план кхоачашъеча кхоачамбоацараш а хилар. Йизза кхоачашъяьяц производственни мощносташ болх бе йолаялийтара заданеш, тIехьяьхар гIишлош хьалъярен керда предприятеш а производстваш а караерзаярен ханаш. Иза бахьан долаш промышленноста продукце цхьадола тайпаш дахара оттабаь хинна боарам кхоачашбаьбац. ХIанз а дIадаьхадац проектировани ечеи гIишлош хьалъелга вIаштIехьдоаккхачеи дола кхоачамбоацараш, цо цхьадолча доакъошка гIишлош хьалъярга дIадодар лакхдир.

Товараш хьаделга сихха лакхденнадоллашехь, царех цхьадараш бахача наха дукхагIа эшаш хиларах хIанз а кхоачашдаьдац. Торговле организацеш цхьайолча моттигашка кхоачамболлаш хьажац потребителей хьаштага, торговли вIаштIехьйоаккхачей изделеш дика хилара а цар ассортимента а хьакъехьа промышленностагара доагIар хьадехачеи хила еза маькарло яц.

Цхьайолча предприятешка технически боарами продукце дикали лакхъяра, производствои къахьегами вIаштIехьбаккхара, Iилма методаш юкъе йоалаяра болх ледара бу. Цхьапца долча боахамий кулгалхоша йоагIаш йола терко яц производства эффективность, къахьегама овсарле лакхъяра. производствана чурча резервех бизза пайда эцара, Iилманеи техниканеи карагIдаьннараш сихагIа юкъедоаладара, къахьегамеи паччахьалкхени дисциплина чIоагIъяра дешай.

Дукхача колхозашкеи совхозашкеи ледара лакхлу юртбоахама културай хьувкъами хьайбай продуктивности, бизза пайда эцац техниках, минеральни удобренеш йоаяйт, производства рентабельность хIанз а лоха я. Цу бахьанех йизза кхоачаш ца еш йисар юртбоахама цхьайола продукташ яхара заданеш.

Министерствоштеи ведомствоштеи кхоачамболлаш довзац доагIаш долча промышленноста даькъа продукци эшара хьакъехьара халкъа боахамеи бахача наьхеи хьашташ, шоай ханнахьа а дизза а уж кхоачашдара тIехьа боагIаш бола къовсам лоаттабац. Цхьайолча предприятеша кхоачашъяц продукци яккхарен из дIаяхьийтарен планаш, рузкъа зехьа доадайт, пайда бартбоаца затраташ ю.

Вай экономика дегIайоагIача дола гIалаташ дIадоахаш, Iилманеи техниканеи карагIдаьннараш производствана сихагIа юкъедоаладеш, халкъа боахама еш йола планировани доали эргадаьккха тоадеш гIулакхаш даро йиш хулийтаргья дIахо а общественни производствои цун эффективности лакхъелга Iалашде.

II. 1971—1975 ШЕРАШКА СССР ХАЛКЪА БОАХАМ ДЕГIАБОАЛАБАРА КЕРТТЕРА ДЕКХАРАШ

ЙийслагIча пхе шера план советски общество дIахо а коммунизма новкъа дегIаахара, цун материально-технически база хьаяра, мехка экономически оборонни низ чIоагIбара лоархIаме этап хургья. **Пятилетка керттера декхар латт социалистически производство дегIаахара темпаш сихъяра, цун эффективность, Iилма-технически прогресс лакхъяра, къахьегама овсарле лакхъяра ларда тIа халкъа вахара материальнии културнии боарам дикка лакхбелга Iалашдарах.**

Пятилетка керттера декхар кхоачашдара хиланза даргдоацар да:

общественни производства пропорцеш тоаелга, юрта боахамеи халкъо леладу товараш арахеца доакъоши дегIаахара лакха темпаш Iалашъяр; халкъа боахама дерригача доакъой эффективность дикка лакхъяр. Пхе шера мехка къаман доход 37—40 процент лакхъе, из деш тIакхетар 80 процентал кIезигагIа доацаш къахьегама овсарле лакхъяра чотах хилийтар;

Iилма эггара а перспективни долча доакъошка тохкамаш делга мамогга дегIадоаладеи Iилма тохкамий результаташ производствана юкъейоалаяра ханаш лоацъяреи ларда тIа Iилма-технически прогресса темпаш сихъе. Кулгашца хьега къа машинашца хьегилга шеррача масштабех кхоачашде, халкъа боахама доакъойи доакъошта чурей структура эргаяьккха тоаелга Iалашде;

къахьегамхой образованеи квалификацеи боарам хадданза лакхбе, кагирхой массане юкъарча юкъерча образованега бовлилга чакхдаккха, керда техника юкъейоалаярцеи производство вIаштIехьъяккхар тоадарцеи дувзаденна лакха специализаци йола специалисташи болхлойи кийчбеш а кадраш юха кийчъеш а данза даргдоаца гIулакхаш де;

коммунизм хьалъяра вай ханарча этапо дIадехарашка хьежжа производствана доал делга, планировании экономически стимулировании елга эргадаьккха тоадеш дIахо болх бе; доал дара эггара кердагIа йола техника юкъейоалае. Экономикана доал дара къахьегамхой дукхагIа юкъеоза;

къахьегам Iилманца вIаштIехьбоаккхилга мамогга юкъедоаладе, къахьегамах лучун, болхлошта материальнии моральнии поощрени яра формаши системаши эргаяьха тоае,

Кердача пятилетка керттерча декхарашка хьежжа:

1. Социальни мероприятей шерра программа кхоачашъе; бахача наьха доходаш лакхъяра даькъе. Бахача наьха цхьа сага сих лерхIаш реальни доходаш 30 процент гаргга лакхъе, хьалха а санна, бахача наьха доходаш лакхъеча керттера дар къахьегамах луш бола мах хилар хьалхашка а лоаттадеш. ДIахо а эггара лохагIа дола алапеш лакхде хьажа.

Бахача наьха реальни доходаш лакхлулга Iалашдара товарни ресурсаш дикка дукхагIа хилийта, эшшача ассортиментах долча дикача товарашца рынок хьалйиза, бахача наха деш дола гIулакхаш дукхагIа де. Халкъа эшача товарий паччахьалкхен маьхий стабильность Iалашъе, товарни ресурсаш хьа ме Iов товарий цхьацца долча тайпай маьхаш лохде.

Потреблене **общественни фондаш** 40 процент лакхъе, уж унахцIено лораярга, халкъа образовани дегIаахарга, кадраш кийчъярга, берашта кхетам баларга, болхлошта, гIулакхерча наха, колхозхошта доагIа пенсеши, дешархошта доагIа стипендеши лакхдарга дIа а дохийташ;

къахьегама даькъе. Къахьегама ресурсех эффективнегIа пайда эца. Производства технически боарам лакхбара ларда тIа халкъа боахама дерригача доакъошка кулгашца, хала, хIаьта иштта квалификаци йоаца къахьегам хадданза кIезигбе.

Къахьегама дисциплина ма могга чIоагIъяр. Кадраш балхаш тIара хувцалулга кIезигдара де доагIар де.

ДIахо а къахьегама хьалаш тоаделга Iалашде, кхерамзлен техникаи къахьегам ларабареи вай ханарча средствашца предприятеш Iалашъе;

быта даькъе. ДIахо а наха чубаха цIенош дукхагIа хьалдареи тоадареи ларда тIа бахача наьха фусамий хьалаш тоаде. Быте электроэнергехи газахи кхы а шерагIа пайда эцилга Iалашдеш дIахо а болх бе. Нах чубахача цIеной керттерча даькъана газификаци елга чакхдаккха, йоккха йоацача городашка, болхлой поселкашка, юрташкарча моттигашка газификаци елга шерде.

Бахача наьха ха кхоярах цIагIарча боахамера къахьегам аттача баккхараи тIадерзалаьча гIулакхий шерра программа кхоачашъе. Торговле гIулакхаш дара ерригa формаш тоае. Общественни кхачан предприятей сеть. къаьстта производстве шеръе, Бахача наха социально - културнии бытовойи гIулакх делга тоаде. Бытовой машинашца дезалаш Iалашбелга лакхде, городской транспорт дегIайоалае, телефонни бувзам шербе;

городеи юртеи бахача наьха вахара боарам вIаший гаргаезара даькъе. Колхозашка къахьегама овсарле лакхъяра ларда тIа колхозхошта доагIаш дар совхозий болхлой йоагIаш йолча категорей алапена гаргаоза.

Юрта розничии товарооборот кхы а сихагIа дегIайоагIилга Iалашде, юрта бахача наха културнии бытовойи гIулакхаш делга лакхача темпашца дегIадоаладе; кагирхоша юртбоахама специальносташ Iомаяра эша шерра тороназ хилийта.

Юрташка нах баха пункташ тоаелга дIахо даьха.

Юрта наькъаш дехкилгеи юртарча моттигашка хадданза автобусаш леделилгеи шерде.

Керттерча даькъе ерригача мехка территоре тIа теппаме телевизионни передачаш хулга Iалашде.

2. Iилма - технически прогресса темпаш сихъе, цаI йола технически политика кхоачашъелга Iалашде;

Iилма-технически революце хьахулийтача торонех производительни низаш сихагIа дегIакхувлара шерагIа пайда эца;

къахьегама принципиально керда кечалаш, шоай технико-экономически хьокхамашка диллача даьхенеи дуненнеи дикагIа карагIъяьннарел тIехйола материалаш, технически процессаш хьае а юкъейоалае а;

продукце дикал халкъа боахама дерригача доакъошка мамогга тоае;

технологически оборудоване парка технически боарам чехкагIа лакхбе. хIаьта иштта морально къаенна машинаши агрегаташи хувцилга а царна модернизаци елга а сихде, машиностроене доагIаш дола доакъош хиланза даргдоацача тайпара дегIадоаладе а лерхIаш. Производственни оборудоване амортизаце керда, кхы а лоацагIа ханаш хулга оттаде а доалош - доалош юкъедоаладе а. кIезига эффективность йолча капитальни ремонта боарамашта доалув а оттадеш, тишъенна а морально къаенна а оборудовани хувцар къоастаеча амортизационни отчисленей дакъа лакх а деш;

промышленноста отраслеви структура эргаяьккха тоаяра, машиний, аппаратий, приборий, кхыча изделий конструкцеш тоаяра, прогрессивни технологи юкъейоалаяра, исходни бедала, материалий дикала характеристикаш лакхъяра, царех

(ДIахододар 2-ча оагIо тIа).

1971—1975 ШЕРАШКА СССР ХАЛКЪА БОАХАМ ДЕГIАБОАЛАБАРА ПХЕ ШЕРА ПЛАНА ХЬАКЪЕХЬАРА КПСС XXIV СЪЕЗДА ДИРЕКТИВАШ

(ДIахододар. Долалур 1-ча оагIо тIа).

биза а компексно а пайда эцара, хIаьта иштта бедал чакхйоахача промышленноста доакъошка отделочни производствош дегIаххувлара чотах производства материалаш дIалувцилга кIезигде.

Производство технически эргаьккха тоаяра дешаш кхоачадеш де дезаш да:

энергетически базе — производствана электрификаци яреи энергех пайда эцара эффективностеи боарам лакхбар; энерготехнически процессаш кхы а шерагIа юкъейоалаяр; технологически йIовхал хилийтареи гIулакхашта Iын дIайха хийи кийчдара концентрации централизаци яр, йоахашйоахаш кагий котельнеши электронизий установкаши дIаяхар;

материалий хьакъехьа — кхы а пайланегIа йола материалаш хьаяри караерзаяри, царца полимерни къаьстта цIенен яраш а йолаш: металлаши кхыйола промышленни материалаши чIоагIъяра эггара кердагIа йола методаш дегIайоалаяри производствана юкъейоалаяри; арахецача материалий сортамент шеръяр;

къахьегама кечалий хьакъехьа —промышленносте, гIишлош еча, юрта боахаме, транспорте эггара лоархIамегIа йолча производственни процессашта комлексни механизации автоматизации яра системаш хьаяр: керттерча технологически агрегатий единични мощность лакхъяр, уж пайдане хилара лоархIам а беш. Программни числовой управлени йола автоматически оборудовани арахецилга лакхдареи юкъе йоалаяреи лакха темпаш Iалашъе;

технологе хьакъехьа — прогрессивни, къаьстта хадданза йола, технологически процессаш шерра юкъейоалаяр; химически технологе керда процессаш, материалаш чIоагIъяра методаш, электрониках пайда эцара ларда тIа оттаяь процессаш оттаелгеи промышленни юкъейоалаелгеи сихдар. Керда мощносташ болх бе йолайолийташ из де деза духхьал вай ханарча технологех пайда эцанза баргбоацаш хиларга хьежжа;

производство вIаштIехьъяккхара а увправлене а хьакъехьа — организационни вычислительни техника хIанзарча средствах пайда а эцаш къахьегам, производство, доал дар Iилма ларда тIа вIаштIехьдоаккхилга шерра юкъедоалалар. Вычислительни техника балха овсарле лакха йола средстваш, зIамига вычислительни машинаш, хIаьта иштта информаце передача средствааш серийни арахецилга карадерзадар. Информаци болх бе йолаялийтари соцаяри а типовой программаш кийчъяр а Iалашлу еррига устройстваш йолча комплектах электронно - вычислительни машинаш серийни арахецилга чакхдаккха.

Стандартий Iилма-технически боарами продукце дикал тоаеча цар бола лоархIами лакхбе. Болх беш йола стандарташи технически условеши кердаяха, къаенна показателаш хувцилгеи продукце лакха технически боарам а дикал а хилара гаранти луш дола халкъа боахамо дIадехараш шийханнахьа хьахьоккхилгеи Iалаш а деш.

Керттера декхар лоархIалда доакъошта юкъе йоалаяь йолча арахецача техника, машиний механизмаий узлаш а деталей а конструкцеш, инструменташ а технологически оснастка а кийчъяра унификации стандартизации ярах, уж кийчъяра технологена типизаци ярах, цхьа тайпа узлаши деталеши хьаеш пайда эцара процессе уж йизза вIаши хувца йиш йолаш хилар Iалашдарах.

Технически боарам а техникана модернизации ремонти яра эффективность а лакхъе. Техникана модернизации ремонти яра эша узлаш, агрегаташ, деталеш децентрализовании кийчъяра практикагара из техника еча предприятешка специализированни арахецилга вIаштIехьлаккхарга довлаш-довлаш доалилга кхоачашде.

Оборудованена централизованно ремонташ ю специализированни мошносташ дикка шеръе. Оборудовани арахецаш йола предприятеш декхарийла я арахецаш йола техника хувцаш йолчеи ремонтнии деталеш а узлаш а Iалашъяраи техника эксплуатационни дика хилараи жоп дала.

Iилма-технически информаци тоае. техника, технологи, производствои доал делгеи вIаштIехьлаккхара даькъе Iилма технически карагIдаьннари дикагIа йола опыти уж эшаш долча доакъошкеи предприятешкеи хадданза дIакхоачийтилга Iалашде.

Производство технически эргаьккха тоаяра къахьегамхой творчески инициатива шерра дегIайоалае. рационализацеи изобретательствои хьакъехьара болх тоабара ма могга новкъостал де. Производстве Iилма-технически прогресс вIаштIехьйоахараши чакхйоахараши хиларах тарра инженерийи техникийи лоархIам лакхбе.

3. Фундаментальнии прикладнойи Iилма тохкамаш деяга мамогга дегIадоаладе а цар результаташ халкъа боахама сихагIа юкъьйоалае а.

Кердача пхе шера Iалашде деза:

халкъа боахаме математически методаши электронно-вычислительни техникеи кхы а шерагIа юкъе йоалаяра, производства процессашта автоматизаци яра, доал делга эргаьккха тоадара дIахо а математикаи кибернетикаи теоретически а прикладной а проблемаш кийчъяр;

керда материалаши царна обработка яра методаши хьаяра лерхIаш ядерни физике, чIоагIача хIаман физике, ахпроводникашта, квантовой электронике, плазма физике, лохача температурай физике тохкамаш делга дегIадоаладар; энерги цхьан формагара вокх формага яккхара методаш дIахо а эргаьхьа тоаяр, чехкача нейтронашка реакторащ промышленни караерзаяр ядерни а радиационни а процессех Iилман чуи практикеи кхы а шерагIа пайда эцар, электроника, радиотехника, вычислительни техника дIахо а прогресс яра теоретически прикладнойи механика дегIайоалаяр;

дIахо а гаьнара телефонно-телеграфни бувзам, телевидени, метеорологически прогнозировани дегIайоалаяр. Iалама ресурсаш, географически тохкамаш довза, спутникий, автоматически пилото лехкачеи аппаратий новкъосталца кхыдола халкъа боахама декхараш кхоачашдар, хIаьта иштта Беттаи Маьлха система кхыйолча планеташтеи фундаментальни Iилма тохкамаш дIахо де лерхIаш космосе Iилма балхаш дар;

льттагIара доаха рузкъаш дIа-юха нийсдара, уж хьалахара, хьалахара, дIаьхий дара методий эффективность лакхъяра закономерносташ гучаяха лерхIаш геологе, геофизике, геохиме даькъе тохкамаш дар;

Iалама ресурсех, царца фордийи океанийи ресурсаш а йолаш, шерагIа а рациональни а пайда эцара проблемаш оттаяра океанологе, атмосфера физике, географе деш дола Iилма балхаш дегIадоаладар; Iалам лорадара а сага гоннахьара Iалама-среда тоаеи Iалама ресурсех дикагIа пайда эцеи лерхIаш Iалам эргадаккхара а Iилма лардаш кийчъяр;

дIахо а химически Iилмаш дегIадоаладар, къаьстта керда полимерни органически йоацеи материалаш, къаьстта цIена веществаш хьахилийтара лакха эффективни химико-технологически электрохимически процессаш а экономически методаш а хьаяра Iилма лардаш эргаьхьа тоаяра даькъе; эггара хьалхарча аргIана дега-сосудаштеи, онкологически, вирусни лазараш ця хилийтараи иштта дола лазар кхийттача дарба дараи, медицинана, юрта боахама, ейгачеи кхачани промышленноста эша керда физиологически активни препараташ хьаяра тIадерзадаь биологеи медицинаи даькъе деш дола Iилма тохкамаш дегIадоаладар: бацовгIай чIоагIа хьувкъа софташи хьайбай эггара дукхагIа продуктивность йола тайпаши доладара эша селекце генетически методаш оттаяр; тIехьенгара тIехьенга дувлача лазарий генетика проблемаш увттаяр;

общественни Iилмаш дIахо а дегIадоаладар, социалистически боахама Iилман ларда тIа хьалхIе делаяраи коммунизм хьалъяра декхараш кхоачашдараи общество дегIаахара вай ханарча процессашта комплексни тохкамаш дар. Экономически Iилма даькъе халкъа боахама планагIа доал дара практике объективни экономически законех пайда эцара эггара эффективнегIа йола формаши методаши хьаяра, перспективни дIаьхххача ханара планировани эргаяккха тоаяра, Iилма-технически прогресс сихъяреи общественни производства экономически эффективность а интенсификаци а мамогга лакхъяреи проблемаш, хIаьта иштта СЭВ членаш долча кхыча мехкашцара СССР социалистически экономически интеграци дегIаахара эггара лоархIамегIа йола проблемаш оттаяра теркам тIабахийтар.

Iилма учрежденей балха эффективность хьдда лакхъе, эггара хьалхарча аргIана Iилма керттерча лостамашкеи лоархIамегIа йола Iилма-технически проблемаш къоастаечеи Iилма низашта, материальнии финансовии ресурсашта концентраци елга, дIахо а тохкамий экспериментальнии опытно-производственнии база чIоагIъелга. Iилма тохкамаш вIаштIехьдахара хозрасчетни методаш юкъе йоалаелга Iалашде. Iилма - тохкамеи опытно - конструкторски балхашта планировани елга тоаде, цу балхий еррига этапаш, цар результаташ производствана юкъеяхьарга кхаччалца, планаш тIа а хьош, планаш кхоачашъяра тIахьожам лакхбе. Iилма производствацара бувзам лакхбе. Лоаццача ханашка керда техника караерзаяреи юкъейоалаяреи изобретенеши открытеши чакхъяхара организационни а экономически а гIулакхий система кхоачашъе. Патентни гIулакхеи информаце патентийи стимул луш бола лоархIам лакхбе.

4. Социалистически мехкашца вIаши гIуланхаш леладелга хадданза дегIадоаладе, социализма дунен система чIоагIъе.

* * *

СССР халкъа боахама доакъош дегIадоаладара, халкъа вахара боарам лакхбара, производительни низаш дIа-юха нийсдара, союзни республикай боахам дегIабоалабара, арахьара экономически бувзамаш дегIадоаладара, доал делгеи планировани эргаьккха тоаяра хьакъехьара е лостамаши заданеши къоастае.

III. ПРОМЫШЛЕННОСТЬ

Кердача пятилетке промышленноста керттера декхар латт социалистически экономика индустриальни база шеръяраи эргаьккха тоаяраи, къаьстта юрта боахами цунца дувзаденна доакъоши а долаш, производства технически боарамаи эффективности лакхъяраи, продукце дикал овлангара тоаяраи.

Промышленноста деррига доакъош дегIаахар тIадерзаде деза советски халкъа вахара хьашташ мамогга дикагIа кхоачашдара, из дара халкъа эша товараш, бедал, уж арахецара эша машинаши оборудовании арахеца промышленность чехкагIа дегIайоалае а цун удельни дозал лакхде а деза:

Сихъяьча темпашца дегIайоалае еза электроэнергетика, къаьстта атомни яр, машиностроени, химически, мехкдаьтта химе, газовой промышленность. Промышленность дерригача доакъошка эггара эффективнегIа йола производстваш сихха дегIаухилга Iалашде деза. Дикка лакхъе еза запасной оатхалаш хьаю централизованни промышленность, автомобилашта, тракторашта, техника кхыча тайпашта эша запасной оатхалаш эшара халкъа боахама хьашт дизза кхоачашде деза.

Пхе шера промышленни продукци хьаелга 42—46 процент алсамдаккха, цунца производства средстваш хьаяр 41—45 процент, потреблене предметаш хьадар 44—48 процент а долаш.

Промышленноста хIара даькъе производство лакхлулга эггара хьалха цун эффективность лакхъяреи боахама чурча резервех биззагIа пайда эцареи чотах Iалашде.

Из де лерхIаш:

эргаьккха тоае производства структура, доакъошта юкъереи доакъошка чуреи пропорцеш; производствана специализаци кооперировании елга шерде;

къахьегама овсарле лакхъяра темпаш сихъе. Пхе шера промышленносте къахьегама овсарле 35—40 процент лакхлулга Iалашде. цун чотах 87—90 процент еррига а тIаккхета продукци яккха;

продукце дерригача тайпай технически боарам, экономичность, дикал лакхъе. Керда караерзаеш йола продукци дикалеи технико - экономически характеристикай хьакъехьа дунеи Iилманеи техникаеи эггара дикагIа карагIдаьннарашка хьежжа хила еза;

производственни мощностехи керттерча фондехи кхы а эффективнегIа пайда эца. Машинехи оборудованехи биззагIа пайда эцара, сменноста коэффициент лакхъяра, машинаши оборудовании сайца латтилга хIадаккхара, керда болх бе йолайолийта производственни мощносташ караерзаяра ханаш лоацъяра, производственни процессашта дIахо а интенсификаци яра наькъаца производственни керттерча фондай хIара единица тIара продукци дукхагIа арахеца;

бедалах, материалех, доагорах, электрически тепловойи энергех пайда эцилга тоаде. Металла эффективни тайпаши профилаши юкъейоалаяра, цар метта йолхача хIамай, машиний, конструкцеши металлопроката обработка яра технологии эргаьккха тоаяра чотах машиностроеней металлообработкеи Iаьржача металлай прокат 18—20 процент кходелга Iалашде. Доагор, электроэнерги, химически, хьун, кхыйола бедален материальнии ресурсаш дIаяхийтара нормаш 7—10 процент лохъе. Предприятешкара складской боахам тоабе.

ШозлагIа дIайохийтача бедалеи доагора - энергетически ресурсех а производства отходех а (тишача аьшках, Iаьржачеи бос болчеи металлий отходех, макулатурах, шозлагIа дIайохийтача текстильни материалех, кизга Iоакъингех, делаьча шинех, полимерни материалех, химикатех, бедален материалийи шозлагIа дIайохитача кхыча тайпех) халкъа боахаме биззагIа пайда эца. Продукци яккхара шозлагIа дIайохийта бедал чакхъяккхара технологи эргаьккха тоае. ШозлагIа дIайохийта бедали производства отходаши кийчъеча организацей материально-технически база чIоагIъе. бахача нахагара шозлагIа дIайохийта бедал хьаэцилга дикагIа вIаштIехьдаккха;

промышленносте боала пайда лакхбе. продукцега дIадодар лохделгеи предприятей балха рентабельность лакхъелгеи Iалашде.

Е дегIаахара керттера лостамаши промышленноста доакъошка производства боарамаши къоастаде:

Электроэнергетике электроэнерги йоаккхилга 1030—1070 миллиард киловатт-сахьатага кхачийта. Электростанцешка 65—67 миллион киловатт боарам бола мощносташ болх бе йолаялийта, керттерча даькъе тепловой электростанцеш хьаяра чотах а йолайолийташ, царна чу йоккхий энергетически блокаш а оттаеш. Энергетически оборудоване балха технико-экономически хьокхамаш лоадам болдаш тоаде. 1975 шера электростанцешка удельни дIадохийта доагоо дIахецаш йолча электроэнерге киловатт-сахьата лоархIаш 340—342 грамм лохде.

Электроэнерги яккхара, лаьтташка хий диллара, халкъа боахам хица Iалашбара кемаш лелилгеи чкъаьрий доахилгеи дегIадоаладара декхараш комплексно кхоачашде йиш хулийтаргйола гидроузлаш энергетике дукхагIча даькъе хьалъе.

1 миллион киловатт а кхы дукхагIа а единични мощность йола реактораш оттаяь йоккхий электростанцеш хьаяра наькъаца атомни энергетика дикка дегIайоалае. 6—8 миллион киловатт боарам болча атомни электростанцешка мощносташ болх бе йолаялийта.

Мехка цаI йола энергетически система. 750-и 1150-и эзар вольт напряжени йолча переменни токеи 1500 эзар вольт напряжени йолча постоянни токеи электропередача гаьнара линеш хьаяра. хIаьта иштта юрта районашка электрически сеташ дегIайоалаяра болх дIахо бахьа юрта потребителаш электричестваца тешшаме Iалашбар лакхде.

Пхе шера электроэнергетике къахьегама овсарле 1.4-зза лакхъе.

Мехкдаьттаи газовойи промышленносте, 1975 шера мехкдаьтта 480—500 миллион тоннагеи газ 300—320 миллиард кубически метрагеи кхоачаш яккха. 1975 шера мехкдаьттаи газеи удельни дозал доагора юкъарча балансе 67 процент кIезигагIа доацаш лакхде. Керда дуккха мехкдаьттеи гази йоалла моттигаш болх бе йолайолийтилга сихде, ширача тоаяь йолча районашка мехкдаьттеи гази йоаккхилга дегIадоаладе.

ТIоана искусственни воздействи яра методаш юкъе а йоалаеш доаккха мехкдаьтта пхи шу чакхдоалаш деррига доаккхача мехкдаьтта 75 процентага кхоачаде.

Мехкдаьттеи газоконденсантнии моттигаш кийчъяра керда, кхы а эффективнегIа йола методаш лахара болх лакхбе, льттагIара мехкдаьттеи газой конденсати дикка дукхагIа яккха.

Мехкдаьттаи нагнетательнии скважинай фонд цхьан ханна лакхъе — къаьст-къаьстта эксплуатаци яра 2-зза гаргга. Мехкдаьтта 120-ненеи газови 20-ненеи промыслашта комплексни автоматизаци елга Iалашде. Скважинаш болх бе йолаялийтара ханаш дикка лоацъяра эксплуатаце кхы а дикагIа йолча способий, оборудоване болх бара ханаш йIаьхъяра чотах скважинай фондах пайда эцара эффективность лакхъе.

Бурув тохара балхий технико-экономически хьокхамаш дикка лакхде 1,5-зза лакхъе бурув тохара балхий рентабельность. Скважина забое бурув тохара режим хьокхамашта бизза тIахьожам лоаттабеш скважинашта бурув деттара технологи юкъейоалаелга сихде.

Мехкдаьттаца йоагIача газах, цун ресурсех 80—85 процентага кхоачаш пайда эца, мехкдаьттаца чIоагIеи Iаламани газаш комплексни чакхйоаха мощносташ дукхагIа хилийта коачъяь газаш, бензин, гелий, сера доаккхилга шерде. Мохк газаца Iалашбара цаI йола система хьаеш болх дIахо бе. Мехка Европейски дакъа доагорца Iалашдара газ йоаккхача кердача районашкара йоагIача магистральни газопроводашка гIолла эггара эффективни тоатолашца газ йоагIилга Iалашде. Газопроводий проектни мощностех бизза пайда эцилга Iалашде. трубопроводашка газ дIайохийтилга царна чура балха давлени лакхъяра чотах лакхде. 30 эзар километрал кIезигагIа йоацаш магистральни газопроводаш яккха. Давлени 75 атмосфера а йолаш 1420 миллиметр йола турбаш, хIаьта иштта газ дIаухийта йоккха мощность йола керда агрегаташ а шерра юкъейоалае.

Промышленни центрашта юхе газа лаьттан кIалхара хранилищаш дикка шеръе.

Къахьегама овсарле мехкдаьтта доаккхача промышленносте 1,4-ззеи газовой промышленносте 1,3-ззеи лакхъе.

Мехкдаьтта чакхдоанихача промышленносте продукци арахецилга 1,5-зза лакхде.

Мехкдаьтта чакхдоаха заводаш яхкара йола проекташ увттаяреи уж хьалъяреи ханаш а цар мощносташ караерзаяра ханаш а дикка лоацъе.

Мехкдаьтта продукташ дикагIа хилийта. Керттерча даькъе сера кIезига доалла дизельни доагор, лакха октанови бензинаш, лакха коэффициент дукха функциональни присадкаш йола хьокхаш дола лаьтташ арахецилга Iалашде. мехкдаьтта продукташнара дукхагIа сера хьакъоастадеш йола способаш шерагIа юкъейоалае. Ароматически углеводородаш, кIезига сера доалла электродни кокс, коача газаш, химически промышленноста эша мехкдаьтта бедал йоаккхилга лоадам болдаш шерде...

Мехкдаьтта чакхдоахача промышленноста предприятешка къахьегама овсарле 1,5-зза лакхъе.

КIора промышленносте — 1975 шера 685—695 миллион тоннага кхоачаш кIор баккха. Производственни процессашта комплексни механизаци автоматизаци яра ларда тIа керттерча даькъе предприятеш технически юхакийчъелга, хIаьта иштта шахташка мул кIеззига доацаш кIор баккхарга довлгдар чакхдаккха, пятилетка чакхйоалаш лоаштеи хьекхаи кIоар бижача тIоанашкара боаккхача кIора удельни дозал кIор баккхара комплексаши механизированни крепеши юкъейоалаярца берригa боаккхача кIорах 60 процентага дIакхачийта.

Гуччахьарча способаца кIор боаккхилга хьалха ювлача темпашца дегIадоаладе. цу способагIа кIор баккхара удельни дозал 1975 шера берригa боаккхача кIорах 30 процентага кхачийта.

КIор боаккхача промышленносте къахьегама овсарле 1,4-зза гаргга лакхъе.

Пхе шера **торф йоаккхилга** 35—38 процент лакхде, торфа брикеташи ахбрикеташи елга дикка шерде.

Iаьржача металлурге керттера декхар лоархIалда халкъа боахаме металл юкъедоаладара эффективность чIоагIа лакхдергдолаш металл даккхара прогрессивни способаш юкъейоалаяреи проката, турбай, метизий сортамент шеръяреи чотах металлопродукце дикал овлангара тоярах.

1975 шера болат 142 — 150 миллион тоннага кхоачаш лоаладе а кийча йола прокат 101 — 105 миллион тоннага кхоачаш яккха а. Проката пайданегIа дола тайпаш дукхагIа арахеца, эггара хьалхарча аргIана листовой прокат, шийлача аьшках хьаю лист, соттаьи фасонни профилеш, чIоагIа нийса яь профилеш, геттара дикалеи легированни болата прокаташ, турбаш, метизаш а хецаш. Шийлача аьшках динамни болат доаккхилга вIаштIехьдаккха, трансформаторни болата дикал дикка лакхъе.

Коррозена духьал къайлаи термически обработка чIоагIъеши йола металлопрокати турбаши дукхагIа арахеца, хIаьта иштта шелала дукхьалъотта металла тайпаш а.

Йоккхий диаметраши лакха давлени йола газопроводни турбаш, чIоагIа йола бурув тохеи обсадни турбаш, хьаь аьшка лист, йиткъа йола ов доацаш электричестваца лоалаеш яь турбаш, шийлача аьшках даь листовой электротехнически мукх ца дузи болат, халкъа боахама эша металлопродукце кхыюла тайпаш деш йола керда мощносташ хьае.

Iаьржача металлурге производственни мощносташ лакхъелга чакхдаккха деза йоккхача единични мощноста агрегаташ, къаьстта, аьлча эггара хьалхарча аргIана 5000 кубически метр йола доменни пишкаш, 350 тонн металл лоаладу кислородни конвертораш а йолаш, хьалъярца.

Iаьржача металлурге аьшка рудай база предприятеш хьалъелга сихде. Товарни рудацара металл дукхагIа хилийта.

Доменни производстве прогрессивни технологически процессаш юкъейоалаелга, кислородахи Iалама газахи пайда эцилга чIоагIа шерде, аьшкарудай акатишеш 4-зза гаргга дукхагIа арахеца, металлизованни аьшкаруда бедал промышленни хьаелга вIаштIехьдаккха. Пхи шу чакхдоалаш кислородни конверторашка лоаладеча болата удельни дозал деррига лоаладеча болатах 30 процентал кIезигагIа хургдоацача кхачийта, электроболат лоаладара удельни дозал лакхде. Лаьла болат хадданза Iоъахийтара боарам дукхагIа хилийта. Пишк йоацача вакуумироване, синтетически шлакашцеи инертни газашцеи, болата обработка яра, болат электрошлаковии вакуумнии юхалоаладара наькъаца металлай дикал тоаяра лакха эффективни способаш шерра юкъейоалае.

Iаьржача металлурге къахьегама овсарле 1,3-зза гаргга лакхъе.

Бос болча металлурге продукци 1,4-зза дукхагIа арахеца, цунна алюминий 50—60 процент, цIаста 35—40 процент а долаш. Легирующи металлаш хьаделгеи Iалама алмазаш доахилгеи дикка шерде. Белала база дегIаухилга шерде, къаьстта глинозем, даш, вольфрам, молибден, сурьма, олово, ртуть дара а еш.

Ши-шегIа лелача оборудоване балха овсарле лакха йола комплексаш юкъе а йоалаеш лаьттан тIа а лаьттан кIалха а рудаш доахилга дIахо а лакхде, балха овсарле лакха йолча оборудованецеи транспортни средствашцеи горнорудни предприятеш Iалашъелга сихде.

Рудех доалла метал дикка дукхагIа хьадаккха, бедалах комплексни пайда эцилга тоаде, ах продукташ йизза чакхъяхара къайла йола технологически схемаш шерра юкъейоалае а металлургически заводашка производства отходех пайда эцилга вIаштIехьдаккха а. Плазменни металлургически процессай лардаш хьае. Бос болча металлийи сплавийи ахфабрикаташ вIашагIъяь доалаелгеи прокат елгеи юкъедоаладар дегIадоаладе, тайп-тайпарча металлашта вакууме бос бола металлаш дахара процессаш а из де лаьрхIа промышленни аппаратура елга а дегIадоаладе.

ШозлагIа дIадахийта бос бола металлаш, электродни продукци, цIастахи цIаста сплавехи яь прокат, биткъа саьрг, йиткъача листах яь турбаш, пайданегIа йола профилаш ю мощносташ дIахо а лакхъе. алюмине сплавех турбаши гIишлош еча эша профилаши, хIаьта иштта кхачан продукташ къовлара эша алюмине фольгаи лентеи дикка дукхагIа хьаде а цар сортимент шеръе а. Бос болча металлийи сплавийи дикал лакхъе.

Бос болча металлурге къахьегама овсарле 1,4-ззачул кIезигагIа йоацаш лакхъе.

Химически мехкдаьтта химически промышленносте продукци 1,7-зза дукхагIа арахеца, цунца пластически массаши синтетически кIувнаши 2-зза гаргга, каучукаш 1,7-зза, бытовой химе товараш 1,9-зза дукхагIа а хецаш, 1975 шера минеральни удобренеш 90 миллион тоннага кхоачаш, химически хьоасаш 1050 1100 эзар тоннага кхоачаш арахеца. Арахецача продукце ассортимент шеръе а дикал лакхъе а. Доакъошта юкъера пропорцеш тоае. Дахо а агрегатийи установкайи единични мощность лакхъяра чотах химически производстваш дегIайоалае, хIаьта иштта хадданза йола технологически процессаш хьае. Хьаеш йолча еррига минеральни удобренех 80 процентага кхоачаш пхи шу чакхдоалача хана хьалха ювлача темпашца чIоагIа дика йола концентрированнии чоадханеи минеральни удобренеш елга дегIадоаладе. Минеральни удобренешца кхачаш веществаш юкъера лаьрхIача 35—37 процентага кхоачаш лакхде. Баьцоша гIаш лораяра химически средстваш дукхагIа арахеца а цар ассортимент шеръе а.

Пластически массайи царех еча изделейи дикал лакхъе, геттара чIоагIа, термостойки, электроизолированни, коррозена духьал отталу, полимерни материалий кхыдола керда тайпаш арахецилга карадерзаде. Пятилетка чакхйоалаш деррига арахецача синтетически кIувнехи пластмассехи 40—43 процентага кхоачаш удельни дозал дола термопласташ арахеца.

Химически хьоасаш арахецара структура тоае, пятилетка чакхйоалаш деррига арахецарашта юкъе 39—40 процентага кхоачаш синтетически хьоасаш арахеца, дикка дукхагIа боарамех текстурированни синтетически а искусственни а таьш, хьовзабаь штапельни хьоаса, басар даь химически хьоасаш арахеца, йоккхача паковкашка искусственни синтетически даьри дукхагIа дIакхачийта.

Керда геттара дика синтетически каучукаш арахецилга шерде. Арахецача ерригача каучуках 55—60 процент удельни дозал хургдолаш натуральни чун метта дIайола синтетически каучук арахеца, цунна дувзаденна натуральни каучукага дIайода расход кIезиг а еш. Эргаьккха тоаьча конструкцегIа йола автомобильни шинаш арахецилга шерде, автомобильни шинаш юккъера лаьрхIача 20—25 процент дукхагIа яхилга Iалашде.

КIезига тоннажни химически продукци арахецилга сихде, цуи ассортимент шеръе. Полимерни материалий дикал лакхъеш йола химически добавкаш арахецилга шерде, уж халкъа боахама мел эша хилийта. Консерванташи антисептикаши, медицински гIулакхаштеи юрта боахаман эша биологически активни веществаш, присадкаш, реактиваш, кхачан продукташта тIахьерчаю тайп-тайпара пленкаш, хьоана метта дIайолха химически хIамаш, технически гIулакхашта дIаухийта кхыйола кхачан бедал, синтетически глицерин, синтетически басараш, лакаш, кIадай, трикотажни изделешкога гIирса, искусственни нахьара дикал лакхъеш гIо ду веществаш дикка дукхагIа арахеца.

Бахача наха арахецача бытовой химе товарий, пластмассах еча изделей, химически промышленноста продукце кхолча тайпай ассортимент шеръе а цар дикал лакхъе а.

Химически промышленносте 1,7-ззеи мехкдаьтта химически промышленносте 1,5-ззеи къахьегама овсарле лакхъе.

Лаьттан ченаш геологически тахкареи минерально-бедален ресурсаш лахареи даькъера балхаш шерде, эггара хьалха болх беш йолча горни предприятей районашка, хIаьта иштта промышленни караерзайича эггара пайданегIа хургйола районашка а деш. Мехкдаьттеи гази лохилга, къаьстта мехка Европейски дакъа тIа, кокс хьахулеи энергетически кIорашта лакхача сортах йола бокситаш, эггара лоархIамегIа дола бос бола, наггахьа мара доаца, безача маьха металлаш, алмазаш, минеральни удобренеш, къаьстта фосфатни яраш, яхара эша бедал лохилга, лаьттан кIалхара хиш лохилга лакхде, хIаьта иштта СибарегIени Уралеи районашка дIаьхий аьшка рудаш доахка моттигаш лахара-тахкара балхаш лакхде.

Мехкдаьттеи гази йоалла перспективни моттигаш гучаяхар духьа фордийи океанийи йистошкарча шельфави зонашка лахара-тахкара балхаш шерде. Цу йистошкара дошув, олово, кхыдола лаьттагIа доахка рудни рузкъаш доахна дIа-юхаяьржа яла мотигаш тахкара ду балхаш шерде. Геолого тохкама балхий экономически эффективность лакхъе.

Машиностроенеи металлообработкеи пхе шера продукци арахецилга 1,7-зза лакхде, цу даькъе халкъа эша товараш арахецилга 2,2-зза а деш. Прибораш, автоматизаце средстваш, юртбоахама машинаш, гIишлошъюи мелиоративнии техника, металлах хIамаш ечеи электротехнически оборудовани, эггара прогрессивнегIа йола тайпаш, газови турбинаш, атомни электростанцештеи химически промышленностаи эша промышленноста дейгачеи кхачани доакъошта эша оборудовани, лелаш йола машиннаькъа состав. автомобильни промышленноста продукци хьаяр сихагIа дегIадоагIилга Iалашде.

Гаьнарча КъилбаседаI, йIайха климат йолчеи лоамани моттигий хьалашка болх бара эша техника бе-бе тайпаш хьадар шердари Iалашде.

Мухь айбу транспортни, мухь тIаботтара-Iобаккхара, складашка деча балхашта механизаци ю средстваш дикка дукхагIа арахеца. Халкъа эшача йIаьххача хана пайда эцача товарий ассортименти дикали тоае.

Агрегатий единични мощносташ лакхъяра, оборудовани дикал а цо тешшаме болх бар а тоадара наькъаца оборудоване эффективность лакхъе.

Машиностроене керда предприятеш хьалъеши болх бе ярашта реконструкци еши теркалде деза машинаш хьаечи производства продукцена кIоаргагIа специализаци яр дукхагIча даькъе деталеш юи технологически специализаци яьи заводаш а сборочни заводаш а хьаяра тIагIолла. Оборудоване балха сменноста коэффициент лакхъе.

Машиностроене производственни база технически юхакийчъелга сихде. Цу даькъе предприятешка йохьийтийла къаенна металлах хIамаш ю оборудовани хувцар металл техача ресурсашта 25—30 процентi кузнечно - прессови машиний ресурсий 30 процентал кIезигагIа йоацаши хувца тIехургйолаш. Керда прогрессивни технологически процессаш сихагIа юкъейоалае.

1975 шера 230—250 эзарнега кхоачаш меттал техача станокаши 60—65 эзарнега кхоачаш кузнечно-прессови машинаши хьае. Числовой программни управлени йола металлах хIамаш ю станокаш кхычарел сихагIа арахецилга Iалашде, пхе шера 3,5-ззанел кIеззига йоацаш ара а хецаргйолаш. Геттара нийса а геттара чIоагIа нийса а болх бу станокаш, автоматически ах автоматически линеш, кузнечно-прессови литейни оборудовани арахецилга шерде, хIаьта иштта металл тедеи образивнии инструмент хьаю специализированни производство шеръе, цу инструмента дикал лакхъе.

Болх беш йолча а хьалъеча а кердача литейни кузнечно-штамповочни заводий а цехий а кердача технически ларда тIа реконструкци яра наькъаца отливкаши штамповкаши сварной конструкцеш хьаю специализированни мощносташ сихъяь дегIаухилга Iалашде. Керда технологически процессаш, хIанзара конструкционнии сварочнии материалаш лоалаеча моделех металл лоаладар, давлени йолаши вакуумеи металл лоаладар, поточнии автоматически линеш юкъейоалаяра, хIаьта иштта чон лоаладара эша промышленни частотай индукционни пишкаш юкъейоалаяра чотах отливкайи штамповкайи, сварной изделейи заготовкайи дикал а нийса хилар а, лакхде.

Металлашта обработка яра удельни дезол дикка лакхде объемни штамповка промышленносте шерра юкъейоалае.

Юкъара машинаш хьаеча эша изделеш централизованни кийчъяр кхычарел хьалха дегIадоагIилга Iалашде.

1975 шера тракторашi 575 эзарнега кхоачаши юртбоахама машинаш 3,5 миллиард сома маьхеи хьае. Тракторий, комбайний, кхыча юртбоахама машиний мощности балха овсарлеи лакхъе. Керда балха овсарле лакха йола ялат чуэца комбайнаш, лаьтта оаха низ бола а промышленни а тракторашца хьу хьокхача балхий агрегатни машинаш арахецилга вIаштIехьдаккха. Юрта боахаме производственни процессашта

(ДIахододар 3-ча оагIо тIа).

1971—1975 ШЕРАШКА СССР ХАЛКЪА БОАХАМ ДЕГIАБОАЛАБАРА ПХЕ ШЕРА ПЛАНА ХЬАКЪЕХЬАРА КПСС XXIV СЪЕЗДА ДИРЕКТИВАШ

(ДIахододар. Доладур 2-ча агIо тIа).

комплексни механизаци яра хиланза яргIоаца юртбоахама машинаши оборудовании хьаелгеи арахецилгеи сихде, мел эша шиш-шетIа лела шассеши тIехьатесса орудеши арахецилга сихде.

1975 шера 2—2,1 миллионага кхоачаш автомобилаш арахеца, ил деш мухь кхухьа автомобилаш 1,5-зза гаргтеи легковой яраш 3,5—3,8-ззеи дукхагIа а хецаш. Боккха мухь кхухьа автомобилаши цар лара тIа дукха мухь кхухьа автопоездаши дукхагIа арахеца. Специализированни мухь кхухьа автомобилаш, автомобильни прицепаш, Гаьнарча Къилбаседен йийхача климатеи хьалашка болх бара кийчъяь автомобилаш, кьу кхухьа автопоездаш арахецилга шерде. Горнорудни промышленноста эша 120 тоннага кхоачаш мухь кхухьа автосамосвалаши самосвальни автопоездаши арахецилга вIашьтIехьдаккха. ДукхагIа нах чухошаргбола автобусаши чехкагIа шаргйола автобусаши арахецилга шерде. Автомобильни двигателаша болх беш капитальни ремонтага кхаччалца йоаккха ха 1,3—1,5-зза лакхъе.

Ейгачеи кхачани промышленноста эша, торговле, общественни кхачан предприятешта эша автоматизаце эггара кергIча средстващца кийчъяь лакха балха овсарле йола технологически оборудовани 1,9-ззачул кIезигагIа йоацаш арахеца. Кхачан продукташта расфасовка яра эша автоматаши бахача наха гIулакхаш деча предприятешта эша оборудовании дикка дукхагIа арахеца.

Дистанционнии автоматически лелаеча машинийи механизмайи подъемно-транспортни комплексаш, хIаьта иштта автоматизированни конвейерни транспортни линешта эша циклични болх бу машинаш хьаяра керда конструкцеш оттае уж арахецилга вIаштIехьдаккха а. Iоъаха йиш йолча хIамай овхьаш — цемент, минеральни удобренеш, кхьйола хIамаш кIезигагIа йовлга Iалашдергдолаш йола транспортни мух тIаоттеи тIера Iобоахеи механизмаш а устройстваш а арахецилга шерде. Мухь кхухьа магистральни вагонаши контейнераши ю заводаш хьалъелгеи царна реконструкци елгеи сихде.

Металлургически, кIоран, горнодобывающи, химически, мехкдаьтта химическии мехкдаьтта чакхдоахачеи промышленноста эша, энергетикана, целлюлозно-каьхата промышленнота, кхыча доакъошта эша йоккхача единични мощноста машинийи оборудованеи керда тайпаш хьаде. 5000 кубически метр боарам болча доменни пишкаш эша оборудовани, сахьа 12 эзар кубически метр лаьттан тIера тIоа хьалбоаккхаш овсарле йолаш балхаш дара эша, роторни комплексаш, 100 кубически метр хIама чуйода ковш йола экскаватораш, дада из бола тIоанаш хьалоха, механизированни крепеш йола комплексаш хьаелга карадерзадеи серийни арахецеи. Тепловой станцешта эша 500-и 800-и эзар киловатт мощность йолча энергетически блокий комплексни оборудовани, 100 эзар киловатт мощность йола газови турбинаш, хIаьта иштта атомни электростанцешта эша миллион киловатт а кхы дукхагIа, мощность йола реакторни установкаш арахецилга Iалашде 1200 эзар киловатт мощность йола керттерча энергетически блока оборудовани кийчъе 1500 эзар вольт напряжени йолча постоянни токеи 1150 эзар вольт йолча переменни токеи электропередача линешта эша кердача лакх вольтни а ток кхыча формага йоаккхача а оборудоване комплекс хьае.

Дозала, технологически, эксплуатационни хьокхамаш тоадаь а мощностий шерра диапазон йола а промышленни юкъарa юкъедохийта двигателаш, доккхий двигателаши микродвигателаши юкъе а долаш, кердача серех арахецилга карадерзаде. Юртбоахама производства специфика лоархIам а беш электродвигателаш, электроаппаратура, кабельни изделеш хьаелга а серийни арахецилга а Iалашде. Сердал луш йола аппаратура эшар бахача наьха хьашт кхоачашде.

Дизелестроени дегIайоалаяра, газови двигателаши газомотокомпрессораши хьаяра къаьста теркам тIабахийта. Цу машиний моторесурс 1,5—2-зза алсамъяккха. Керда низ бола тепловозаш хьаделга карадерзаде.

Малхбузен СибарегIени Гаьнарча Къилбаседени районашка болх бара эша лаьрхIа йола мехкдаьтта-газа промысловни оборудовани низ бола магистральни газа-мехкдаьтта проводаш хьаяра эша оборудоване комплекс арахецилга вIаштIехьдаккха.

ГIишлош юи наькъаш дехкеи машинаш хьаелга дегIаахаръ темпаш сихъе. гIишлош хьалъяра эша лакха единични мощность йола машинаш дукхагIа арахеца, низ болча промышленни тракторий, чархаш йолча тягачий, гидравлически экскаваторий, отделочни, тхов тиллара, кхыдолча балхашта эшача машиний комплексай ларда тIа керда машинаш серийни арахецилга карадерзаде. Промышленни гIишлоний материалий автоматически линеш хьае, коммунальни боахама хьашташта эша машинаши оборудовании арахецилга шерде.

Металлургически, химически, мехкдаьтта чакхдоахача, мехкдаьтта, газовой, кIора промышленносте технически процессашка хьажара автоматизаце средстваши комплексни системаши промышленни арахецилга карадерзаде.

Прибораш хьаелга 2-зза лакхде. Промышленни приборий паччахьалкхен системана юкъейолхача унифицированни устройствай йиза комплекс яь йисте яккха а иштта йола устройстваш арахецилга карадерзадаь даккха а. Лакха эксплуатационни хьокхамаши чIоагIа тешаме промышленни юкъарчa приборийи автоматизаце средствайи агрегатированни комплексаши арахецилга карадерзаде.

Вычислительни техника средстваш арахецилга 2,4-зза лакхде, цунца электронни вычислительни машинаш 2,6-зза. Интегральни схемай ларда тIа электронни вычислительни машиний керда комплекс серийни арахецилга карадерзаде. Информацена регистраци яра, гулъяра, лораяра, дIаяхьийтара, обработка яра процессашта автоматизаци слга Iалашдеш йолча технически средствай комплекс, мехка бувзама цаI йолча автоматизированни системана эша, навигацена, фецарча хоамага хьажара йолча радиоаппаратурана, интегральни схемаш шерра юкъе йоалаяра ларда тIарча электронни медицинский аппаратурана эша керда технически средстваш серийни арахецилга карадерзаде.

Iилма-тохкама балхаш дара эша вай ханара прибораш, аппараташ, лабораторни оборудовани, хIаьта иштта инженерни доал дареи къахьегама механизацеи автоматизацеи средстваш промышленни арахецилга шерде.

Машинаш хьаеча къахьегама овсарле 1,5—1,8-зза лакхъе.

Хьун, хьунах хIамаш еча, целлюлозно-каьхата промышленносте дIахо а производства структура а гIулакхага йодача хьунах комплексни пайда эцилга а Iалашде.

Пхе шера дахчан шолхехи дахчан хьоасахи 2,8—2,9-зза дукхагIа Iоакъаш хьае, целлюлоза — 1,7-зза, картон — 1,8-зза, каьхат 1,3-ззапел кIезигагIа доацаш.

Целлюлоза, каъхата картона дефицитни тайпаш, царца технически гIулакхашта машинаца кхачан продукташта тIахьоарчадара а долаш, арахецара, хIаьта иштта бахача наха эша каьхата белови тoвараш арахецара къаьстта теркам тIабахийта. Кийчъеш йолча продукце дикал тоае.

Дахчан отходех, гIа долчеи хвойни вогIа долчеи дахчах хьахулача технически шолхех, макулатурах целлюлозно-каьхата промышленноста йола бедал хиларах тарра пайда эцилга чIоагIа шерде.

Арайоаккхача ерригача хьунах оатхалашка йода хьу 87 процентага кхоачаш яккха.

Герга хьу дIа-юха кхухьилга кIезигдара мехка малхбоален районашка хьунах хIамаш елга лакхде.

Болх беш йола хьу кийчъю предприятеш эргаяьха тоае, хьу кийчъеш деча халача балхашта механизаци яра, кхы а дикагIа тоаяь йола машинаши оборудовании юкъейоалаяр, автомобильни наькъаш дикагIа тоадара, хIаьта иштта керда чIоагIа механизаци яь хьунпромхозаш яхкара къаьстта теркам тIа а бохийташ. Хьу кийчъеча болхлойи гIулакхерча наьхеи къахьегама а быта а хьалаш тоаде.

Мебельни промышленноста мощносташ дегIайоалае, эггара хьалха мехка малхбоален районашка а йоалаеш, болх беш йолча предприятешка царна реконструкция яра чотах мебель дукхагIа арахеца. Мебель хьаеча керда технологически процессаши лакха эффект йола материалаши шерра юкъейоалае. Пхе шера 1,6-ззапел кIезигагIа йоацаш мебель арахеца.

Хьуни хьунах хIамаш ечеи промышленноста предприятешка 35 процентни целлюлозно-каьхата промышленность предприятешка 45 процентни къахьегама овсарле лакхъе.

ГIишлошъеча материалий промышленноста продукци арахецара боарам 1,4-зза лакхбе заводской дика кийчъяь материалаши изделеши, индустриальни конструкцеш, зданейи сооружснейи дозал лоxду ейга заполнителаш шерра арахецилга вIаштIехьдаккха. 1975 шера цемент елга 122—127 миллион тоннага кхачийта. Отделочни материалийи санитарно-технически оборудованеи ассортимент дикка шеръе, кирпишкаши кхьйола моттигера гIишлош ю материалаши дукхагIа арахеца. Кхыча доакъошка хьайоалача продуктех (шлакех), овкъарах, рудни йоацача кхыча материалех) гIишлош ю материалаш хьаяра шерра пайда эца. Юрта боахама долча хьашташта кIиран домеи керамически дренажни турбаши дукхагIа арахеца, хIаьта иштта ирригационни гIишлош хьалъяра эша тувбаш а.

Предприятей технически боарам лакхбе, производственни процессашта механизации автоматизации елга сихде. ГIишлош ю материалаш хьаеча промышленноста предприятешка къахьегама овсарле 35 процент гаргга лакхъе.

ЕЙГАЧА ПРОМЫШЛЕННОСТЕ. Советски наха барзкъаш, кога гIирс, ейгача промышленноста кхьйола изделеш эшара хьашташ кхоачашдара цу даькъе продукци 35—40 процент дукхагIа арахеца; 1975 шера тканеш 10,5 — 11 миллиард квадратни метр, кога бувхабу телата гIирс 800—830 миллион пара хьабе; трикотажни изделеш 1,5-зза, тийга хIамаш 1,4-зза, ингале-фаянсови цхьегIаш 2-зза дукхагIа арахецилга Iалашде. Товарий ассортимент шиi ханнахьа керда яккха а шеръе а, цу товарий дикали тIеханахьара куци тоаде.

Керда техникеи технологеи, хIаьта иштта производствана механизации автоматизации яра а ларда тIа ейгача промышленноста предприятеш технически юхакийчъелга чакхдаккха. Тай хьувза йоккха балха овсарле йола йоачIингаш доаца машинаш, кIадаш ду чIийнаш доаца станокаш кIада, зипа, трикотажни промышленноста эша комплексни автоматизированни линеш, кIадаши трикотажи тоаяра, барзкъаши кога гIирси хьабара эша хадданза болх бу технологически процессаш шерра юкъейоалаелга Iалашде.

Ейгача промышленноста предприятешка къахьегама овсарле 34 процент лакхъе.

Кхачан, дулха-шурий, чкъаьран промышленноста продукци 33—35 процент дукхагIа яккха, цу даькъе дулх 40—43 процент, мерзача шурий продукци 29 процент, шекара — 34 процент гаргга. чкъаьран кхачан продукци 47 процентал кIезигагIа йоацаш яккха. Кхачан продуктай дикал лакхъе, цер ассортимент шеръе кхачан дикали чами лакхбе. Берийи диетически кхачан продукташ, консервированни сомаши баьцадаараши, геттара дика кондитерски изделеш хьаелга кхычарел хьалха латтача темпащца дегIадоаладе. Расфасованнии упакованнии товараш, хIаьта иштта тайп-тайпара йола ахфабрикаташи кулинарни изделеши дукхагIа арахеца.

Кхачан бедалах комплексни пайда эцилга шерде, кхачан, дулха, шурий промышленноста предприятеш сихагIа хьалъелгеи царна реконструкци елгеи, уж вай ханарча балха лакха овсарле йолча оборудованеца кийчъе.

Дийна, гIорадаь чкъаьрий, чкъаран филе, ахфабрикаташ, балыка изделеш, кIурца кийчдаь а маьлхара дахийта а чкъаьрий дукхагIа кийчде а торговле организацешка кхачийта а.

Чкъаьрий промышленноста флот хьадаьха чкъаьрий комплексни кийчдеи отходех доакъара жур баккхара бизза пайда эцеи йиш хулийтача чкъаьрий доахача а царна обработка еча а автоматизированнии механизированнии йолча линещца кийчдаьча, лакха эффективность йолча кемашца хьалдиза. Дикка дукхагIа пайда эца чкъаьрий доахача флотах чкъаьрий лахара керда прогрессивни средстваши чкъаьрий лувцара способаши шерра юкъейоалае, кемашта ремонт ю производственни мощносташи форда чкъаьрий порташи дегIайоалае, къаьстта Дальни Востока бассейне.

Океанашкара чкъаьрий комплексни чакхдахара а царех шерра ассортимент йолеи лакха дикала йолеи продукци арахецара а ЗаьрхIача предприятей мощносташ алсамъяха.

Чкъаьрий промышленноста бедала база таххара дунен океана, чу ду балхаш шерде. Чурча водоемкашка чкъаьрий безача маьха тайпаш дикка дукхагIа дебадеш динза даргдоаца гIулакхаш де. Паччахьалкхен Iамий боахамашка 2,7-зза дукхагIа чкъаьрий даха.

Кхачан, дулха-шурий, чкъаьрий промышленноста предприятешка къахьегама овсарле 30—33 процент лакхъе.

Промышленноста дерригача доакъошка **культурно-бытовойи боахама эшеи товараш хьаделга** дегIадоаладе, 1,8-зза дукхагIа уж арахеца. Культурно-бытовойи боахаме эшеи товараш еза-йоккхача промышленноста доакъошка дукхагIа хьаде: бос болча металлурге, химически машиностроенеи станкостроенеи 3-зза, еза-йоккха машинаш еча, прибораш еча, кемаш дечеи электроннии промышленносте 2,2—2,5-зза, авиационни, оборонни, электротехнически, химически, мехкдаьтта химически промышленносте, ейгачеи кхачани промышленноста, гIишлош ю материалаш еча промышленноста, радиопромышленноста, машинаш еча 1,8—2-зза, автомобильни, целлюлозно-каьхата хьун. хьунах хIамаш еча промышленностеи Iаьржача металлургеи 1,5—1,7-зза дукхагIа арахеца.

Изделей ассортимент мамогга шеръе а хадданза керда яха а, цар дикал лакхъе, товарий керда тайпаш арахецилга вIаштIехьдаккха, бахача наьха къахьегам аттача боаккха а быт тоаю а технически чоалхане бытовой машинаши прибораши тешамеи дукха яхаши хилар лакхде.

Культурно-бытовойи боахаме эшеи товараш арахецара специализированни предприятеши цехаши вIаштIехьйоахаш а болх беш йолча предприятешка уж товараш хьадара технически боарам лакхбеш а гIулакхаш де.

МОТТИГЕРЧА ПРОМЫШЛЕННОСТЕ продукци арахецара боарам 1,7-зза лакхбе, художественни промыслай геттара дика изделеш, сувенираш, быте хиланза яргIоаца боахама кагий изделеш, халкъа эша кхыдола товараш хьаделга чIоагIа шерде, из дара моттигерча бедала ресурсехи материалехи мамогга пайда а эцаш. Цу даькъе болх беш йола предприятеш технически юхакийчъе, специализаци е, хIаьта иштта керда предприятеш хьалъе. дукхагIча даькъе зIамигачеи юкъерчеи городашка а еш.

Микробиологически промышленность сихагIча темпащца дегIайоалае. Доакъара дрожжеш 3,5—3,7-зза дукхагIа арахеца. Белково-витаминни концентраташ промышленни арахецилга дегIадоаладе. аминокислоташ, баьцовгIаш лораю микробиологически средстваш, медицински гIулакха йоаца антибиотикаш, доакъара витаминаш арахецилга дикка шерде. Кхачани ейгачеи промышленносте, юрта боахаме кхыча доакъошка технологически процессашта интенсификаци, яраи продукце дикал тоаяраи ферментни препараташ дукхагIа арахеца, цар ассортимент шеръе. Лакхъяьча единични мощноста, агрегаташ йолча балха овсарле лакха йолча технологически линещца микробиологически промышленность кийчъяь яккха.

Хьоар—крупаш йоаккхача промышленноста предприятешка кхоачамхиллал дикагIча сортех дола хьоар даккха, Iовна ассортимент тоае, дуга 2-ззеи гречневи крупа 1,5-ззеи дукхагIа яккха. Элеваторно-складской боахама, хьоар — крупаш йоаха комбированни доакъарий промышленноста а материально-технически база чIоагIъе.

Медицински промышленноста продукци 1,6-зза дукхагIа яккха. Хиланза яргIоацача ассортиментагIа бахача наха бизза кхоачамбеш долча боарамашка кхоачаш медикаменташ арахеца. Витаминаши антибиотикаши дикка дукхагIа арахеца. Вирусашта, бактерешта грибокашта, дестамашта духьалара керда антибиотикаш хьаяреи арахецареи балхаш эггара хьалхарча аргIана дегIадоагIилга Iалашде. Кийчъяь молхай формаш дукхагIа арахеца а цар ассортимент тоае а. Профилактикана, лазарий диагностикана, унахошта дарба дара, царга хьажара эша медицински оборудовании технически средстваши арахецилга шерде.

IV. ЮРТА БОАХАМ

Юрта боахама даькъера декхар латт йоаккхаш йолча юртбоахама-продукце шера юкъера боарам дIадахача пхе шера хинначул 20—22 процент лакхбарах, баха нах кхачан продукташцеи промышленность бедалцеи кхы а дукхагIа Iалаш а еш. Из декхар кхоачашдара эша керттера хьал да юрта боахама материально - технически база ма могга чIоагIъяр, лаьтта леладараи хьайбай боахамаи комплексни механизаци яра, лаьтташта шерра мелиораци яра наькъаца цунна интенсификаци яра курс хадданза кхоачашъяр. Производства дIахьа нийсъелга тоаделга, еш йола специализаци кIоаргъелгеи концентраци лакхъелгеи Iалашде, юртбоахама лаьттаех, техниках колхозийи совхозийи къахьегама ресурсех пайда эцилга тоаде.

Лаьтта дукхагIа хьаьндара, производства дикагIйола технологи юкъейоалаяра, минеральнии органически удобренеех рациональню пайда эцара, лаьтташта шерра мелиораци яра, эррозена духьалара гIулакхаш дара, дIадув фу тоалара, юртбоахама культурай эггара чIоагIагIа хьувкъаш дола сорташи гибридаши производствана юкъедоаладара, дIайийна хIамаш лазарех, зуламдергех, йоархIех лораяра, гIулакхий система чакхъяккхара, ялат довлга дIадаккхара, культураш дIаювча лаьттай структура эргаяьккха тоаяра. нийса йола севообороташ караерзаяра наькъаца цу культурай хьувкъам массанахьа лакхлулга Iалашде. Лаьттан ресурсаш лораеш лелае, юрта боахамца лаьрхIа доацача гIулакхашта лаьтташ къоастадеш совдараш ца леладе. Лаьттах пайда ийберий, юрта, хин, боахама органий эррозена духьалареи мелиоративнии гIулакхаш дара бехктокхам лакхбе.

Пхе шера мехка юккъера лаьрхIача хIара шера 195 миллион тоннал кIезигагIа доацаш валовой ялат чуэцилга Iалашде.

ХIара колхозеи совхозеи ялата культураш хьувкъилга дикка лакхде, кердача пхе шера ялат лаккхар лакхделга юрта боахам дегIабоалабара керттера проблема хилар хьалхашка а лоаттадеш. Хий дехкачеи докъадаьчеи лаьтташка ялат дувлга шерде, Украина къулбехьа, Къилбаседа Кавказе, Поволжье хий дехкача лаьтташка товарни ялат тешшаме доаккхаргдола йоккхий районаш йоаккаш кхы а чIоагIагIа балхаш де. Низ болча а чIоагIача а кIин геттара дика ялат, дуга, Iов йоаккха культураш, йий доаккха мукх дукхагIа баккха, ялат доаккхача боахаме машиний система хадданза эргайоаккхаш тоае.

Коартолаши баьцадаараши, къаьстта хьалха хьадоала сорташ дукхагIа даха; уж хьалкхеяр хий дехкачеи хий сецачеи лаьттаех эффективнегIа пайда эца, из продукци товарни яккхара йола специализированни зонаш шеръе, керда тепличнии боахамаш дахка, сомаш, комараш, комсаш, дукхагIа яха. Юртбоахама продукташ лоаттаю хранилищеши холодильникаши дикка шеръе, совхозашка, колхозашка, заготовительни организацешка юртбоахама продукци чакхйоахача цехий мошносташ лакхъе: уж боахамаш специализированни транспортаца Iалашделга лакхде, хIаьта иштта коартолаш, баьцадаараш, сомаш кийчбелга дикагIа вIаштIехьдаккха.

ДикагIа хьувкъа, лазарашта дикагIа духьал отта боамбе тайпаш юкъедоаладара, боамбе, люцерна севообороташ караерзаяра, керда хий диллача лаьтташка боамби дукхагIа дIабера наькъаца 1975 шера 7,0 — 7,2 миллион тонн боамби бедал яккха. Боамби лелабараи чуэцараи механизаци яра боарам лакхбе, боамби дIабуе лаьтташ хиланза яргIоацача минеральни удобренешца, гербицидашца, дохьажа химикаташца дизза Iалашде.

Шекара свекла, тхьамка, лен, кIомал, ганараш, соя, кхыйола даьтта доаккхеи технически культураш йоахилга керттерча даькъе цар хьувкъам дикка лакхбара наькъаца лакхде.

Доакъара база чIоагIъеш, хьайбайи коа тIарча оалхазарийи породность тоаеш, уж дебалешше а цар продуктивность лакхъеш эффективни гIулакхаш дара система хIара боахаме чакхъяккхара ларда тIа дIахо а **хьайбай боахам дегIабоагIилга** Iалашде.

Пхе шера мехка шера юккъера лерхIаш 14,3 миллион тоннал кIезигагIа доацаш дулх (даьккха дулх), 92,3 миллион тоннага кхоачаш шура, 46,7 миллиард фуъ, 464 эзар тонн тха даккха.

Шурийна дола хьайбаш леладелга дIахо а интенсивно дегIадоаладе, дулха дола хьайбаш хьакхарч, коа тIара оалхазараш специализированно леладелга дIахо а дегIадоаладе. Жаи гаьзарийи дикка дебаде а цар продуктивность лакхъе а.

Керттера декхар лархIа хьайбашта чIоагIа йола доакъарий база хьаярах. Йол, силос, баьца жувр, лаьттагIара сомаш царех общественни хьайбашта, хIаьта иштта шоай доалахьа хьайбаш долча колхозхойи совхозий болхлойи боахамашта кхоачам хиллал даха. ялата лаьрхIа дикка дукхагIа хьажкIаш, мукх, кен, ялатабобови культураш яха керттерча даькъе цар хьувкъам лакхбара. къаьстта хий дехкачеи докъадаьчеи лаьтташка, дуккхача шерашка хулаш йола баьцаш дукха дIае а цар хьувкъам лакхбе а. Доакъар кийчдареи из дIаоттадаь лорадареи прогрессивни методаш — плющилкаш юкъе а йолаш йол чуэцар, чIоагIа вентиляци ярца из дIахо йокъаяри, сенажи баьца жуври — кийчбар шерагIа юкъедоаладе.

Геттара дика тоаяь цонаши даьгIенаши хьае, доакъара культураш лелаяра лиманни хий дехка лаьтташ дукхагIа хилийта. Доакъар долча даьтта продуктивность лакхъергйола гIулакхаш де, Казахстана, Юкъерча Азе, Поволожья, Малхбузени Малхбоалени СибарегIеи, Къилбаседа Кавказа къаьстта гаьнна дIакхувлаш доажадеш хьайбаш леладеча районашка, «Iаьржа лаьтташ» яхача даьгIенехи ГIизлярерча даьгIенехи эффективни пайда эцара динза даргдоаца балхаш де.

Дикача доакъарца хьайбаш Iалашдара комбинированни доакъареи микробиологическии промышленность лакхача темпащца дегIайоалае. Пхи шу чакхдоалача хана паччахьалкхен предприятешка 30 миллион тоннал кIезигагIа доацаш комбинированни доакъари 1 миллион тоннал кIезигагIа йоацаш белково-витаминни доабавкаши яха.

Колхозашкеи совхозашкеи цу боахамий ялатахи паччахьалкхен предприятешка арахецача белково - витаминни добавкаехи пайда а эцаш шерача масштабегIа комбинированни доакъар доаккхилга вIаштIехьдаккха. Минеральни добавкаш дукхагIа хьае, кхачани дулха-шурийи промышленноста отходех доакъарийна лаьрхIа шерагIа пайда эца.

Хьайбай продукци дукхагIа йоаккхилга сихдараи цар эффективность лакхъяраи колхозашкеи совхозашкеи хьайбаш кхоаба механизированни фермаш елга Iалашде, городашта юхе промышленни ларда тIа хьайбай продукци йоаккха йоккхий паччахьалкхен, колхозий, колхозашта юкъера комплексаш, хIаьта иштта коатIарча оалхазарий фабрикаш хьалъелга шерра дIадоладе. Совхозашка, колхозашка, промышленностеи общественни кхачани предприятей подсобни боахамашка къона доахани хьакхарчи чуоттаяь интенсивно йоарстаелга вIаштIехьдаккха.

Саьрч, бекх боаккха оакхарий, кроликаш, Iамашкара чкъаьрий, иркхара мозий, салараш леладелга дегIадоаладелга Iалашде.

Ветеринарни служба болх тоабе.

Юрта бахача наха шоай доалахьара боахам лелабара, хьайбаши коа тIара оалхазараши дебадара колхозашеи совхозашеи хиланза даргдоаца новкъостал де.

Ялат, дулх, коартолаш, сомаш, баьцадаараш, шекара свекла, боамби-бедал, хIаьта иштта кхьйола продукции юртбоахама бедали дикагIа хургйола гIулакхаш де.

Продукци йоаккхача ерригача стадешка, чуэцача, транспортаца дIайохьийтача, дIаоттаяь лоаттаеча, реализаци еча из йовргйоацаш хьалда гIулакхаш де.

Юрта боахама продукташ эцара чIоагIача планийи лакхдаьча маьхегIа уж планал совгIа паччахьалкхенга йоххача боахамашта поощрени яреи **принцип** лоаттае. Юртбоахама производство лакхъялара ларда тIа товарни ялат доаккхача хIара колхозои, совхозои, хIара района, областа, края, республика чIоагIа план кхоачашъярал совгIа, пхе шера, чухьанахьа дале а, планал совгIа паччахьалкхенга 35 процент ялат доккаргдолаш гIулакх де; хIара шера хIара колхозои совхозои планал совгIа 8—10 процентал кIезигагIа йоацаш паччахьалкхенга хьайбай продукци йохкилга Iалашде.

Промышленностеи торговлеи предприятей колхозащцареи совхозащцареи духхьалара бувзамаш мамогга дегIадоаладе а чIоагIде а, юкъарчал доацаш боахамашка продукци хьаэцаргеи заготовительни организацей специализированни транспортаца дIакхачийтаргеи довлилга хадданза чакхдаккха.

1975 шера юрта боахама 72 миллион тоннага кхоачаш **минеральни удобренеши 3** миллион тоннага кхоачаш доакъара фосфаташи яла.

Лаьттан-климатически зонашка хьежжа органически удобренеш юкъе а йоалаеш, мистача лаьтташка кIир а юллаш, лаьтташ мелиоративни тоа а деш, лаьтта леладара культура лакх а еш минеральни удобренеех пайда эцара эффективни способаш шерра юкъейоалае.

Минеральни удобренеех кхы а эффективнегIа пайда эцилгеи дIаоттаяь лоаттаеш, транспортаца дIайохьийташ, лаьтта товсаш кIезигагIа йовлгеи Iалашде. Довлаш-довлаш тара йоацаш минеральни удобренеш специализированни транспортаца товсаш дIаяхьара, удобренеш тIайотташи тIера Iойоахаши деча балхашта а лаьтта товсаш деча балхашта а комплексни механизаци ярга довла. Удобренеш лоаттаеш йола складаш дукхагIа хьалъе. Минеральни удобреней складаш еча хана уж дIакхухьилгеи йолчара меттахьа йоахилгеи махулла кIезига хилийтара лоархIам бе. Складашцеи боахамашкеи шортта тукосмесительни установкаш хулга вIаштIехьдаккха. БаьцовгIаш лораяра биологически средстваш дукхагIа хьа а е, юкъе а йоалае.

Пхе шера 3 миллион гектар керда хий дехка лаьтташ юкъедоаладе, лиманни хьисапе хий дехка лаьтташ а долаш, 41,2 миллион гектар йолча даьгIенашка хий диллара балхаш кхоачашде, хаIиз хий дехка лаьтташ хица Iалашдар лакх а деш.

Каховски Куйбышевски хий дехкача системашка, хIаьта иштта Доккхача Ставропольски, Къилбаседа-Крымски, Саратовски каналий зоне йоккхий хин боахам объекташ хьалъеш деча балхий темпаш лакхъе. Краснодарски крае, Астраханскии, Ростовскии областашка, Приморски крае, Казахскии Узбекскии, ССР-ашка дуга дIадера йола иженерни системаш дIахо а хьалъе. 1975 шера 2 миллион тоннага кхоачаш дуга даккха.

Керттерча даькъе Каршинскии Шерабадскии аренашка, Каракумски канала зоне, Фергански атагIа ду балхаш сихдареи Голодни ара ду балхаш йистедалереи чотах а деш боамби дIабув 650 эзар гектар хула керда хий дехка лаьтташ болх бе доладалийта.

Совлен тIоадал йола 5 миллион гектар, йокъае цунца къайла дренаж йола 3 миллион гектар а еш.

Хин боахама мелиоративни гIишлош хьалъелга дикка дикагIа тоаде, царга дIадодар лохде.

Хий дехкачеи докъадечеи лаьттаех пайда эцилга тоаде, мелиорированни лаьтташка дIаювча ерригача культурай хьувкъам дикка лакхбелга Iалашде, из дара кхоачамхиллал удобренеши техникеи яхийта.

Хий дIа-юха нийсдара автоматизаци яьи хий тохара техника балха овсарле лакха йолча средстващца Iалашъяьи дика тоаяь хий дехкеи хий тIадохийтеи системаш, хIаьта иштта лаьтташка оптимальни биологически режим хьахулга Iалашдеш лаьтта докъаду системаш хьаяра проекташ оттае а хьалъе а.

Пхе шера колхозашкеи совхозашкеи **къахьегама овсарле** 37—40 процент лакхъе, продукцега дIадодар дикка лохде, — Из дара кхоачашде деза:

боахамаш лакха мощность йолча трактораща, ялат чуэцача балха овсарле лакха йолча комбайнащца шерра мули дукха мугIараши лоацача машинащца, хIата иштта агрегат цкъа дIаяхача массехк технически операци кхоачашъеча комбинированни машинащца кийчдар;

юрта боахама лаьтта оахкеи мелиоративнии балха овсарле лакха йола, чехкагIа лела а мухь дукхагIа кхухьа а автомобилаш, автосамосвалаш, автомобильнии тракторнии прицепаш, специализированни автотранспорт, автобусаш дукхагIа ялар;

юрта боахама производства, къаьстта хьайбай боахамеи доакъар доаккхачеи, комплексни механизации автоматизации яра хиланза яргIоаца керда машинаши оборудовании хьаяр, царна промышленни ларда тIа продукци йоаккхача хьайбай комплексашта эша машинаш, оборудовани технически линеш юкъе а йохийташ;

коартолаш, баьцадаараш сомаш, комсаш дIаоттаяь латтача лораяра эша температурен тIунали автоматически лоаттаергйолча механизированни плодоовощехранилищашта эша, хIаьта иштта баьцадаараш кхедеча промышленни тепличнии комбинаташта эша оборудовани хьаяр.

Пхе шера 1700 эзар трактор (царца 705 эзар лаьтта оахараш а йолаш), 1100 эзар мухь кхухьа автомобиль, 1500 эзар тракторни прицеп, 87 эзар экскаватор, 82 эзар бульдозер, 42,5 эзар скрепер, хIаьта иштта 15 миллиард сома мах бола юртбоахама машинаш, царца 541 эзар ялат чуэца комбайн, 230 эзар силос чуэцеи 60 эзар свекла чуэцеи комбайн, хьайбай боахамеи доакъар доаккхачеи деча балхашта механизаци яра эша 6 миллиард сом мах бола машинаш юрта боахама яла. Тракторашта, автомобилашта, юртбоахама машинашта эша запасной оатхалаш бизза кхоачамболлаш хилийта. Юртбоахама тела машинаши оборудовании технически боарам, дикал лакха йолаш, тешаме а дукха яхаргйолаш а хилийта. Колхозашкеи совхозашкеи юртбоахама техника дерригача тайпаех пайда эцилгеи уж дIаоттадаь лоаттаделгеи тоаде.

ДIахо юрта боахама ремонтни база дегIайоалаелгеи автомобилашта технически гIулакх дара станцей сеть хьаелгеи Iалашде, машинаштеи оборудованенеи ремонт дика елгеи технически гIулакх делгеи лакхде. «Союзсельхозтехника» предприятешеи организацешеи колхозашта а совхозашта а деш дола инженерно - технически производственни гIулакх тоаде.

Юрта боахам электричестваца Iалашбелга лакхде, пхе шера юртбоахама производствага дIайохийтача электроэнерге боарам лакхбе, хIаьта иштта бахача наьха коммунально-бытовой хьашташ кхоачашдара из шозза дукхагIа дIахеца. Керттерча даькъе паччахьалкхен энергосистемашкареи электростанцешкареи йоагIача электрически энергеца мехка ерригa колхозаши совхозаши, цу боахамашкара производственни культурно-бытовой помещенеши нах чубаха цIенoши Iалашде. Юрта боахама кхоачамхиллал электрооборудовани, электроаппаратура, кабельни изделеш, царца управленея автоматизацеи системашта эшараш яла.

Производственни, чуIеча цIеной, культурно-бытовой гIирсаш хьалдар, техника эцар а чулоацаш юртбоахам дегIабоалабарга 82,2 млрд. сома боараме паччахьалкхен капитальни вложенеш дIаяхьийта.

Колхозий капитальни вложенеш 46,4 миллиард сома боарамерча материально - ресурсащца Iалашде.

Шерий планаш кхоачашъеча хана кхы тIа а финансовии материальнии ресурсаш лаха а юрта боахам дегIабоалабарга дIаяхийта а.

Капитальни вложенеех пайда эцара эффективность дика лакхъе, юртбоахама объекта проекташ увттаелга овлангара тоаде. Юртбоахама гIирсаш хьалдарга дIабода мах лохбе. Мах кIезигагIа дIабодаш йола проекташ кийчъелгеи кхоачшъелгеи чакхдаккха.

БIаргчача шера юрташкарча моттигашка къахьегама ресурсех бизза гIеххьача боарамеи пайда эцар, боахамий экономика чоIагIъяр къахьегама овсарле лаккъяр духьа колхозашкеи совхозашкеи дIахо гIонна йола промышленни производстваши промыслаши дегIайоалаелга Iалашде. Юртбоахамеи промышленнии предпрятешта юкъера производственни бувзамаш дегIаккхувла. Колхозий юкъареи паччахьалкхен — колхознии предприятеша организацеша хьаяреи цар гIулакхаш тоадараи, хIаьта иштта аграрно-промышленни комплексаши объединенеши хьаяра а новкъостал де.

Юрта боахама даькъе Iилман тохкамий эффективность лакхъе, Iилма-тохкама организацей теркам юртбоахама производства керттера проблемаш къоастаяра производства эффективни технологически процессаши царна комплексни механизаци яра средстваши, лаьттах тIайоала хIамаши хьайбаши зулам дергехи лазараи лорадара прогрессивни методаш практикана юкъехкахьара а, хIаьта иштта лаьттаех, техниках, къахьегама ресурсаех пайда дикагIа эцара проблемаш къоастаяра а тIеберзабе.

БаьцовгIай керда сорташ, хьайбайи коа тIарча оалхазарийи тайпаш доладеш бу селекционни болх лакхбе. Буц Iо ца

(ДIахододар 4, 5, 6-ча агIош тIа).

1971—1975 ШЕРАШКА СССР ХАЛКЪА БОАХАМ ДЕГІАБОАЛАБАРА ПХЕ ШЕРА ПЛАНА ХЬАКЪЕХЬАРА КПСС XXIV СЪЕЗДА ДИРЕКТИВАШ

(Діaхододар. Долалур 1, 2, 3-ча оагІош тІа).

южен лазараштa дукьал оттен ялата культурай сорташи гибридаши хьаярах — уж хий дехкачеи докъадаьчеи латташка, хІаьта иштта дуккха минеральни удобренеш яхка йиш йолча хьалашка лела а ергІолаш керттера декхар дархІа. Лакха продуктивность йола юртбоахама культурай сорташи хьайбай тйпаши производствана шерра юкъедоаладелга Іалашде.

Іилма-тохкама учрежденейи дешара заведенейи материально-технически база чІоагІъе.

Колхозаши совхозаши механизаторий, хьайбаш леладерий, бригадирий, кхыча специалистий массазарча квалифицированни кадраща Іалашъяра данза даргдоацар де. цар квалификаци лакхъе, юртбоахама болхлой къахьегамеи бытеи хьалаш тоаде. Юрта боахаме болх бара агрономаш, зоотехникаш, ветеринарни лораш, инженераш, экономисташ, кхыча профилех бола специалисташ кийчбелга тоаде.

Колхозно-совхозни производства эффективность лакхъе. Колхозашкеи совхозашкеи къахьегам вІаштІехьбоаккхилга тоаде, Юртбоахама болхлой продукци дукхагІа яккхарца, цун дикал тоалрца, продукцега дІабода мах лохбарца хІаьта иштта техниках пайда дикагІа эцарца бола материальни безам совбаккхаргахьа озаш къахьегамах мах телара система эргайоахаш тоае. Совхозаш йиззача боахама расчетага йоахилга чакхдаккха.

Хьун боахам лелабелга из технически кийчбарен цунна химизаци ярен боарам лакхбара дарда тІа тоаде, хьун ресурсехи паччахьалкхен хьун фонда латтаехи биззагІа пайда эца, хьу тоаеи цун продуктивность лакхъеи. 12 миллион гектарага кхаччалца йолча моттиге хьу юхаметтаоттаяреи кхаш дораду хьу дІайогІареи, 1,3 миллион гектар хьунаш йола тІаьда латта докъадара балхаш де, хьуна Іуьнал дара балхаш шерде, лазарех, зенаш деча хІамех, ювлача цІерех хьунаш чІоагІагІа дораде.

Іалам чІоагІагІа лораде. Іалама ресурсех — латтаех, хих, атмосферах, пайданеча оккалех пайда дикагІа эцара хьалхара а хІаьта иштта латтах тІайоала хІамаши хьайбаши дебадарах бола министерствайи ведомствайи, предприятейи организацейи бехктокхам лакхбе.

V. ТРАНСПОРТИ БУВЗАМИ

Халкъа боахамаи бахача нахаи хьашт мелд мухьаш хаддазен шоай ханнахьеи дІаккхахьара, мухьаш сихагІа дІакхоачаделгеи пассажираш дІаккхувлилгеи сихдара а хІаьта иштта транспорта леларен мухьаш увзарен низ алсамбоаккхаргболаш йола резерваш вІашагІтохара а транспорт дегІайоалаелга Іалашде, транспортни система низи маневренности лакхъе. Транспорта деррига тайпай грузооборот 32—35 процент лакхъе.

Транспорт технически дикагІа кийчъе, машиннаькъий сеть шеръеи чІоагІъеи, къаьстта а мехка малхбоалехьарча районашка,транспорт лелара кхерамзле Іалашъяра де доагІар де.

Транспорта балха эффективность лакхъе, транспортни средствах дІахо пайда дикагІа эцилга вІаштІехьдаккха, транспорта деррига тайпай балха координаци дикагІа е, встречнии кхы йола рациональни доацаши мухьаш дІа-юха ккухьилга дІадаккха. Мухьаш дукхагІа чухошаш йола контейнераш юкъе а кхувлаш, контейнарашкеи пакеташкеи мухьаш дІа-юха кхухьилга шерде. Сепа латташи яьсса делаши йоаха ха лоацъе. Мухьаш тІадуттара - доассадара балхашта комплексни механизаци яра боарам айбе, транспортни средствашта ремонт ярен запасной оатхалаш хьаярен предприятей мощносташ алсамъяха. Транспортни средствашта ремонт яра технологи эргайоахаш тоае, специализаци цунна шерагІа е. Транспорте дІауха доагор хІама юккъера лаьрхІача 10—12 процент кІезигде.

Промышленни транспорта деррига тайпаш дІахо дегІадоаладелгеи уж технически кийчделгеи Іалашде.

Машиннаькъа транспорт дегІаккхувлача керттера лостам лоархІалба машиннаькъий мухьаш чакхдувлийтареи увзареи низ алсамбоаккхилгах.

Машиннаькъа транспорта грузооборот дукха совгІа-эшашагІа йоацаш 22 процент лакхъе.

Кузбасс — Урала, Урал — Центра, Донбасс — мехка малхбузехьарча районий лостамашка а мухьаш дукхгІа увза дезача кхыча лостамашка а 7 — 8 эзар километр шоллагІа наькъаш дахка. 6—7 эзар километр долча машиннаькъашта электрификаци е а хІаьта иштта машинаькъаш дІахо автоблокировкацеи диспетчерски централизацеи кийчде. ТІа-тІа дукхагІа хулаш дола транспортно - экономически бувзамаш Іалашдарал кердача промышленни районашта эша гІулакх дарал 5—6 эзар километр керда машиннаькъаш дахка. Укх пхе шера машиннаькъа транспорта 420 — 430 эзар магистральни грузовой вагон яла. Мухьаш дукхагІа тІадотталуш йола вагонаши низ бола локомотиваши юкъейоалаяра наькъаца поездий мухь алсамбаккха а лелар сихде а. Маршрутнии деза мухьаш кхухьачеи поездаша мухьаш дІа-юха кхухьилга шерагІа юкъедоаладе.

Станцей, узлай, предприятешта тІадолхача наькъий перерабатывающи торо алсамъяккха. Машиннаькъа транспорта маневрови балха тІара дукъ увза прогрессивни средстваш 80 — 82 процент дукхагІа хилийта. ТІагІолла булла някъ аьшкабетонни шпалаш яхкара, хотташ доаца наькъаши термически обработка яь чонаши дахкара наькъаца чІоагІде, машиннаькъа тІарча балхашта механизаци яра боарам айбе.

Машиннаькъа транспортера къахьегама овсарле дукха совгІа-эшашагІа йоацаш 23 процент лакхъе.

Форда транспорта грузооборот 1,4-зза лакхъе. Кемаш тІарча механизмаштеи системаштеи комплексни автоматизацеца управлени еш дола геттара кхоме, универсальни, специализированни кемаш, цу даькъе деза мухьаш чудоахка контейнераш, атта талхаш дола мухьаш дІа-юха кхухьаргдола кемаш кхы тІа а транспортни флота тела. Массанахьа гІолла —форд—дола хий форд лелалуча кемаца мухьаш дукхагІа дІа-юха кхахьа.

Форда портий кемаш чакхдувлийтара низ дегІаккхувла, цига контейнераш, тайп-тайпара мухьаш, хьу тІаюттарал йоассаярал специализированнии чІоагІа механизированнии перегрузочнии комплексаш хьае Дальни Востокера, Находка районера кІоаргача хин порта хьалхара аргІа хьалъяь яккха а Іаьржача форда тІа порт хьалъе йолае а. Кемашта ремонт еча предприятей низ чІоагІбе.

Додача хи тІа гІолла лела транспорт дІахо дегІайоалае.

цун грузооборот дукха совгІа-эшашагІа йоацаш 24 процент лакхъе. Мехка малхбоален районашка хи тІара наькъаш тоадеш дІахо балхаш де. Балха овсарле лакха йолча мухьаш ийдеча машинаща кийчъяреи керда механизированни причалаш хьалъяреи чотах додача хи тІарча портийи пристанийи кемаш чакхдувлийтара низ чІоагІбе. Додача хи тІарча флота деза мухьаш кхухьа кемайи секционни составаши, цу даькъе фордеи додача хини хьалашка мухьаш кхы Іо ца доассадеш кхоачале дезача дІаккхоачадераш а кІаьта иштта масса лела пассажирски кемаш а юкъедоаладе. Мухьаш дІа-юха ккахьарга дІабода мах дикка лохбе.

Магистральни трубопроводий сеть сихха дегІайоалаелга Іалашде. Малхбузехьарча СибарегІара мехкдаьтта мехка Европейски даькъа тІеи малхбоалехьарча районашкеи хьаувзара турбопроводий низ бола система хьае.

Мехкдаьттеи цун продукташи хьаувза 27 эзар километр магистральни мехкдаьттаи мехкдаьтта продуктайи проводаш яхка. Мехкдаьттеи мехкдаьтта продукташи шозза совгІа дукхагІа хьаувза.

ЛоархІамегІарча декхарех цаІ лоархІалда **автомобильни транспорт,** эгтара хьалха пайда эцаш массане юкъара йола транспорт дІахо дегІаккхувлилга. Пайда эцара массане юкъарча автомобильни транспорта грузооборот 1,6-зза лакхъелга Іалашде. Автомобилий наькъаш дукхагІа дехкеи тоадеи, къаьстта а юртбоахамеи кердача промышленни районашка.

Мухь кхухьача автомобилий парка структура тоае, деза мухьаш кхухьа автомобилаши автомобильни поездаши дукхагІа хилийта. КІезига мухьаш кхухьа автомобилаш а халкъо леладу товараш дІа юха кхахьара эша специализированнеи автомобилаш а дукхагІа хилийта. Автотранспортни средствашта деш дола технически гІулакх тоаде. Мухьаш кхухьа автомобилаш яьсса лелилгеи сайца латтилгеи кІезигде. Деннеи бийсаннеи авомобилашка болх дукхагІа байта.

Бахача наха транспортаца гІулакх делга дикка тоаде. Пайда эцаш массане юкъара йолча транспорта деррига тайпаша пассажираш дІа-юха кхувлилга 1,4-зза лакхде, цу даькъе фега гІолла лелача транспорто —1,7-зза, автобусаша 1,6-зза машиннаькъа транспорто 24 процент. Городской электрически транспортаца пассажираш дІа-юха кхувлилга дегІадоаладе, легковой таксеи парк шеръе, транспорта цу тайпанаша бахача наха деш дола гІулакх тоаде. Туристско-экскурсионни наькъа болха баха нах дикка дукхагІ дІа-юха кхувлилга Іалашде.

Фегарча наькъашка керда комфортабельни, масса лела, кхометІа йола самолеташ хилийта. Тата массагІа йолча пассажирски самолеташта эксплуатаци е йолае. Магистральни моттигерчеи фегарча наькъашкара аэропортий сеть шеръе.

Машиннаькъи пассажирски парк кердача. толашагІа йолча комфортабельни пассажирски вагонаша йоккхагІа хилийта. Йоккхийча городашка баха нах балхаш тІа а салоІача зонашка а дІаккхоачабара хьалаш тоадара пригородни движени чІогІа йолча машиннаькъашта электрификаци е, пригородни поездаш каст-кастагІа лелийта.

Автобусий парк дикка йоккхагІа хилийта, автотранспорта технически гІулакх деча, цу даькъе наьха шоай доалахьарча автомобилашта гІулакх деча а станцей сеть 2,5-зза шеръе.

КердагІа йолча технически средствах пайда эцара дарда тІа **бувзам, радиовещани, телевидени** дІахо дегІаккхувлилга Іалашде. Бувзама кабельни радиорелейни линей сеташ дегІаккхувлареи царех пайда дикагІа эцареи чотах городашта юкъерча телефонни бувзама каналаш 1,9-зза дІаьхде. Городашта юкъе автоматически ах автоматически телефонни бувзам оттабара беш бола болх дІахобахьа. Городашкареи юрташкахьарча моттигашкареи телефонни станцеш 1,5-зза йоккхагІа хилийта. Радиовещательни телевизионни станцей сеть, хІаьта иштта бувзам лоаттабарал телевизионни программашта передачаш ярал Лаьттан искусственни спутникех пайда эцилга шерде. Союзни республикай столицашкеи йоккхийча промышленни центрашкеи тешшаме телевизионни шиннел кІезигагІа йоацаш программаш лувцилга Іалашде. Бувзама деррига тайпаша деш дола гІулакх дикка шерде а бахача наха деш дола гІулакх тоаде а.

VI. КАПИТАЛЬНИ ГІИШЛОШЪЯР

Экономика дегІайоалаяра а халкъа вахара хьали культурни боарами лакхбара а уттаеш йола заданеш кхоачашъяра пхе шера халкъа боахамга йохийта капитальни вложенеш 36 —40 процент алсамйоахилга оттаде.

Капитальни вложеней эффективность дикка лакхъе, гІирсаш хьалдара хьахеташ йолча материальни финансови ресурсаех, дІадахийтача ахчан хІара сома лоархІаш продукци ма могга дукхагІа яккхара пайда дикагІа эцилга Іалашде. Цу гІулакха:

мощносташ алсамъяха, телашагІа йола технологи юкъекхувлара, оборудованена модернизаци ярен къаеннар хувцарен, массала яхар мо, производственни майдаш шер ца еш, дІадолар кІезигагІа долаш, керда гІирсаш хьалдеш йоалачул лоацагІча ханашка продукци дукхагІа арахеца йиш хулийташ йола кхы тайпа мероприятеш а чеккхъяхара наькъаца эггара хьалха болх беш йолча предприятешка а йоахаш;

цхьан ханна хьалъеш йола предприятеши объекташи сихагІа болх бе йолаллийтари эшшача боараме мощносташ кийча хилийтари духьа уж кІезигъелга, хиланза ца йоалача боараме капитальни вложенешта концентраци елга Іалашде. Йистедаланза дола гІирсий боарамаш нормагІа доагІачул тІех ца довлийта;

предприятеш хьалъяреи керда болх бе йоалайолийташ йолча предприятей мощносташ караерзаяреи ханаш лоацъе, уж ханаш оттаяьча нормашка хьежжа нийсъе;

гІишлошъярен монтажнии балхий дикал лакхъе;

производственни объекташ, чуІеча цІенощца, берий учрежденешца, торговии бытовой предприятешца, производственни гІулакхашта лаьрхІа йоацача кхыйолча объекташца комплексно хьалъе;

масехк предприяте юкъа гІонна йола производстваши боахамаши, инженерни гІирсаш а коммуникацеш а йолча промышленни предприятеш хальяра практика шеръе.

Проектно - сметни гІулакх тоаде. Проектай дикалах, гІирса сметни мах нийса белгалбара бола проектни организацей министерствай, ведомствай, хІаьта иштта экспертиза органий а бехктокхам лакхбе. Керда предприятеш хьалъярал болх беш яраш шеръярал проекташ уттаеча хана кердагІйола технологически, гІишлошъяра, архитектурно - планировочни решенеш юкъекхахьа. ТолашагІа йолча проектни решеней чотах 3—5 процентал кІезигагІа боацаш гІирсаш хьалдарга бода сметни мах лохбе.

ГІирсаш деча организацей мощносташ лакхача темпашца дегІаккхувла. ГІирсаш хьалдара индустриализаци яра боарам лакхбе. ГІирсашка йолха конструкцеши доакъоши заводашка дукхагІа кийчдайта. ВІарчча гІирс доакъоех вІашагІбехкаш хьалбара практика шеръе. Керда пайданагІйола материалаши яйгагІа йола конструкцеши масаннахьа юкъекхухьилга Іалашде. Моттигерча гІишлой материалех пайда дикагІа эца. ГІирсаш хьалдеча материальни ресурсаех пайда эцилга тоаде. Пхе шера металло-прокат—9—11 процент, цемент—8—10 процент, хьун материалаш — 18 — 20 процент, корашта детта кизгаш — 10—22 процент кходе.

Балх овсарле лакха йолча машинащеи транспортни средствашцеи гІирсаш дукхагІа кийчдаь хилийта, лаьтта оахка къаенна техника сихагІа хувца. ГІирсаш хьалдара техниках геттара дика пайда эца. ГІирсий ремонтно - эксплуатационни база дегІайоалаелгеи цун технически боарам лакхбелгеи Іалашде.

ГІирсаш дукхагІа хьалдеча моттигашка районни районий юкъареи гІишлой индустре специализированни производственни базаш яхка, гІишлошъяра организацей материально-технически база чІоагІъе.

ГІишлош ю организацеш планированеи экономически стимулированеи кердача порядка тІа йоахилга чакхдаккха.

ГІирсаш хьалдеча моттигашка къахьегама овсарле 36—40 процент лакхъе.

VII. ХАЛКЪА ВАХАРА ХЬАЛ ТОАДАР

Общественни производство тІа-тІа дукхагІа лакхъяра, юртбоахама производство сихха дегІаккхувлара, халкъо леладу товараш дукхагІа арахецара, гІулакхаш дара сфера дегІайоалаяра дарда тІа халкъа вахара боарам кхы тІа а, дикка лакхбелга Іалашде. Бахача нахах хІара сага сих лоархІаш пхе шера хьатІайоагІа реальни доходаш дукха совгІа-эшашагІа йоацаш 30 процент лакхъе.

Къахьегамах мах толга цун дукхалгеи дикалгеи хьежжа тоаде. Болхлойи гІулакхерча наьхеи юкъера алапи 20—22 процент лакхде, колхозийи общественни боахаме колхозхоша хьегача къих тела мах юкъера лаьрхІача 30—35 процент лакхбе.

Пхе шера чухь мехка ерригача районашкеи халкъа боахама доакъошкеи болхлойи гІулакхерча наьхеи кІезигагІа дола алапи 70 сомага кхоачадеш лакхделга чакхдаккха; цу цхьан ханна юкъера мах телача болхлой категорей тарифни ставкаши должностной окладаши лакхде.

Халкъа боахама доакъошкеи болхлой категорешкеи хьежжа къахьегамах телача маьха соотношени цар къахьегама хьалашкеи квалификацегеи хьежжа тоае.

Тарифни система лоархІам айбе, къахьегама овсарле лакхъярца, производствага дІадодар кІезигдара продукци дикагІа хилийтарца бола болхлой безам совбаккха.

Материальни производства доакъошкарча юкъера мах телаш болча болхлой кІезигагІа дола алапеш, ставкаш, окладаш лакхделга кІезиг-кІезига доахаш къаьст-къаьстача районашка чакхдаха, мехка къилбаседехьарчеи малхбоалехьарчеи районашкара дІадола а даь.

Экономически гулакха перспективни йолча районашка, кадраща уж дикагІа Іалашъяр духьа, къахьегамах тела мах хІанз укх сахьата коэффициенташ йоацаш йолча Малхбузехьарча СибарегІа, Урале, Казахстанеи Средни Азеи къаьст-къаьстача районашка ядача предприятейи организацейи болхлойи гІулакхерча наьхеи алапена уж коэфициенташ оттаяра наькъаца лакхбе, хІаьта иштта Дальни Востока, Малхбоален СибарегІен дукхача районашкарча цхьадолча доакъой болхлой алапашта лелаю хІанзара коэффициенташ лакхъе а европейски Къилбаседеи цхьайолча районашка балхаш дерашта льготаш шеръе а.

Производственни йоацача сфера доакъошка алапи эггара хьалха лорашта, хьехархошта, деша даха ха кхачанза долча берий учрежденешкарча воспитателашта а цул тІехьагІа вокх юхебисача просвещене, унахцІено лораяра, производственни йоацача сфера кхыча доакъошкарча болхлошта а лакхде.

Болхлойи гІулакхерча наьхеи къахьегамах бийсанна болх барах боагІачул совгІа телаш бола мах лакхбе.

Материальни поощрене фондаш хьаяреи дІа-хьа екъареи гІулакх эргадаьккха тоаде. Керда техника хьаярахи юкъеяхьарахи, керда продукци хьаелга сихагІа Іомадарах болхлошта материальни поощрени телара системах боала пайда дукхагІа хилийта.

Къахьегамах хьахулачоа болхлой, гІулакхерча наьха, предприятей коллективай материальни безам дукхагІа тІабахийтара нийсса къахьегамцарча моральни стимулай лоархІам а ма могга чІоагІбе. Шийна тІадехка къахьегама декхараш кхоачашдара хьалхара хІара болхлочун дисциплинеи бехктокхами лакхбе.

Общественни производствана юкъе хІара болхлочо къахьегамца лоацача даькъага хьежжа цун къахьегамах тела мах а хургболаш къахьегама нормировани елга тоаде. Іилма дарда тІа вІаштІехьбаьккха къахьегам халкъа боахама дерригача доакъошка шерагІа юкъекхахьа, технически бакъъяь нормаш юкъекхухьилга шерде.

Болхлойи гІулакхерча наьхеи алапена тІера йоахаш йола налогаш кІезигьелгеи дІайоахилгеи дІахо хьолда. Бетта 70 сомага кхаччалца доагІача алапена тІера налогаш йоахилга дІадаккха, бетта 90 сомага кхаччалца доагІача алапена тІера йоагІача налогий ставкаш лохъе.

Колхозашка лакха овсарле йолча къахьегама экономически стимулироване система тоае.

Бахача нахага йолча облигацеех доагІар ханал хьалха дІатакха доладе.

Общественни потребление фондаш дІахо дегІайоалаелга, советски наьха вахара материальни культурнии боарам лакхбара лоархІаме хьаст хиларах тарра, Іалашде. Бахача наха укх пхе шера мах боацаш тела материальни гІойленаши ду гІулакхаши, хІаьта иштта цу фондашкара тела ахча а 40 процент дукхагІа хилийта.

ХьатІаккхувш йолча тІехьенашта кхетам балара дикагІдола хьалаш хилийта а лерхІаш, бераш долча дезалашта деш дола материальни новкъостал лакхде, болх беш болча кхалнаха-ноаношта луш йола льготаш шеръе, бетта дезала тІайоагІа доход хІара дезалхочоа лаьрхІача 50 сомал тІех ца йоалача дезалашта берашта лаьрхІа пособеш лулга юкъе доаладе; цамогаш долча берага хьожаш даька алапи доагІа денош дукхагІа хилийта, къахьегама стажах тийша. доацаш болх беш болча кхалнаха берах болаши бер дарахи луш йолча отпускаш дизза алапи лулга оттаде.

Берий учрежденей сеть шеръе. Пхе шера паччахьалкхен чотах 2 миллион совгІа моттиг йола деша даха ха йоацача берий учрежденеш хьалъе, дІаьхдаь ди долча школашкареи группашкареи дешархой 1,5 миллион саг дукхагІа хилийта.

Къахьегамхой социальни страховании пенсионни Іалашон тоае, къабаларах болхлошта, гІулакхерча наха, колхозхошта пенсей минимальни боарамаш лакхде. болхлоштеи колхозхоштеи йола пенсеш дала хьалаш хилийта массе хана юртарча моттиге бахача а юрта боахамца бувзабенна болча а колхозий членашта. Болх булургбола пенсионераш къахьегама шерра юкъеоэара эша хьалаш хилийта. Инвалидностахи кхоабар дІаваьнна висарахи телача пенсей боарамаш лакхде.

Бахача наьха доходаш лакхъяларгеи халкъо леладу предметаш хьалу производство шеръяларгеи хьежжа 1,4-зза **алсамйоаккхаргья розничи товарооборот.**

Дулха, чкъаьран, шурий продукташ, фуаш, баьцадаараш, сом дукхагІа бакхареи бохкареи наькъаца бахача наьха кхачан структура дІахо тоае, цар а кхыча а продовольственни товарий ассортимент шеръе.

ЦІагІа кхача кийчбарга йода ха дикка лоацъяр духьа ахфабрикаташ, концентраташ, кулинарни кхыйолеи изделеш дукхагІа арахеца а цар дикал лакхъе а.

Общественни кхача кийчбеча предприятей сеть дикка шеръе. къаьстта а производствеи дешара заведенешкеи. Продукце дикал наьха сапиа тоа а еш ассортимент шер а еш общественни кхача кийчбеча предприятей оборот а. шоаш хьаяь продукци арахецара боарам а 1,5-ззачул кІезигагІа боацаш лакхбе.

Хержжа эца шортта баргкъаш, кога гІирс хилийта, къаьстта а берий ассортиментагІа. Бахача нахага пхьегІаш, мебель, холодильникаш, культурно-бытовойи боахамеи гІулакхашта лаьрхІа товараш, хІаьта иштта йоаго хІама а гІишлой материалаш а дикка дукхагІа йохка.

Торговле предприятеш хІанзарча оборудованеца кийчъяра къаьстта уйла тІа а йохийташ, магазиний, холодильникий, овощехранилищай сеть шеръе. Торговле прогрессивни формаш ма могга чІоагІагІа дегІаккхувла, эшшача боараме товараш хьалххагІе а къаьст-къаьстача хІамашка а дехка Іоотаде.

Юрташкахьарча моттигашка баха нах товарашца дикагІа Іалашбе. Городаи юртаи юкъера экономически бувзамаш шердара новкъостал деш дола потребительски кооперацие торгови, заготовительни, производственни гІулакхаш дегІаккхувла. Грибаш, комараш, хьун сомаш дукхагІа гулбе а кийчбе а. Колхозни рынкашкара торговли дикагІа вІаштІехьъяккха.

Потребительски товараш хьадара боарами ассортимента мах беча организацей заказашка хьежжа, хулаш хилар теркал а деш, промышленностеи торговлеи бувзамий система эргайоахаш тоае.

Финансироване ерригача источникий чотах **ерригa а лаьрхІача 565 — 575 млн. кв. метр чуІе моттиг йола цІенош пхе шера хьалде.** Мехка малхбоалехьарчеи къилбаседехьарчеи районашка, хІаьта иштта керда хьалъеш латтача, городел чухьа йоацача предприятейи кердача совхозийи болхлошта а гІулакхерча наха а ма могга сихагІа чуІе цІенош хьалде. Вузашка дешабагІача студенташтеи юкъерча специальни дешара заведеней дешархоштеи лаьрхІа общежитеш паччахьалкхен средствай чотах хьалъелга шерде.

Бахача наьха чуІа моттигаш тоаяра боккхача лоархІаме йола чуІе цІенош хьалдара кооперации дегІаккхувла. Индивидуальни чуІа цІенош хьалдеча гІо де.

Наха чубахара цІенош дикагІа хьалде, уж хьалдара ханаш лоацъе, цар архитектурен арахьара купи тоаде. довлаш довлаш кердача типови проектегІа наха чубаха, паргІатагІа планировка, хозагІа куц, квартирни оборудовани хургйола цІенош хьалдарга довла. ЧуІеча цІеной эксплуатации ремонти елга тоаде.

Нах баха пункташ тоаяра, бахача наха коммунальни гІулакхаш дикагІа дара деш дола балхаш шерде. Городашка баха нах керттерча даькъе централизованни хица Іалашбелга чакхдаккха, пхе шера 700 городеи болхлой поселкеи водопроводаш яхка, городашкарчеи городий хьисаперча поселкашкарчеи 65—75 процентага, хІаьта юрташкахьарча моттигашка 40 — 50 процентага дІакхаччалца долча чуІеча цІеношка газ чуйилла. Бахача наьха цІагІарча гІулакхашта электроэнергех дикка дукхагІа пайда эца.

Нах бахача пункташкара санитарни хьали гонахьара средаи тоадара балхаш чІоагІде. Цу гІулакха промышленни нах бахача моттигийи коашкара арауха хиш цІенду гІирсаш, газ дІаувзеи дом хьалувцеи установкаш сихагІа хьалъеи тоаеи, автомобилаша таташ кІезигдергдола араеттача газаша городашкара фо кІезигагІа бІехдергдола а гІулакхаш чакхдаха. Городаши нах баха кхыйола пункташи гаьнаш-зизаш дІа а догІаш хозъяра балхаш шерде. Мехка хин ресурсаех пайдадикагІа эцареи уж чІоагІагІа лорляреи балхаш дІахо де. Боахама гІулакхашта хий тергдола объекташ сихагІа хьалъяь йоахилга алашде, городаш, болхлой поселкаш, промышленни предприятеш хица дикагІа Іалашъе езаш хилар теркал а деш.

Бахача наха бытовой гІулакхаш делга чІоагІагІа тоаде. Къахьегамхоша дІадеха массе тайпара гІулакхаш дизза кхоачашделга Іалашде, бахача наха гІулакхаш дара культуреи дикали тоае, заказаш кхоачашдара ханаш лоацъе. Бытовой гІулакхаш делга доккха механизированни даькъа саина быта служба предприятей сеть шеръяреи хІанзарча машинашца, механизмашца, оборудованеца уж кийчъяреи, Іилма - технически карагІдаьннараш юкъе кхахьара, производственни мощностех пайда эцара эффективность лакхъяра дарда тІа дегІаккхувла. Бытовой техникана ремонт елга дикагІа вІаштІехьдаккха. Бытовой гІулакхаш дара боарам укх пхе шера мохк барчча хьайийцача 2-ззачул кІезигагІа боацаш лакхбе, хІаьта юрташкахьарча моттигашка 2,8-зза.

УнахцІено лораелга дІахо тоадергдола, физически культуреи спорти дегІайоалаергйола гІулакхаш чакхдаха. Специализированни медицински новкъостал дикагІа дари массе тайпара из бахача нахага дизза дІакхачийтари духьа йоккхий специализированнии дуккха профилаш йолеи больницаш, поликлиникаш, диспансераш дІахо а хьалъе; скори помоща станцейи санитарно - эпидемиологически станцейи сеть шеръе. Бахача нахаи унахцІено лораяра учрежденештеи мел эша молхаши кхыйола медицински препараташи хилийта, больницашкара менгеш 1975 шера 3 миллионага дІакхоачаде. УнахцІено лораяра учрежденеш кердагІа йолча медицински оборудованеца, аппаратураца, инструментаща дикагІа кийчъяь хилийта.

Больницешка луча кхачан нормаш лакхъе. Медицинаи унахцІено лораяреи лоархІамегІарча проблемаех лаьца деш дола Іилман тохкамаш шерагІа дегІаккхувла.

Болх беш бола лораш дукхагІа хилийта, медицински персонал кийчъяра боарам лакхбе.

Санаторно - курорташка дарбаш дайтилгеи вІаштІехьа а даьккха къахьегамхоша салоІилгеи дІахо дегІаккхувлар Іалашде.

Физически культураи спортеи занятеш яра къахьегамхошта эша хьалаш тоаде, керда спортивни гІирсаш шерра хьалдарцеи долаш дарех пайда дикагІа эцарцеи.

Туризм шерра дегІайоалаергйола мероприятеш чакхъяха, цун материальни база чІоагІъе. Додача хи тІа, форда тІа, машиннаькъа тІа, автомобильнии фегеи гІоллара маршруташ дегІаккхувла. Туристий гІулакха дукхагІа гостиницаш, кемпингаш, кхыйола объекташ хьалъе.

Инвалидаштеи къоаноштеи лаьрхІача цІеной-интернатий сеть шеръе. Инвалидаш дІа-юха лелара средствашцеи протезно-ортопедически изделешцеи Іалашбелга тоаде.

Халкъа образовании социалистически культуреи дІахо массе оагІорахьара дегІаккхувлилга Іалашде. Хьехама-кхетама процесс эргаойахаш тоае. Педагогически кадраш кийчъяра дикали квалификаце боарами лакхбе. Кагирхой мичахьа безам ба а халкъа боахама квалифицированни кадраш эшарга а хьожаш дешархой профессена тІеберзабара беш бола болх чІоагІбе.

Паччахьалкхен капитальни вложеней чотах 6 миллионал кІезигагІа моттиг хургйоацаш общеобразовательни школаш хьалъе, юртарча дешархошта школашкарча интернатий сеть дикка шеръе.

Школе доацача хана беращца беш бола болх дикка тоабе, пионерий цІенош, къонача техникийи натуралистийи станцеш, берий - кхувшбоагІарий школаш, хІаьта иштта кхувш йоагІа тІехье кхетаярца ювзаенна йолча берий кхыча учрежденей а сеть шеръе. Цар материальни база чІоагІъе.

Іилма — технически прогрессо дІадехарашка хьежжа лакхерен юкъера специальнии образовани дегІаккхувла, хургбола специалисташ кийчбара дикал лакхъе а царна идейно-политически кхетам дикагІа тела а. Пхе шера дукха совгІа-эшашагІа боацаш лакхерен юкъера специальнии образовани йолаш бола 9 миллион специалисташ кийчбе. Іилмаи техникаи кердача лостамашкахьара специалисташ производствеи гІулакх дара сфераи сихха дегІаухача доакъошта специалисташ кийчбара къаьстта уйла тІа а йохийташ.

Вузий студентийи юкъерча специальни дешара звеаденей дешархойи стипендей боарамаш лакхде.

Школайи профессионально - технически училищайи, къаьстта а юртахьашкарчар, лакхерчеи юкъерча специальнии дешара заведеней дешара-материальни база чІоагІъе. хІанзарча оборудованецеи дешар хьехара технически средствашцеи уж кийчъе.

Лакхерча школе, Іилман тохкамаш дегІаккхувла. Производствацара лакхерчеи юкъерча специальнии дешара заведеней бувзам ма могга дегІаккхувла.

Кагирхоша, массаза а яхар мо, балха бахалехьа специальность Іомаергйолаш, профессиональнo - технически дешара заведенешка квалифицированни болхлой дукхагІа кийчбе, къаьстта а юрташкахьарча моттигашка. Пхе шера халкъа боахама деррига доакъошта профессионально-технически дешара заведенешка 9 миллионал кІезигагІа боацаш квалифицированни болхлой кийчбе Юрта боахама, гІишлошъяра, яйгачеи кхачани промышленноста, бахача наха бытовой гІулакхаш деча предприятешта эша кадраш лакхагІча темпашца кийчъе. ЧоалханегІа йолча профессей квалифицированни болхлой кийчбе а цу цхьан ханна юкъера образовани луш йолча профессионально-технически училищашка дІачуийбу дешархой 1975 шера 300—400 эзар сагага дІакхоачабе.

Городашкарча профессионально - технически училищай дешархошта луча кхачан нормаш лакхъе.

Юкъарчал доацаш производстве болхлой дикагІа кийчбе а цар квалификаци лакхъе а. Болх бечеи юрташкарчеи кагирхой сайрийнара (сменни) школаш ма могга чІоагІъе.

Халкъа эша духовни хІамаш диззагІа Іалашдар духьа кепгйоазув, телевидени, радио, литература, искусство дІахо дегІаккхувлилга, культура учрежденей материально-техническии база чІоагІъелга Іалашде. Халкъа университеташ а кхыйола самообразоване. культурни боарам лакхбара, эстетически художественни кхетам балара массови формаш а дегІаккхувла. Радиопередачайи телевизионни передачайи дикал лакхъе.

Книжкаш, газетийи журналийи тиражаш дІахо дукхагІа арахецилга оттаде. цар купи тематикеи дІахо тоаделга Іалаш а деш, кинотеатрийи киноустановкайи сеть дегІаккхувла. КердагІа йола оборудовани, керда материалаш, кьахат, кинопленкаш полиграфически промышленностаи кинопромышленностаи юкъекхухьилга Іалашде.

Бахача наха культурни гІулакхаш дара система эргаяьккха тоаяра къаьстта уйла тІаяхийта. районни централашка культура цІеноши нах бахача ерригача йоккхийча пункташка культурно-просветительни учрежденеши керттерча даькъе хальяь яха. Мехка библиотечни гІулакх эргадоахаш тоаде.

Культурно - просветительни учрежденеши искусства учрежденеши квалифицированни кадраща Іалашъелга тоаде, бахача наьха общественно - политически вахарехи салоІилга вІаштІехьдаккхара даькъереи цар лоархІам лакхбе.

(Діaхододар 5-ча оагІо тІа).

«С Е Р Д А Л О»

4-гІа оагІ. 15 апрель, 1971 шу.

1971–1975 ШЕРАШКА СССР ХАЛКЪА БОАХАМ ДЕГІАБОАЛАБАРА ПХЕ ШЕРА ПЛАНА ХЬАКЪЕХЬАРА КПСС XXIV СЪЕЗДА ДИРЕКТИВАШ

VIII. ПРОИЗВОДИТЕЛЬНИ НИЗАШ ДІА-ЮХА НИЙСДАРИ СОЮЗНИ РЕСПУБЛИКАЙ БОАХАМ ДЕГІАБОАЛАБАРИ

(ДІахьедар. Долалур 1, 2, 3, 4-чу агІош тІе).

Производительни низаш дІанийсдар дІахо тоаделга Іалашде, территориальни экономически бувзамаш эргадоахаш тоаде. Производительни низаш дІанийсдара дакъера союзни республикайн къахьегамхой депутатийн моттигерча Советийн лоархІам лакхбе.

Отраслевни территориальни планировани пайданагІарча тайпара цхьана тардеяга Іалашде.

Халкъа боахаме производительни низаш дІанийсдарен территориальни пропорцеш тоаярен дакъера лоархІамегІара декхар лоархІалда Іалама ресурсаш дІахо сихха караерзаелгеи мехка малхбоалехьарча районийн экономически потенциал алсамйоахилгеи. СибарегІа, Казахстане, Средни Азе дарегІа йола энергетически ресурсаш хилар теркал а деш, керда энергетически промышленни производстваш дукхагІча дакъе цу районашка дІанийсъе. Малхбоалехьарча районашка гІишлой материалий промышленности гІишлошъяра индустрии сихагІча темпашца дегІакхувла.

Йоккхий городаш дегІаухилга юхаувзара тІаберзабаь никъ лоарзагІа ца доалаш чакхбаха; бахача нахан городской боахаман гІулакх дарца ювзаенна йолча объекташкара дІайккхача, цу городашка керда промышленни предприятеш хьаелга, даим ахар мо, соцаде.

Йоккха йоаца специализированни предприятеш йоккхийча городашка болх беш йолча заводийи фабрикайи филиалаши кагийча городашкеи юрташкеи ехка. Промышленни центрашка производстваш дІанийсъелга ӀаІача наьхеи кхалнахьеи къахьегамах пайда дикагІа эцар теркал а деш чакхдаккха.

Союзни республикайи мехка экономически районийн боахам дегІакхувлилга керттерча укх лостамашка хьежжа чакхдаха:

Российски Советски Федеративни Социалистически Республике промышленни продукци хьаяра боарам, машинашъю, газови, мехкдаьтта, химически промышленность сихагІча темпашца дегІа а кхувлаш, 44—47 процент лакхбе.

Йоаккхаш йола электроэнерги 1975 шера дукха совгІа-эшашагІа йоацаш 660 млрд. киловатт-сахьатага, мехкдаьтта 400 млн. тоннага, газ 141 млрд. кубически метрага, кІор 373 млн. тоннага, хьаеш йола Іаьржача металлий кийча прокат 59 млн. тоннага, минеральни удобренеш 43 млн. тоннага, целлюлоза 7,8 млн. тонага, цемент 78 млн. тоннага, кІадаш 7,5—7,9 млрд. кв. метрага телата кога гІирс 406—420 млн. парага, дулх 5,2 млн. тоннага, цІенача шурий продукци 15,4 млн. тоннага дІакхоачае, мебель 2,6 млрд. сома маьха арадеца.

Деррига доаккхаш дола ялат шера юкъера лаьрхІача 116 млн. тоннага дІакхоачаде. Хий дехкача лаьтташка товарни ялат кхедергдолаш йоккхий районаш хьае, дуга дІадув кхаш дикка шерде. Шекара свекла, лен-долгунец, ганараш дукхагІа даха. Хий дехкача лаьттай 1,2 млн. гектар балха юкъейоалае, ушал латташи сов тІаьдеи дола 1,8 млн. гектар лаьтташ докъаде. Докъаде ца дезача, 7 млн. гектар долча лаьтташка культуртехнически балхаш де.

Хьайбай боахам дІахо дегІабоалабелга Іалашде, доахании коа тІарча оалхазарийи деррига тайпаш дебаде, цар продуктивность лакхъе. Дулха лаьрхІа доахан кхоабилгеи жа леладелгеи сиххача темпашца дегІакхувла. Шера юкъера лаьрхІача доаккхаш дола дулх доадаьчул тІехьагІа эзача 7,3 млн. тоннага, шура 51 млн. тоннага, гуллеш дола фуаш 27 миллиардага, доаккхаш дола тха 228 тоннага дІакхоачаде. Хьайбай боахама доакъарий чІоагІа база хьаяра тІаерзаяь мероприятеш чакхъяха. 2,4 млн. гектар йолча даьгІенашта хий тІадоаладе, 6,3 млн. гектарал кІезигагІа йоацаш лакха продуктивни баьций аренаши даьгІенаши хьае. Ялата-бобовии ялата-фуражнии культурай, корнеплодий, цкъа дІайийча дуккхача шерашка тІаювлачеи шерра-шера тІаювлачея баьций, силосни культурай хьувкъам дикка лакхбе а уж дукхагІа яха а.

РСФСР Европейски дакъа тІа европейски Къилбаседен районашка мехкдаьттеи гази доалла керда моттигаш дукхагІа лахеи хьаелеи. Къилбаседен-Онежски бокситови рудники Волгоградски подшипникови заводи хьалъелга сихде. Ленинградски Кольски атомни электростанцей а Киришски ГРЭС-а а мощностащ болх бе йолаялийта. Архангельски областе мехкдаьтта чакхдоаха заводи Печорски ГРЭС-и хьалъе йолае.

Москвани Ленинградеи промышленности городской боахами комплексни дегІакхувларан цу городашкара предприятеш технически кийчъяран тІаерзаяь мероприятеш, къахьегама овсарле лакхъяра чотах производство алсамйоаккхилга Іалаш а даь, чакхъяха. Костромской, Каширски, Рязански ГРЭС-ашкеи Мосэнерго теплоэлектроцентралашкеи мощностащ болх бе йолаялийта. Смоленски атомни электростанци шерра хьалъе йолае. Городашка Сухиничеи Сасовои автоматически линеш хьаю станкостроительни заводаш хьалъе. Тульски областе чоалханеча удобреней завод хьалъе.

Курски магнитни аномале минеральни ресурсай лардатІа общественни лоархІамера керда промышленни комплекс хьае йолае: цу районе доаккха аьшка руда дукха совгІа-эшашагІа доацаш 40 млн. тоннага дІакхоачаде. Нововоронежски Курски атомни электростанцешка керда мощностащ болх бе йолаялийта.

Волжски автомобильни заводи цунца ювзаенна йола предприятеши хьалъяь яха а цар мощностащ сихха караерзаелга Іалашде а. Чувашски АССР-е низ бола тракторащ хьаеча завода хьалхара аргІа болх бе йолаялийта. Татарски АССР-е мухь кхухьа автомобилаш хьаеча заводий комплекс а, лоаллахарча районашка царца ювзаенна йола предприятеш а хьалъе. Нижнекамске мехкдаьттахимически комплекс сихъяь хьалъе. Тольяттера, Волжскера, Казанера, Уфера, Новочебаксарскера химически предприятеш хьалъяь яха.

ДІахо а Волга, Кама яхача хинийи Къилбаседа Кавказа хинийи гидроэнергоресурсаш комплексно караерзаяра балхаш де. Хий лехка лаьтташ Поволжья районашка 500 — 600 эзар гектар. Къилбаседа Кавказе 350 — 400 эзар гектар дукхагІа хилийта. Доккха Ставропольски канал даккха а Дон яхача хи тІара Николаевски гидроузел хьалъе а; Донской магистральни канал шерде доладе. Волго-Ахтубински тІуна лаьтташ баьцадаараш, харбазаш - пасташ, дуга кхедара караделга сихде.

Урале болх беш йолча промышленни предприятешта дІахо реконструкци а хІаьта иштта кердаяраш хьалъелга Іалашде а. эггара хьалха Кизеловски болх беш йолча кхычеи кІора бассейнашка. Электроэнергетически база чІоагІъе, Ириклински Рефтински ГРЭС-ий керда мощностащ а хІаьта иштта Пермски мехкдаьтта чакхдоахача заводера химически комплекс а болх бе йолаялийта. КхоалагІа Березниковски Солнкамски калийни комбинаташ сихагІа хьалъе. Мехкдаьтта, целлюлозно - каьхата, яйга, кхачан промышленность дІахо дегІакхувлилга Іалашде. ЛоархІамегІара городаш хица дикагІа Іалашъе. Оренбургски областе газ йоахеи чакхйоахеи керда йоккха район хьае. мехкдаьтта доалла керда моттигаш лаха а пайда эца йолае а.

СибарегІа Іаьржачеи сийрда бесаш долчеи металлурге химически, хьун, хьу чакхйоахача, целлюлозно-каьхата, йоагоча хІаман промышленноста низ болашагІа йола производстваш лакхача темпашца дегІакхувлилга, дІахо юртбоахама производство дегІакхувлилга а Іалашде, эггара хьалха ялаташ-леладелгеи хьайбаш леладелгеи.

Мехка эггара йоккхагІа йола мехкдаьтта промышленноста база Малхбузен СибарегІа хьалъе: доаккхаш дола мехкдаьтта 1975 шера 120 — 125 млн. тоннал кІезигагІа ца хилийта, шера 5—6 млрд. куб. метр газ чакхъяккха низ болаш йола газ чакхйоаха заводаш хьалъе. Тюменски областа къилбаседехьара Іалаьмате дукха газ йоалла моттигаш сихагІа хьаелла. Тобольскеи Томскеи районашка йоккхий мехкдаьтта химически комплексаш хьалъе йолае: Сургутски ГРЭС-ера мощностащ болх бе йолаялийта; Тюменера — Тобольске — Сургуте бода машинникъ билла баккха. Тобольски, Сургутски хиш тІара порташ хьалъяь яха. Автомобильни наькъий, аэродромий, бувзама линей сеть шеръе. Уралаш СССР Европейски дакъаи газ тергйола газопроводаш, хьалъелга СибарегІен, Казахстана, мехка Европейски дакъа тІарча мехкдаьтта чакхдоахача заводашка мехкдаьтта проводаш йохкилга Іалашде.

Кузбассе боаккхача берригача кІора боарам 135 млн. тоннага дІакхоачабе. Коксующи кІор боалла Ерунаковски моттигаш караерзае йолае. № 1-2 йола Распадски, № 2 йола Бирюлински шахташ. Ново-Колбински разрез хьалъяь а Кердовски разреза реконструкци яь а яккха. Малхбузен-СибарегІен металлургически завод дІахо хьалъе. Алтайски крае коксохимически завод (цун хьалхара аргІа болх бе а йолайолийташ), синтетически хьоаса бу завод, машинашъю массехк завод хьалъе йолае.

Ачински мехкдаьтта чакхдоаха завод сихагІа хьалъе, Красноярски алюминиеви завод хьалъяь яккха, Норильски горно-металлургически комбинате цІастеи никели дикка дукхагІа даккха. Канско - Ачински кІор дукхагІа баха а пайда эца а. Саянски ГЭС-а чуйоагІаш хургйола Саянски территориально - производственни комплекс вІашагІйолла, алюминиеви вагонашъюи заводаш, болата литье хьаю йоккха завод, сийрда бесаш дола металлаш чакхдоаха предприятеш, электрохимически, яйгача, кхачан промышленноста предприятеш хьалъе йолае. Симински электрохимически комбинат сихагІа хьалъе.

Братски территориально - производственни комплекс дІахо дегІайоалаелга Іалашде. Братски алюминеви заводи Братски хьунпромышленни комплекси хьалъяь яккха; Усть-Илимски ГЭС-ера эггара хьалхара агрегаташ болх бе йолаялийта, Усть-Илимски хьунпромышленни комплекс хьалъе йолае. Читински областера Жирекентски горно-обогатительни молибденови комбинат хьалъе.

СибарегІен районашка хьу дукхагІа кийчъе а комплексно чакхъяха а, цу районашка херх хьокхача-хьу чакхйоахача, целлюлозно - каьхата, микробиологически промышленноста керда йоккхий предприятеш хьалъе йолае.

Дальни Востока производительни низаш дІахо а сихха дегІадоаладара болх бе. КІор, олово, вольфрам, ртуть, дошув, алмазаш дукхагІа даха. Комсомольски мехкдаьтта чакхдоаха завод шеръяь яккха а мехкдаьтта чакхдоаха керда завод хьалъе йолае а. Зейски ГЭС-ереи Приморски ГРЭС-ереи эггара хьалхара агрегаташ болх бе йолаялийта, Колымски ГЭС хьалъе йолае. Херх хьекха хьу, целлюлоза, картон, мебель, кхачани чкъьарани продукци дикка дукхагІа хьае. Чкъьаран промышленноста материально - технически база чІоагІъе, кемаш тоадеча заводий мощностащ алсамъяха, фордa порташтеи причалаштеи реконструкци е а шеръе а.

Кхеж, дуга дукхагІа кхеде. Хий дехкача лаьттай 48 эзар гектар пайда эца йолае, сов тІаьдача лаьттай 380 эзар гектар йокъае, 352 эзар гектар хулча лаьтта культуртехнически балхаш де.

Къилбаседаи Дальни. Востокеи районашка чарахьал дара, чкъьарий дахара, фордашкара оакхарий лувцара промыслаш, бекх боаха оакхарий леладелга дІахо дегІадоалделга Іалашде а саьрчий продуктивность лакхъе а.

Дальни Востокеи Малхбоалеи СибарегІени районашка баха дІахо а нах ухаргболеи цу районашка чІоагІ а енна калраш совцаргйолеи хьалаш оттаде: чуІе-бытовойи социальнокультурнии гІулакхашта лаьрхІа гІирсаш хьалделга сихагІча темпашца дегІакхувла.

Украински ССР-е электроэнергетика, химически, мехкдаьтта чакхдоаха, мехкдаьтта химически промышленность, машиностроени сихагІа дегІа а кхувлаш промышленни продукци хьаяра боарам 38—41 процент лакхбе.

Хьайоаккхаш йола электроэнерги 1975 шера дукха совгІа-эшашагІа йоацаш 20 млрд. киловатт - сахьатага дІакхоачае. Славянски, Трипольски, Ладыжински, Кураховски ГЭРС-аши № 2 йола Криворожски ГРЭС-и хьалъяь яха, Запорожски Углогорски ГРЭС-ашка, Чернобыльски атомни электростанце, № 5 йолча Киевски ТЭЦ-е мощностащ болх бе йолаялийта. Кемаш лелача шлюзаца цхьана Каневски ГЭС-и Днепровски ГЭС-а шоллагІа аргІеи хьалъяь яккха. 2 йІовхалеи 2 атомнии электростанцеш хьалъе йолае, Донбассаи Малхбузехьарча Украинанеи юкъе 750 эзар вольтнапряжени йола электропередача лини хьалъе.

КІор дукха совгІа-эшашагІа боацаш 215 млн. тоннага кхоачаш дукхагІа баха. Донецки бассейне болх беча шахташта керттерча даькъе реконструкци е а керла яраш хьалъе а, цу даькъе антроциташи кІораши доаха йоккхий предприятеш а. Мехкдаьттеи гази доалла керда моттигаш сихагІа лаха а болх бе йолаялийта а.

Хьаеш йола Іаьржача металий кийча прокат 1975 шера 37—38 млн. тоннагеи болата турбаш 6,6 млн. тоннагеи дІакхоачае. «Азовсталь» заводе сома листаш ю «3600» стани кислородно - конверторни цехи. Харцызски турбай заводе трубоэлектросварочни цех а Нижнеднепровски турбай заводе чархаш ю цех а болх бе йолаялийта. Побужски никелеви завод хьалъяь яккха.

Мехкдаьтта чакхдахара боарам 2,5—2,6-зза лакхбе. Кременчугски мехкдаьтта чакхдоахача заводе кхы тІа а мощностащ болх бе йолаялийта. Лисичански мехкдаьтта чакхдоаха завод хьал а яь болх бе йолаялийтеи мехкдаьтта чакхдоахакерда ши завод хьалъе йолаеи Белоцерковски шинни комбинат болх бе йолаялийта.

Хьаеш йола минеральни удобренеш 1975 шера 16,6 млн. тоннагеи химически хьоасий 152 эзар тоннагеи дІакхоачаде.

Машиностроенеи металлообработкаи продукци 1,7-зза дукхагІа арахеца. Т-150 трактораш хьаеча предприятеи комплекс хьалъяь яккха. Вагонашъю мощностащ Кадиевски, Брюковски. Днепродзержински вагонашъеча заводашка алсамъяха. Городе Житомире станокаш-автоматаш ю завод хьалъе.

Хьаеш йола цемент 1975 шера 22 млн. тоннага дІакхоачае. Каменец-Подольскии Балаклейскии цементни заводаш хьалъяь яха.

Арахецаш дола кІадаш 840—925 млн. кв. метрага, трикотажни хІамаш 346 миллионага, телата кога гІирс 166 — 172 млн. парага, шекар-песок (свеклах даьр) 6,4 млн. тоннага, дулх 1,9 млн. тоннага, цІенача шурий продукци 5,4 млн. тоннага, мебель 860 млн. сомага дІакхоачае.

Трипольскии Донецкии кІадаш ду а Черкасски даьреш ду а комбинаташ хьалъяь яха. Криворожски камвольно-маша бу комбинат хьалъе йолае. Ленах хІамаш ю, кІадаш ду, зипаш ду, трикотажни, яйгача промышленноста кхыча доакъой предприятеш, шекар ду ши завод, даьттаэкстракционни завод хьалъе.

Республика малхбузехьарча областашка промышленни производство лакхагІча темпашца дегІайоалаелга Іалашде, яйгачеи кхачани промышленноста предприятеши хала къахьегам болча машиностроене доакъоши чІоагІа дегІа а кхувлаш.

Юрта боахама даькъе ялати технически культураши дукхагІа йоахилга, хьайбай боахам ма могга дегІабоалабелга Іалашде. Шера юкъера лаьрхІача доаккха ялат 40 млн. тоннага дІакхоачаде, гурахьа дув кІа, хьажкІаш, дуга, гречиха, ялатабобовии ялатафуражнии культураш, тхьамка, кІомал, лен-долгунец, коартолаш, баьцалаараш, къаьстта а хьалха кхачараш, сом, комсаш, харбазаш-пасташ дукхагІа яха.

Доакъараш дикка дукхагІа доахилга, массе тайпа доахании коа тІара оалхазараши дІахо дебаделга, цар продуктивность лакхъелга Іалашде. Шера юкъера лаьрхІача доаккхаш дола дулх доахан доадаьчул тІехьагІа эзача 3,2 млн. тоннага, шура 20,3 мнл. тоннага, гулдеш дола фуаш 10,4 миллиардага, тха 27 эзар тоннага дІакхоачаде.

Хин боахам дегІабоалабара тІаерзаяь мероприятеш чакхъяха. Дукха совгІа-эшашагІа доацаш 400 эзар гектар хий дехка лаьттани 600 эзар гектар докъадаь лаьтташи эксплуатаце дІадала. Къилбаседа - Крымски канал дІахо хьалде. Къилбаседа - Рогачикски хий дехкача система хьалхара аргІа хьалъяь яккха а Каховски хий дехка система хьалъелга сихде а. 700 эзар гектара тІа культуртехнически балхаш де. Йоккхий промышленни центраш хица Іалашъелга тоаде. Днепр—Кривой Рог канала реконструкци е. Днепр—Донбасс канала хьалхара аргІа дІахо хьалъе, Северски Донец — Донбасс канала чугІолла кемаш лелийтара низ совбаккха, Днепр—Кривой Рог канала реконструкци е.

Белоруссии ССР-е промышленни продукце боарам 53 — 56 процент лакхбе. Металлаца дувзаденна доаца машиностроене доакъош — радиотехнически, электротехнически, электронни, приборостроени, хІаьта иштта химическии мехкдаьттахимическии промышленность сихагІча темпашца дегІакхувла.

Электроэнерги 1,8-зза, мехкдаьтта 2-зза дукхагІа даккха, юххьанца чакхдоаха мехкдаьтта, хьайоаха торфяной брикеташи ахбрикеташи 1,9-зза, минеральни удобренеш 1,7-зза, химически хьоасий 2,6-зза, кІадаш 1,4-зза, трикотажни хІамаш 1,5-зза, дулхи цІенача шурий продукташи 1,4-зза дукхагІа яха.

Ленах диткъа кІадаш деча Оршански льнокомбината кхоалагІча аргІан объекташ хьалъяь яха, Белорусски шинни комбинат, Лукомски ГРЭС-ера, Могилевски синтетически хьаьса комбинатера, Полоцки химически комбинатера керда мощностащ болх бе йолаялийта. Мозырски мехкдаьтта чакхдоаха завод, Барановичски автоматически линей завод. Лунинецки электродвигателий завод, Бобруйски тракторашта тІехьаювза удобернеш тессаргаш ю завод, Оршера автоматически линешта лаьрхІа нормализованни инструмент хьаю завод, Пинске автоматически линешта лаьрхІа узлаш хьаю завод, Витебски областе доломитови хьоар доаккха завод; Могилевски даьреш ду комбинат, Гродно хьийза-таьш ду комбинат, Гродно хьийза-таьш ду комбинат хьалъе а болх бе йолаялийта а. Гомельски областе азотно-туковн завод, йиьлагІча Солигорски калийни комбинат, Слониме камольно-прядильни фабрика, кхоъ специализированни кІадаш ду предприяти, Осиповичски льнокомбинат хьалъе а болх бе йолаялийта а. Лен комплексно чекхбоахаргбола заводаш хьалъе.

Шурийнеи дулхан доахан леладеча, хьакхарч лелаеча, коа тІара оалхазраш леладеча, коартолаш лелаеча, лен кхебеча юртбоахама производствана дІахо кІоаргагІа специализаци елга Іалашде. Шера юкъера лаьрхІача ялат 5,2 млн. тоннага, хьайбаш доадаьчул тІехьагІа эзача дулх дукха совгІа-эшашагІа доацаш 840 эзар тоннага, шура 6,1 млн. тоннага кхоачаш дукхагІа яха, фуаш 1,8 миллиардага кхаччалца дукхагІа гулде. лаьттай беркат совдоаккхаши царна известковани еши шеррача боараме балхаш де, сов тІаьдеи ушал йолеи 1100 гектар лаьтташ докъаде, 800 эзар гектара тІа культуротехнически балхаш де. 900 эзар гектара тІа тІехдика баьций аренаши даьгІенаши хьае, мелиораци яьча лаьттаех пайда дикагІа эца.

Вилейско - Мински хин система хьалъяь яккха а из эксплуатаце дІаяла а.

Узбекски ССР-е промышленни продукце боарам 46 — 49 процент лакхбе. Электроэнергетика, сийрда бесаш дола металлурги, химически, газови, яйга промышленность дукхагІа дегІакхувлилга Іалашде.

Ирригационни оборудовани, боамби чуэцеи боамбе боахама лаьрхІа кхийола машинаши дикка дукхагІа хьае. Химически хьоаса бу йоккха производство вІашагІйолла. Минеральни удобренеш 1,6-зза, даьреш 2,2—2,6-зза, чухьнахьа дувхаду трикотажни баракъаш 1,8-зза, телата кога гІирс 1,5—1,7-зза, сомий-баьцадаарий консерваш 1,6-зза, культурно - бытовойи боахамеи гІулакхашта лаьрхІа товараш 2-зза совгІа, цу даькъе бытовой холодильникаш 4,2-зза дукхагІа хьае.

Дошув доаккха промышленность дІахо дегІайоалаелга Іалашде, Алмалыкски горно - металлургически комбинате цинки цІастеи хьаду мощностащ алсамъяха.

Сырдарьински ГРЭС-е эггара хьалхара агрегаташ, Алмалыкски аммофосни завода шоллагІа аргІа, Самаркандски суперфосфатни заводе аммофос хьаю мощностащ, Навои цементни завод болх бе йолаялийта. Ангрене резинови комбинат, Навои электрохимически комбинат хьалъяреи Бекабадски металлургически завода реконструкци яреи балхаш дІадоладе. Бухарски кІадаш дуи Хивински кІувсаш дуи комбинаташ, искусственни телат ю Фергански комбинат, Кокандски тІоарска ду завод, фарфорови завод, боамби цІенбу массехк завод, даьреш ду, трикотаж ю, тийга хІамаш ю а кога гІирс бу а фабрикаш болх бе йолаялийта. Андижански кІадаш ду комбинат хьалъе йолае. Ургенчски даьттаэкстракционни завод а кхачан промышленноста массехк кхийола предприяти а хьалъе.

Боамби лелабар дІахо айделга Іалашде, беррига боаккхаш бола боамби 1975 шера 4,9 млн. тоннага дІа а кхоачабеш; биткъа хьоаса болча сортий боамби дукхагІа гулбара, боамбе-люцерна севооборотащ юкъейоалаяраи караерзаяраи, боамбе хьувкъам лакхбара къаьстта уйла тІаяхийта. Дуга дувлга, сом, комсаш, баьцадаараш, бахчеви культураш, тхьамка доахилга дегІакхувла.

465 эзар гектар хий дехка керда лаьтташ эксплуатаце дІадала. Каршински аренашка боамби лелабу керда йоккха район дегІайоалаяра, Голодни арара, Сурхин-Шерабадски атагІара. Каракалпакски АССР-ера хий дехка лаьтташ дукхагІа хилийтара балхаш дІахо чакхдаха. Андижански водохранилищеи Тюямуюнски гидроузели сихагІа хьалья. 600 эзар гектарал кІезигагІа доацача хий дехкача лаьттай мелиоративни хьал тоаде, дІахо а хий дехкача лаьтташка тух тІа ца далийтареи ушал ца хилийтареи, хий кІезига долча ирригационни системашта хий дукхагІа хилийтара балхаш де.

Жа леладелга, къаьстта а каракулаш доахилга дІахо дегІадоаладар Іалашде; шера юкъера лаьрхІача доаккхаш дола тха 24 эзар тоннага дІакхоачаде. Дулхи шуреи дукхагІа даха, фуаш дукхагІа гулде. 1,5 млн. гектар йолча даьгІенашта хий тІадоаладе хьалхагІа хий тІадоаладаь хиннача 3,5 миллион гектар йолча даьгІенашкарча гидротехнически гІирсашта реконструкци е.

Казахски ССР-е промышленни продукци хьаяра боарам 57—60 процент лакхбе, электроэнергетика, сийрда бесаш долеи Іаьржеи металлурги, йоагоча хІамай, химически, машинашъеча, яйга, кхачан промышленность дІахо дегІайоалаелга Іалаш а деш.

Рафинированни цІаста 1,7-зза минеральни удобренеш 2,4-зза, юртбоахама машинаш 2,6-зза дукхагІа хьае. Боаккхаш бола кІор 1975 шера дукха совгІа-эшашагІа боацаш 91 млн. тоннага, мехкдаьтта 30 млн. тоннага, хьаю кийча прокат 5 млн. тоннага, цемент 7,3 млн. тоннага, дулх 673 эзар тоннага, кІадаш 108—118 млн. кв. метрага, зипаш 40 млн. кв. метрага, телата кога гІирс 34—39 млн. парага, трикотажни хІамаш 98 миллионага дІакхоачае.

Пятилетка чакхйоалаш Экибастузски кІора разрезий низ 56 млн. тоннага дІакхоачабе. Караганде коксующи кІорашта обогащени ю фабрика. Къилбаседехьарчеи Жъулбехьарчеи Казахстане мехкдаьтта чакхдоахача заводий хьалхара аргІаш, Мангышлаке газ чакхйоаха завод хьалъе. Капчагайски ГЭС-и Ермаковски ГРЭС-и хьалъяь яха.

ЦІастеи свинцово-дашеи промышленноста рудни база дегІайоалаелга сихде, Джезказгански горнометаллургически комбинат дІахо шеръелгеи Павлодарски алюминиеви заводе глинозем хьаю мощностащ дегІайоалаеи. Карагандински металлургически комбинат керттерча даькъе хьалъяь яккха, горно-обогатительни фабрикаш хьалъелга сихде.

Каратаусски бассейнера фосфориташ йоаха мощностащ дикка алсамъяха. Чимкентски фосфорни заводи Джамбулски шолхача суперфосфата заводи хьалъяь яха, Къулбехьен Казахстанерча кердача шин фосфорни заводашка мощностащ болх бе йолаялийта. Павлодарски химически комбинатеи Карагандински резино-технически хІамаш еча заводеи хьалхара аргІа хьалъяь яккха. Чимкентски резино-асбестови комбинат хьалъе йолае. Павлодарера тракторни завод. Целиноградера «Казахсельмаш» яха завод. Талды-Курганера аккумуляторни завод хьалъяь яха. Ново-Карагандински цементни заводе цемент ю керда мощностащ болх бе йолаялийта.

Кизга сортовой пхьегІаш еча завода хьалхара аргІа, камвольно-прядильни фабрика, яйгача промышленноста массехк кхийола предприяти хьалъе, кизга хІамаш ю заводи ингалефаянсови хІамаш ю ши заводи хьалъе йолае. Дулх чакхдоахача предприятей, кондитерскии кхачан промышленноста кхыча доакъойи предприятей мощностащ дикка алсамйоахилга Іалашде.

ТІа-тІа ялат доахилга Іалашдара дІахо балхаш де, миха эрозех лаьтташ лорадараи кхаш лораду хьу дІайогІараи деча гІулакхий комплекс чакхъяккха, дІадувча лаьттай структура тоае. Юкъера лаьрхІача шера гулду деррига ялат 24 млн. тоннага дІакхоачаде. ДІахо групповой водопроводаш яхкара балхаш де. Республика къулбехьене свекла лелаяр, баьцадаараш леладар, харбазаш-пасташ лелаяр, сомийн комсийн бешамаш лелаяр дегІадоаладелга Іалашде. Дукха совгІа-эшашагІа йоацаш хий дехкача лаьттай 420 эзар гектар балха юкъейоалае, цу даькъе лиманни хьисапе хий дехка 200 эзар гектар, Кзыл-Кумски хий дехка система хьалъяь яккха, дІахо Сырдарья яхача хина лохехьа дуга дукхагІа дахара ирригационни балхаш де.

Дулха лаьрхІа доахани жан леладелга сиххача темпашца дегІакхувла, хьайбай боахамера доакъарий база чІоагІъе. Шера юкъера лаьрхІача дукха совгІа-эшашагІа доацаш 1 млн. тонн дулх, 4,2 млн. тонн шура йоахилга, 2,1 млрд. фуъ гулделга, 110 эзар тонн тха доахилга Іалашде. Дукха совгІа-эшашагІа йоацаш 3,8 млн. гектара тІа алсамо продукт тергйола баьций аренаши даьгІенаши хьае. 32 млн. гектарал кІезигагІа йоацача даьгІенашта хий тІадоаладе а хьалхагІа хий тІадоаладаь хиннача 23 млн. гектар йолча даьгІенашкарча гидротехнически гІирсашта реконструкци е а.

Макат — Александров Гай бода машинникъ хьалбе болабе, Омск — Павлодар — Чимкент йода мехкдаьтта провод йилла.

Грузински ССР-е промышленни продукци хьаяра боарам, металлаца дувзаденна доаца машиностроенеи химически промышленностеи даькъош лакхагІча темпашца дегІа а кхувлаш, 39—42 процент лакхбе.

Электроэнерги 1,7-зза, минеральни удобренеш 2,3-зза, химически хьаьсий 1,6-зза, прибораши автоматизаце средстваши 3,4-зза, юртбоахама машинаш 2,1-зза, шифер 2-зза, зипаш 1,5-зза, сомий-баьцадаарий консерваш 1,4-зза, мебель 2-зза дукхагІа хьаелга Іалашде.

Ингурски ГЭС-ера мощностащи Варцихски ГЭС-а каскада эггара хьалхара электростанции болх бе йолаялийта, Жинвальски гидротехнически комплекс хьалъе йолае. Маднеульски цІаста-обогатительни комбинат хьалъяь яккха. Ингалефаянсови хІамаш ю завод хьалъе, яйгачеи кхачани промышленноста предприятей мощностащ алсамъяха.

Йоаккхаш йола чаь лорд 1975 шера 285 эзар тоннага дІакхоачае а хІаьта иштта комсаш, тхьамка, цитрусови сом дукхагІа баха а. Хий дехкача лаьттай 70 эзар гектар эксплуатаце дІаяла. Сов тІаьдача лаьттай 50 эзар гектар йокъае, керттерча даькъе дуккхача шерашка хьахула субтропически культураш дІаера. Дулх, шура, фуаш дукхагІа хилийта; хьайбай боахама доакъарий база чІоагІъе.

Азербайджански ССР-е промышленни продукци хьаяра боарам 43—46 процент лакхбе. Машиностроени, химически, кхачан промышленность, гІишлой материалаш хьаю производство сихача темпашца дегІакхувла. Мехкдаьтта промышленноста даькъе форда бух тІара мехкдаьтта дахара къаьстта уйла тІаяхийта.

Минеральни удобренеш 1,6-зза, синтетически каучук 1,6-зза, прибораши автоматизаце средстваши 2-зза, зипаш 1,5-зза, даьреш 1,4—1,6-зза, телата кога гІирси трикотажни хІамаши 1,6-зза сомий - баьцадаарий консерваш 1,7-зза чхьагІара материалаш 2,3-зза, холодильникаш 4-зза, мебель 2-зза дукхагІа хьае. Ингале-фаянсови пхьегІаши культурно-бытовойи боахамеи гІулакхашта лаьрхІа кхыдола товараши дукхагІа хьаде.

Нахичевански АССР-е кальценированни сода заводи Шамхорски ГЭС-и хьалъе йолае. Прибораш ечеи электронни промышленноста заводаш хьалъе.

Боаккхаш бола боамби-сырец 1975 шера 380 эзар тоннага дІакхоачабе. Комсаш, баьцадаараш, сом, тхьамка дукхагІа даха. Хий дехкача лаьттай 33 эзар гектар балха юкъейоалае, Кура-Араксински лохаленерча хий дехкача лаьттай мелиоративни хьал тоаде. цу гІулакха 200 эзар гектар долча лаьтташ тІара тух дІадаккхара, 200 эзар гектара тІара хий дехка системаш эргаяхареи хий царна дукхагІа хулийтилга вІаштІехьдаккхареи балхаш де. 400 гектар йолча даьгІенашта хий тІадоаладе. Хьайбай боахам дІахо дегІабоалабелгеи цун доакъарий база чІоагІъелгеи, дулх, шура, тха дукхагІа доаккхилга, фуаш дукхагІа гулделга Іалашде.

Литовски ССР-е промышленни продукци хьаяра боарам, металлаца дувзаденна доаца машиностроене, яйгачеи кхачани промышленноста доакъаш дукхагІа дегІа а кхувлаш, 46—49 процент лакхбе.

Электроэнерги 1,5-зза, минеральни удобренеш 1,7-зза, кІадаш 1,8-зза, холодильникаш 3,5-зза, мебель 1,7-зза дукхагІа хьае.

Мехкдаьтта чакхдоахача завода хьалхара аргІа, Литовски ГРЭС-а керда мощностащ. Каунасерча ТЭЦ-а эггара хьалхара агрегаташ болх бе йолаялийта. Игналински дренажни турбай завод, Утенера дулха комбинат, йоккха шурий, консервай завод хьалъе. Акмянски цементни заводеи юртбоахама бедал чакхйоахача предприятейи мощностащ алсамъяха.

Шурийна-дулха лаьрхІа хьайбаш леладергдолаши беконни хьисапе хьакхарч лелаергйолаши юрта боахама дІахо специализаци елга Іалашде. 750 эзар гектар дола сов тІаьдеи ушалаш эттаи лаьтташ докъаде а 400 эзар гектара тІа культуртехнически балхаш де а. 300 эзар гектара тІа дукха продукт лу баьций аренаши даьгІенаши хьае.

Вильнюсски машиннакъа узлана электрификаци е.

Молдавски ССР-е промышленни продукци хьаяра боарам 56—59 процент лакхбе. Электроэнергетика, приборостроени, яйгеи кхачани промышленность лакхача темпашца дегІакхувла.

Сомийн комсийн бешамашта обработка ю тракторащ 1,9-зза, цІагІа лелаю холодильникаш 1,8-зза, даьреш 1,6-зза, пазата хІамаш 1,5-зза, сомий-баьцадаарий консерваш 1,6-зза, чхьагІара материалаш 2,6-зза дукхагІа хьае. Молдавски ГРЭС-е кхы тІа а мощностащ болх бе йолаялийта, консервни кхо завод хьалъе, Кишиневски искусственни телатеи резинотехнически хІамайи комбинат, бытовой химе завод, электротехнически машиностроенеи кхыча доакъойи массехк предприяти шеръе а царна реконструкци е а. Сом чудоаттабу комплексни холодильни установкаш хьаю завод, шекар доаккха завод хьалъе. Текстильни комбинат, кхачан промышленноста лаьрхІа оборудовани хьаю завод, прачечни оборудовани хьаю завод хьалъе йолае.

ДІахо сом, комсаш, баьцадаараш, къаьстта а хьалха кхаче сорташ, тхьамка, эфирнодаьтташ доаха культураш, кІаьта иштта хьайбай продукташ а дІахо дукхагІа йоахилга оттаде. Юртбоахама бедал юххьанца чакхйоахеи дІаоттаяь лоаттаюи предприятеш хьалъелга сихде. Лаьттай мелиоративни хьал тоаде. Хий дехкача лаьттан 50 эзар гектар балха юкъейоалае.

Латвийски ССР-е промышленни продукци хьаяра боарам 35—38 процент лакхбе. Электротехнически, радиотехнически, электронни, медицински, яйга, дулха-шурий, чкъьарий промышленность дІахо дегІаухилга Іалашде.

Прибораш 1,6-зза, тІагІолла дувхаду пазата баракъаш 1,9-зза, шурий консерваш 1,6-зза, мебель 1,5-зза дукхагІа арахеца. Межотраслеви гІулакхашта лаьрхІа продукци хьаю централизованни производство шеръе.

Рижски ГЭС хьалъяь яккха, № 2 йолча Рижски ТЭЦ-ера эггара хьалхара агрегаташи Ригера газопроводи болх бе йолаялийта. Попова цІерагІйола радиозаводи микроавтобусий заводи хьалъяь яха.

Дулха-шурийна лаьрхІа доахан леладергдолаши беконни хьакхарч лелаергйолаши юрта боахама дІахо специализаци елга Іалашде. Доахан дебадараи цар продуктивность лакхъяраи, дулхи шуреи дукхагІа даккхара мероприятеш чакхйоахилга Іалашде. 490 эзар гектар долча лаьтташ тІа мелиораци е а 90 эзар гектар долча лаьтташ тІа культуртехнически балхаш де а. 140 эзар гектарал кІезигагІа йоацаш дукха продукт тела баьций аренаши даьгІенаши хьае.

Форда транспорт дІахо дегІайоалае, флота кхы тІа а хІанзара кемаш тела.

Киргизски ССР-е промышленни продукци хьаяра боарам 45—48 процент лакхбе. Электроэнергетика, машиностроени, сийрда бесаш дола металлурги, яйга промышленность дІахо дегІакхувлилга Іалашде.

Юртбоахама машинаш 1,7-зза, кІадаш — 2,9—3,3-зза, тІехьанахьа дувхаду пазата баракъаш 1,7-зза, сомий-баьцадаарий консерваш 1,8-зза дукхагІа хьае. Культурнобытовойи цІагІарча боахамеи гІулакхашта лаьрхІа товараш дуккха а дукхагІа хьаде.

(ДІахьедар 6-ча агІо тІа).

1971—1975 ШЕРАШКА СССР ХАЛКЪА БОАХАМ ДЕГIАБОАЛАБАРА ПХЕ ШЕРА ПЛАНА ХЬАКЪЕХЬАРА КПСС XXIV СЪЕЗДА ДИРЕКТИВАШ

(ДIахододар. Долалур 5-ча оагIо тIа).

Токтогульски ГЭС хьалъяь яккха а Курпсайски ГЭС хьалъе йолае а. Токмаке электронно-вычислительни машиний завод, кIадаш деча комбината шоллагIа аргIа, камвольно-прядильни фабрика, дулхакомбинат хьалъе, юртбоахама машиностроене завода реконструкци е.

Биткъа чо болеи ах биткъа чо болеи жа леладар дIахо дегIадоаладелга Iалашде, шера юкъера лаьрхIача доаккха тха 30 эзар тоннага дIакхоачаде. Дулх, шура, тхьамка, сом, баьцадаараши дукхагIа даха. Хий дехкача лаьттан 30 эзар гектар балха юкъейоалае, Кировски Тортогульски водохранилищаш эксплуатаце дIаяла. Хий дехкача системашта реконструкци е а 90 эзар гектара тIа хин кхоачам бе а. 400 эзар гектар йолча дьгIенашта хий тIадоаладе; хIанзарча дьгIенашта хица кхоачамбе.

Таджикски ССР-е промышленни продукци хьаяра боарам, электроэнергетика, сийрда бесаш дола металлурги, машиностроени сихагIча темпашца дегIа а кхувлаш, 37—40 процент лакхбе.

Электроэнерги 2,1-зза, минеральни удобренеш 1,5-зза, кIадаш 1,3-зза, тIагIолла духхаду пазата барзкъаш 1,9-зза, сомий-баьцадаарий консерваш 1,5-зза дукхагIа хьае. Культурнобытовойи цIагIарча боахамеи гIулакхашта лаьрхIа товараш дикка дукхагIа хьаде.

ДIахо Къулбехьен — Таджикски территориально-производственни комплекс хьаяра балхаш де. Нурекски ГЭС-ера эггара хьалхара агрегаташ, алюминиеви заводереи электрохимически комбинатереи мощносташ болх бе йолаялийта, уж болх бе йолаялийтара ханаш нийсъелга Iалаш а деш. Анзобски горнометаллургически комбинатеи Термез — Курган—Тюбеяван бодача машиннаькъа тIа кхы а мощносташ болх бе йолаялийта. Душанбе магистральни газопровод йилла. Ленинбаде синтетически хьоаса бу заводи ингале-фаянсови заводи хьалъе йолае. Кайрак--Кумски кIувсаш деча комбината мощносташ алсамъяха.

Боаккхаш бола боамби 1975 шера 760 эзар тоннага кхоачабе; боамбе биткъа хьоаса бола сорташ, комсаш, сом, баьцадаараш, тхьамка дукхагIа даха. Хий дехкача кердача лаьттай 70 эзар гектар юртбоахама оборота юкъейоалае. Яван-Обикникски атагIарча лаьтташта хий дехилгеи уж карадерзаделгеи, хIаьта иштта Дальверзински Голодниш аренашка хий дехка доладара балхий шоллагIа аргIа кхоачашъелгеи чакхдаккха. Хьайбай боахама доакъарий база дIахо дегIайоалаелгеи дулх, шура, фуаш, дукхагIа доахилгеи Iалашде. 250 эзар гектар йолча дьгIенашта хий тIадоаладе.

Армянски ССР-е промышленни продукци хьаяра боарам 60—63 процент лакхбе. Сийрда бесаш дола металлурги, металлаца ювзаенна йоаца машиностроене производстваш, яйгеи кхачани промышленность дIахо дегIаухилга Iалашде.

Электроэнерги 1,7-зза, цIаста 1,3-зза, приборашн автоматизаце средстваши 2,2-зза, цемент 2,6-зза, сомий-баьцадаарий консерваш 1,6-зза, кIадаши трикотажни хIамаши 1,3-зза, кога гIирс 1,2-зза, холодильникаш 2,5-зза мебель, 1,9-зза дукхагIа хьае; культурно - бытовойи цIагIарча боахамеи гIулакхашта лаьрхIа товараш арахецилга шерде.

Зодски дошо руда комбинат, Раздански горнохимически комбинатера глиноземи химически продукташ хьаю мощносташ болх бе йолаялийта. Хьалхара блок болх бе а йолайолийтаргйолаш атомни электростанци хьалъе йолае. Раздански ГРЭС-е кхы тIа а мощносташ болх бе йолаялийта, Химически хьоасий, синтетически кIувнаш, пластически массаш хьаю мощносташ алсамъяха.

Комсаш, сом, баьцадаараш, тхьамка, эфирно-даьттай культураш, хьайбай продукташ дукхагIа йоахилга Iалашде. Хий дехкача лаьттай 50 эзар гектар балха юкъейоалае, 130 эзар гектар йолча дьгIенашта хий тIадоаладе.

Туркменски ССР-е промышленни продукци хьаяра боарам 55—58 процент лакхбе, газа мехкдаьтта химически промышленноста йолаш дегIаухилга Iалашде.

Электроэнерги 1,9-зза газ 4,3—4,7-зза, мехкдаьтта 1,5-зза дукхагIа даха, кIадаш 1,5-зза, телата кога гIирс 2,3-зза, генарий даьтта 1,6-зза, сомий-баьцадаарий, консерваш 1,5-зза дукхагIа хьае. Культурно - бытовойи цIагIарча боахамеи гIулакхашта лаьрхIа товараш дикка дукхагIа арахеца.

Республика малхбузехьарчеи малхбоалехьарчеи районашкара газ СССР Европейски даькъа тIа ухийтаргйола магистральни газопроводаш яхка. Чарджоуски мехкдаьтта чакхдоахача завода хьалхара аргIеи Марийски ГРЭС-а эггара хьалхара агрегаташи болх бе йолаялийта, Кара-Богаз-гола минерально - бедала ресурсаех комплексно пайда эцилга тоаде. Боамби цIенбеча заводий мощносташ алсамъяха, Чарджоуски даьтта-экстрационни завод хьалъе.

Берригa боаккхаш бола боамби 1975 шера 900 эзар тоннага дIакхоачабе, биткъа чо болча боамбе - сырецa сорташ къаьстта дукхагIа кхеде. Баьцадаараш, комсаш, харбазашпасташ дукхагIа кхее. Хий дехкача лаьттай 105 эзар гектар балха юкъейоалае. 200 эзар гектар долча хий дехкача лаьттай мелиоративни хьал тоаделга Iалашде. Каракумски канал доаккхача кхоалагIча зонера лаьтташ карадерзадаь даха а из канал дIахо даккха а.

ХIайбай боахама доакъарий база дикка чIоагIъяра мероприятеш чакхъяха, 3,9 млн. гектар йолча дьгIенашта хий тIадоаладе: хьалхагIа хий тIадоаладаь хиннача 2,3 млн. гектар йолча дьгIенашкарча гидротехнически гирсашта реконструкци е. Шера юкъера лаьрхIача доаккха тха 15,2 эзар тоннага дIакхоачаде. каракула элтараш, дулх, шура дукхагIа яха, фуаш дукхагIа гулде.

Эстонски ССР-е промышленни продукци хьаяра боарам 36—39 процент лакхбе, электротехнически, приборостроительни, металлаца дувзадаланза дола машиностроене, яйгача, дулха - шурий промышленноста кхьдола доакъош дегIаухилга Iалашде.

1975 шера сланцаш 26 млн. тонн дукхагIа яха, электроэнерги 1,4-зза. приборащ 1,5-зза, чкъаьрий промышленноста продукци 1,4-зза дукхагIа хьае.

Эстонски ГРЭС хьалъяь яккха а Таллински ТЭЦ хьалъе йолае а. Прибалтийски Эстонски ГРЭС-аш йоагоча хIамашпа Iалашъяра сланцаш йоаха предприятеш хьлъелга сихде. Эсалча дахчахи дахчах хьакъестача отходехи дахчан Iоакъаш хьаю мощносташ алсамъяха.

Шурийна - дулха лаьрхIа хьайбаш леладара, беконин хьакхарч лелаяра, коартолаш лелаяра специализаци а еш, юрта боахам дIахо дегIаккувлилга Iалашде. Ушал латташи сов тIаьдеи дола 210 эзар гектар лаьтташ докъаде, 150 эзар гектар долча лаьтташ тIа культуртехнически балхаш де. Дукха продукт тела баьций аренаши дьгIенаши 130 эзар гектара тIа хьае.

Таллински торгови порти Таллински машиннаькъа узели шеръяра балхаш чакхдаха.

IX. АРАХЬАРА ЭКОНОМИЧЕСКИ БУВЗАМАШ

СЭВ-а членаш долча мехкий содружество дIахо чIоагIъяртахьеи цар боахама экономически интеграци леррагIа дегIакхувларгахьеи социалистически мехкашцара Советски Союза экономически Iилма с технически бувзамаш массе оагIорахьара эргадоахаш тоаде а шерде а. Социалистически мехкаша цхьана леладеча гIулакхий, материальни производства, Iилман техникаи, арахьа торгови обмен яреи кхоалагIча мехкий рынкашка торговли леладреи доакъаш чулоацаш йола комплексни формаш планагIа дегIакхувла.

Дунен халкъашта юкъера производственни коопераци а промышленностеи юрта боахамеи специализаци яра эффективни формаш а дIахо дегIакхувлара, дешаца хьашт долаш долча социалистически мехкий ресурсаш промышленноста йоагоча хIаман - энергетически бедалеи доакъошта эшача продукцеца биззагIа кхоачамбар духьа уж дегIакхувларгдолаш вIаши гойле хургйолча тайпара вIашагIтохара. транспортеи бувзамеи средстваш тIа-тIа шерлуш латта товараш дIа-хьа ийдара бувзамаш Iалашдар духьа а цу доакъошка технически прогресс елга теркалдеш а дегIакхувлареи рационализаци яреи никъ чакхбаха.

Азе, Африка, Латински Америка дегIаухача мехкашцара тешшаме чIоагIа арахьара экономически Iилма-технически бувзамаш вIаши гIойле йолча оагIорахьеи уж экономически шоай лоIаме хулга чIоагIдар духьеи дIахо а дегIакхувла.

ДегIасна промышленность йолаш долча, цу доакъошка Советски Союзаца цхьана гIулакхаш леладе ловш долча капиталистически мехкашцара, экономически нийса хилар гучальнна арахьара торговии Iилма-технически бувзамаш шерде.

Арахьарча торговле оборота боарам пхе шера 33—35 процент лакхбе эггара хьалхарча аргIанна социалистически мехкашца торговли ма могга шеръяра чотах.

Арахьарча экономически бувзамий методаши формаши эргайоахаш тоае Халкъа боахама пайдана дола арахьара экономически бувзамаш дегIакхувлара лаькъе министерствайи предприятейи инициативеи бехктокхами лакхбе. Боахама расчета принципаш леррагIа арахьарча экономически бувзамашта юккъеяхьа, арахьарча торговле ерригача звеньяйи промышленностеи дунен халкъашта юкъера декхараш кхоачашларца а цхьана леладеча экономически Iилма-технически гIулакхий эффективность лакхъярца а бола материальни безам совбаккха а хIаьта цу гIулакха цар бехктокхам лакхбе а.

X. ДОАЛ ДАРИ ПЛАНИРОВАНИ ЭРГАЯЬККХА ТОАЯРИ

Управленеи планированеи системеи методаши эргайоахаш тоаелга эггара хьалха общественни производствана массе оагIорахьара интенсификаци елга Iалашдараи укх гаргагарча шерашка санна, иштта гаьнна дIахо йодача хана а мохк экономически дегIакхувлара керттера никъ. коммунизма материально-технически база хьаяра лоархIамегIара хьал лоархIалуш долча цун эффективность дегIакхувларан тIадерзадаь хила деза.

Цу гIулакха:

Производства планированеи экономически стимулированеи система дIахо эргйоахаш тоаелга Iалашде, материальни производстваи гIулакхаш дара сфераи доакъой ерригa хозрасчетни предприятеши организацеши планированеи экономически проблемаш. Iилма-технически прогресса проблемаш. доапятилетке чакхдаккха.

Планаш Iилманца чIоагIагIа бакъъяь хилийта. эггара хьалха уж дикагIа нийсъяра наькъаца социально-экономически проблемаш, Iилма-технически прогресса проблемаш, доакъашта юкъерча, гIулакхий дешаш кIоаргагIа къоастадарца.

Планаш кхоачашъяра а планови заданеш кхоачашъелгеи халкъа боахам пропорционально дегIакхувлилгеи Iалашдеш дола гIулакхаш кийчдара а тIахьожам лоаттабеш планови органаша бу болх чIоагIбе.

Халкъа боахам дегIаахара перспективни планироване методаш тое. СССР халкъа боахам дегIабоалабара йIаьххача ханара перспективни план оттаяь яккха, цу гIулакха Iилма-технически прогресса, мехка баха нах, Iалама ресурсаш дукхагIа хилара прогнозех, кхьдарех пайда а эцаш.

Предприятешеи колхозашеи, 1971—1975 шерашка СССР халкъа боахам дегIабоалабара пхе шера плана заданешкара хьалхле а ийеш, къахьегамеи материльнии ресурсаш эггара кIезигагIа дIа а ухийташ пхе шера плана заданеш кхоачашъелга Iалашдеш йола шоай пхе шера планаш кийчъеш хилар оттаде.

Болхлой, колхозхой, инженерно-технически болхлой, гIулакхера нах 1971—1975 шерашта пхе шера план оттаеча хьинаре дакъа лацара шерра юкъеозилга Iалашде.

Обществана хиланза яргйоацаш йола продукци, къаьстта а керда, технически эргаьнна яр, дукхагIа арахецарцеи болх беш йолча предприятешка продукци дукхагIа арахецилга болхлой дукхагIа ца а хулийташ Iалашдергдолаш къахьегама овсарле сихагIа лакхъярцеи бола предприятейи производственни объединенейи, колхозий а совхозий а безам чIоагIбе.

Болх беш йолча производственни фондех интенсивно пайда эцара, къахьегами производствои дикагIа вIаштIехьъяккхара торонаш эггара дукхагIа теркалъеш йола нийса планаш оттаяра гIулакха предприятейи объединенейи безам дукхагIа тIабахийтеи бехктокхам лакхбеи.

Боахама дерригача доакъошкеи предприятешкеи Iилма-технически прогресса еш планированнии стимулированнии тоае. Къахьегам. материальни ресурсаш, капитальни вложенеш эггара кIезигагIа дIа а ухийташ эггара доккхагIа производственни толамаш дахарца боахама расчетага гIолла предприятей, объединеней. министерствай безам совбоаккхилга Iалашде. Уж декхараш кхоачашдара лаькъе алапе йIаьххача хана оттальча экономически нормативай стимулировани яра лоархIам лакхбе.

Алапе фондашта еш йола планировани тоае а уж дIаухийтача лоаттабу тIахьожам чIоагIбе а. Алапе фондаш нийса дIаахийтара хьалхара предприятей, объединеней, организацей кулгалхой бехктокхам лакхбе.

Iилма-технически балхий эффективность лакхъяр а Iилма вIаштIехьдаьхараш производствана юкъе кхухьилга сихдар а духьа Iилма-тохкама, проектни, конструкторски организацей гIулакхашка боахама расчета лоархIам лакхбе.

Промышленни продукцена увттаду оптови маьхаш дIахо эргадоахаш тоадергдола гIулакхаш чакхдаха. Технически прогресса стимулировани ечеи продукце дикал тоаечеи оптови маьхий лоархIам лакхбе.

Пачхьалкхен доходаш духъювла керттера хьаст хиларах тарра пайдашта планировани елга тоаде, пайда хьахилара даькъера продукци хьаяргa дIабода мах лохбара лоархIам айбе. Оборотни средстваш сихагIа лелийта.

Производства резерваш дукхагIа оарцагIъяхараи цун эффективность лакхъяраи финансовии банковскии органаша еш йола воздействи чIоагIъе. Технически прогресс сихъяри производствана интенсификаци яри духьа финансово-кредитни механизмах шерагIа пайда эца.

Халкъа боахама деш дола доал дIахо эргадоахаш тоаде. Промышленносте шиъ-кхоъ звено йолча системагIа доал дарга довлилга Iалашде. Обществана эшшача боараме отрасле продукци хилийтарах, технически боарамахи цу продукце дикалахи бола министерствай бехктокхам хоадамболлаш лакхбе. Отраслеви доала лакхера звено хиларах тарра министерствай болх тоабергбола мероприятеш чекхъяха.

Отрасль перепективно дегIаахара, технически политика, капитальни вложеней эффективность лакхъяра, специалисташ балхаш тIа дикагIа дIанийсбареи царех пайда дикагIа эцареи дешашта министерствай уйла чIоагIагIа тIаяхийта.

Боахама деча отраслеви доала юкъерча звеной болх эргабоахаш тоабе. Боахама концентрации кооперировании яра, предприятешта специализации царна юкъерча боахама бувзамашта рационализации яра, къаьст-къаьстача доакъой башхалонаш теркал а еш, йоккхий объединенеши комбинаташи хьаяра болх чIоагIбе.

Халкъа боахама эша производства средстваш къоастаяреи бедал. материалаш, йоаго хIама, электроэнерги дIаахийтара технически нийсъяь нормаш а хIаьта иштта оборудованех, машинех, механизмех пайда эцара нормативаш а кийчъяреи методаш эргайоахаш тоае. цу гIулакха электронно-вычислительни техника юкъе я кхувлаш, планашка увттадеш дола производства, капитальни гIирсаш хьалдара боарамаши кхыйола заданеши цу ларда тIа материально-технически финансовии ресурсашца йиззагIа ювалулга Iалашде. Цу гIулакха отраслей министерствай лоархIам лакхбе.

Халкъа боахаме йолаш йола резерваш хьагучаяхар духьа материально-технически Iалашон планашта анализ яраи уж кхоачашъелга Iалашдараи беча экономически балха боарам лакхбе. Материальни ресурсаех пайда эцача лоаттабу тIахьожам чIоагIбе.

Предприятешта юкъе йIаьххача хана юкъарчал доацаш лоаттаду экономически гIойленагIа дола боахама бувзамаш планагIа дегIакхувла. Территориальни Iалашон-сбытовой базашка, складашка, тикашка гIолла лелаю оптови торговли шеръе а эргайоахаш тоае а. Доалдара Iилман методийи электронно-вычислительни техника шерра юкъекхувлареи ларда тIа ерригача пачхьалкхен юкъара материально-технически Iалашон система дIахо эргайоахаш тоае. Iалашон-сбытовой организацей материально-технически база чIоагIъелгеи гIойленагIа йолча тайпара моттигаш а хержа уж дIанийсъелгеи Iалашде.

Халкъа боахама дерригача доакъошта эшача тарана проект оттаяра, из специализированно хьаяра, цунах пайда дикагIа эцара мероприятеш кийчъе а чакхъяха а.

Iалашон органаша потребителий заказегIа продукце комплектни партеш централизованно тIакхахьара деш дола гIулакхаш шерде, предприятешта гарантированно комплексни Iалашо ергйола гIулакх юкъедоаладе.

Боахама договорий лоархIам а уж кхоачашдара хьалхара бехктокхам а лакхбе. Предприятешта а Iалашони сбытеи организацешта а юкъереи хIаьта иштта промышленни министерствай кертерча управленешта а Iалашони сбытеи органашта а юкъереи хозрасчетни гIулакхаш шерде. Колхозийи совхозийи заготовительнии мах бечеи организацешцара, хIаьта иштта промышленни предприятешцара а объединенешцара а договорни гIулакхаш чIоагIде.

Пачхьалкхен резерваштеи халкъа боахамерча материальни ресурсай запасаштеи планировани яра, уж хьахилийтара царех пайда эцара механизм эргайоахаш тоае.

Халкъа боахамаи доалдараи еш йола планировани эргаяьккха тоаяр духьа **экономико-математически методаш шерра юкъехухьилга, электронно-вычислительнии организационнии техниках а бувзама средствах а пайда эцилга Iалашде.** Учетеи отчетностеи система мамогга тоае. статистика эргайоахаш тоае.

Планированеи доакъошта, территориальни организацешта, объединенешта, предприятешта доалдареи автоматизированни системаш хьаяра а юкъекхахьара а болх боаржабе, вычислительни центрий пачхьалкхен сетеи бIарччача мехка цаI йолча бувзама автоматически сетеи ларда тIа халкъа боахама учет, планировани. управлени яра ерригача пачхьалкхен юкъара информацеш гулъяреи къоастаяреи автоматизированни система хьаергхилар теркал а деш. Цу гIулакха юххьанца дена цу система вIаштIехьъяьккха, методологически технически цхьоагIон принцип чакхйоахилга Iалашде.

Предприятешка технологически процессашта управлени яра автоматизированни система шерра юкъекхахьа.

Кадраш — производства массе тайпа организатораш, кулгалду лакхера кадраш а тIехьа. эггара хьалхарча аргIанна марксистско-ленински экономически теоре. доалдара теореи практикаи. къахьегам Iилман ларда тIа вIаштIехьбаккхара, планированеи экономически стимулированеи кердача методий. экономико-математически методаши хIанзара вычислительни техникеи юкъекхахьара даькъера яраш а тIехьа. **кийчъяреи цар гевзал лакхъяреи система леррагIа шерье а хадданза тоае а.** Доалдареи планировани яреи гIулакха преподавателий-специалистий квалифицированни кадраш кийчъелга шерде.

Халкъа боахама дерригача доакъошка ма могга **пачхьалкхен дисциплина чIоагIъе.** боахама гIулакхашка социалистически законность тешшаме кхоачашъе. Оттаяь планаши заданеши шоай ханнахьа кхоачашъяра хьалхара. продукце дикала хьалхара, средстваши материальни ресурсаши лораеши кхетамцеи дIаахийтара хьалхара, оборудованехи бедалахи пайда нийса эцара хьалхара. ерригa кооперированни поставкаш оттаьнча ханашка кхоачашъяра хьалхара, технологически дисциплина ма ярра леладара хьалхара хIара боахама кулгалхочун бехктокхам лакхбе.

Партеи правительстваи директиваш кхоачаш мишта в хьежилга партийнии советскии органий а хIаьта иштта халкъа тIахьожама органий а теркама юкъмоттиге латташ хила деза, хIана аьлча производства хIанзарча хьалашка из къаьстта лоархIаме доландаь.

Административно-управленческий аппарат дIахо эргайоахаш тоаяраи дарегIа хилийтараи кхы тIа а болх бе, цу аппарата сов йола звеньяш хоадам боллаш кIезигъе.

* * *

БIарччача цхьан планагIа дегIаух вай экономика, хIаьта цо Iалашду из айяра темпаш лакхъелга, цун доакъош пропорциональнои эффективнои дегIаухилга, къахьегамхой вахара боарам тIа-тIа дукхагIа лакхбелга, социалистически культура массе оагIорахьара дегIакхувлилга. Цудухьа КПСС XXIV съезда Директивашка хьежжа 1971—1975 шерашка халкъа боахам дегIабоалабара пхе шера оттаьнча шеррача плана ларда тIа халкъа боахама ерригача звеньяй — министерствай, объединеней, предприятей, колхозий, совхозий, Iилма-тохкама, проектни, кхыча организацей — шоай пхе шера планаш хургйола гIулакх де деза. заданеш пятилетка шерашта йийкъа а йийкъа.

Боахама планаш кхоачашъераш нах ба. ХIара советски саго ший къахьегамца гаргайоалаю коммунизма котало. Берригача мехка дIабаьржаб производства эффективность лакхъяра, Iилма-технически революцена карагIдаьнарех биззагIа пайда эцара, производства интенсификаци чIоагIъяра, цу ларда тIа промышленностера, юрта боахамера, гIишлошъечара, транспортера экономически хьоккхамаш тоадара тIаберзабаь творчески болх. Цхьабакъда, дукха да хIанзул тIехьагIа де дезараш. Хьалхашка латта декхар кхоачашдара тIаберзабаь производства эффективность лакхъяр духьа лоаттабу къовсам гIулакхага диллача социалистически боахама доалдара лоархIамегIа дола хьал. ерригача производственни коллективай, миллионаш болча къахьегамхой социалистически яхьа керттера чулоацам а хинна дIаотта беза. Къахьегам — рузкъа духъувла хьаст цудухьа хIара балха моттиге къахьегама овсарле лкхъярои берригача халкъа боахама эффективность айярои мара дебадергдац хIаране общественни производствана юкъе къахьегамца лоацача даькъага хьежжа советски нахага кхоача рузкъа. Къаман доход йоккхагIа ме хул, бIаьхегIа хургба вай мохк, дикагIа вахаргва хIара советски саг.

Боахам хьалбара ерригача участкашка пачхьалкхен планаш кхоачашъелга Iалашдара тIаберзабаь политически организаторски болх шерра боаржабе, предприятей, колхозий, совхозий гIулакхаш кIоаргагIа теркалде, гIулакхаш малагIча хьал тIа да хайтара критически анализ е. общественни производства эффективность лакхъергйола резерваш хьагучаяха, пачхьалкхен дисциплина бокъонца ше ма ярра кхоачашъелга вIаштIехьдаха деза союзни республикай Компартей ЦК-аша, парте крайкомаша, обкомаша, горкомаша, райкомаша, юххьанцарча партийни организацеша. НийслагIа пхе шера план кхоачашъяра парте, дерригача халкъо дениа хьинаре чакхдоахача гIулакхаша Iалашдергда вай Даьхен низ дIахо чIоагIбелга коммунизма материально-технически база хьаяр кхоачашделга гаргадоаладергда, массе оагIорахьара новкъостал дергда коммунистически общественни отношенеш вIаштIехьъялара, керда кхетам бола саг хьалкхевара.

Белгалъяь мероприятеш чакхъяхара гIулакха лоархIаме дакъа кхоачаду къахьегамхой депутатий моттигерча Советашта. Общественни производство дегIакхувлара еш йола шоай влияни чIоагIъе. боахамеи социально-культурни гIирс хьалбареи декхараш кхоачашдара гIулакха шоашта еннача бокъонех шерра пайда эца безаш я уж.

Доккхий декхараш латт профессиональни союзашта хьалхашка. ХIанз цIаккха а ца баьннача тайпара, ше ма барра хьагучабоал боахама доалдара школа, коммунизма школа шоаш хиларах тарра бола цар лоархIам. Производствана доалдар. Iилма-технически декхараш кхоачашдара къахьегамхой кхы а шерагIа юкъеоза, социалистически яхьа байракх кхы а лакхагIа айе, шоай практически опыт ларде а лувцаш социалистически дисциплина, къахьегамцеи общественни доалахьенцеи коммунистически гIулакхаш леладе къахьегамхой Iомабе, производстве хьалха латтарийи новаторийи опыт ма могга хьаллоаттае а дIайоаржае а, къахьегамхой балха, вахара, салаIара хьалаш тоадара гIулакха инициатива йолаши чIоагIагIа оарцагIйоалаши къахьегам законодательство кхоачашъяргa цIенхаштта хьежа езаш я профсоюзаш.

НийслагIча пятилетка план кхоачашъяра юкъе лоархIаме дакъа лаца деза Ленински комсомолой берригача советски кагирхошеи. Болхлой классах колхозни ахархоех, советски интеллигенцех хьаетталу тIа-тIа культурнегIа, технически грамотнегIа. хIанзарча Iилма-технически революце хьалашка Хьалхашка увтташ дола Iаьльмате чоалхане декхараш толаме кхоачашде низ кхоачаргболаш йола тIехье. Массаза а кердачунца уйла йолаш болча кагирхошта шерра торонаш хьеллалу шоай энтузиазм, хьинар, знанеш тIаерзаяра, цудухьа уж хила беза керда. хIанзара техника хьаяр духьа, халкъа боахаме дерригача доакъошка тIагIертта из юкъекхахьара къахьегама овсарлеи культуреи лакхъяр а духьа хIара леннарча вахара керда, бокъонца коммунистически дола общественни гIулакхаши коммунистически морала лакха принципаши чIоагIъяр духьа лоаттабеча къовсаме хьалхарча мугIарашта юкъе.

Дунен халкъашта юкъера боккха лоархIам болаш хургда нийслагIа пхе шера план кхоачашъяр. Советски экономика лакхъяларо дIахо чIоагIдергда дунен социалистически содружества низаш, юха а хьахьокхаргья планагIа боахам лелабеча социалистически система совленаш. Пятилетка кхоачашъярца советски халкъо доаггIаш дола дакъа лоацаргда машар. демократи, социализм бахьан долаш къовсам лоаттабу дерригa низаш кхотадеча.

Пхе шера план кхоачашъяро Iалашдергда Советски Союза оборонни низ дIахо айбелга. хIаьта цо йиш хулийтаргья советски халкъ, социалистически содружества дерригa мехкаш империалистически агрессегахьарча кхерамах кхы а тешшамегIа лораде, чIоагIъергья дерригача дунен тIарча машар безачеи кортамукъаленна тIехьарчеи низий позицеш.

Вай мехко дIадоладаьча пхе шеро бокъонца бакъ а яь хьахьокхаргья социализма совленаш коммунизмагахьа баьккха лоархIаме гIа хургба цунах.

КПСС XXIV-ча съездо дIакхайкаду. Советски Союза къахьегамхоша кердача пхе шера плана заданеш толаме кхоачашъяь па Iеш. тIехкхоачаш а яра шоай дерригa низаш тIадохийтаргдолгах ше чIоаггIа дог тийша хилар.

ЛАКХА ХЬУВКЪАМ КХЕБЕРГБА

Дика дIадоладаьл оаха нийслагIча пятилетка хьалхара шу. ХIанз тха кхашка сихха бIаьстан балхаш деш боахк. ХIанзлехьа дIайийна яьннай 37 гектар кенаца яь горох, мошача доакъара 75 гектара тIа бийчаб мукх. Вай хьамсарча парте XXIV-ча съездо болх дIаболабаьча хьалхарча деношка дIайийнаяьхар оаха уж культураш. Дика къахьийгар цу деношка Т-38 яхача трактор тIа болх беча Байсуев Ахьмада. Цо дIайийна кхаш боса оагIонашка дада. Цудухьа халагIа дар цига болх бе. ХIаьта а Ахьмада ший норма 130 процент кхоачашъйора хIара дийнахь.

Лоацача хана колхозе дIабийнаб ткъо гектар хохаш. Тха колхоза хьалашка дика хьувкъ гидуаргаш, хьажкIаш, шекара свекла. Укх деношка сихбенна гидуаргаш дIаювш - ба механизатораш. Норма 14 гектар йолча денна 22—26 гектара тIа генараш дIадув тха дикагIа болча трактористаша Висахаджиев Идриса, Хатаев Салам-Солта, кхьбараша. БIаьстан балхашта дика кийчо яь хиларах ца сопаш болх бу пар технико. Ялаташ, кхыйола культураш дIаювш дола кхаш моттигерчеи минеральнии удобренешца хIара гектара тIа пхийт-пхийтта тонн шурдаьнна кхон шишша центнер эмиачни селитри тессай.

Шекара свеклана къоастадаьча 250 гектар лаьтта хIара гектара тIа 3,5—4 центнер суперфосфат тессай. Из маьхера культура кхее ховш ба комплексни бригадашкара гектарницаш Месирбиева Кемиса, Вислуева Бука, Эрисбиева Кемиса. План 200 центнер йолча дIададахача шера хIара гектара тIара 300 центнер шекара свекла яьккхар цар. ХIаьта укх шера хIара гектара тIара 350 центнер мераа оалаш чувца декхар оттадаьд цар шоашта хьалхашка.

Свекла дIаюв сеялкаш, кхыйола техника хьогге а кийчъяь латт. Лаьттан температура эшшача боарамга дIакхаьчача болх дIаболабе кийча ба тха, механизатораш.

Еррига а бархI комплексни бригада я тха колхозе. Царех хIаране ши-ший декхар да. Цхьан бригада гурахь цувча ялаташта гIулакх ду, шоллагIчо — хьажкIаш кхею, кхоалагIчо-гидуаргаш. Къаьстта бригада я баьцадаараш кхелеш а Ставропольски краерча колхозхой тIахьехам дег тIара къоабалбаь тIанйцар тха къахьегамхоша. Цунах баьнка пайда гуш ба. 220 гектар люцерна я тха ХIара гектара тIа 100 килограмм суперфосфат а тоссаш подкормка йир цунна. Ицтта гектара тIа 200 килограмм боарам болаш минерални удобренешца подкормка яьй гурахь дийнача 900 гектар кIина я. Цу гIулакхаша торо хулийтаргья план 21 центнер йолча 25 центнер кIа чуда аьнна тIанйица социалистически декхар кхоачашде.

Колхоза экономика дикка айяра дукха торонаш я тха. Царех цаIхиш дехка лаьтташ шердар. Укх шера хиш дехка лаьтташ 570 гектарага дIакхоачадергда оаха. ДIададахача шера 300 гектар мара дацар. Гурахь аьхачул тIехьагIа цу кхащка чудолийташ хий диллар оаха. ТIоадал дIакъовлаш ханнахьа макхаш даьхад, дисковани яьй. Кхаш оасарах цIена хилийтара молхаш а етташ культиваци еш да тхо укх деношка. Хозача дечой хIара сахьатах, минотах пайда а эцаш къахьегача тха механизатораша яр шу а. ерригa пятилетка а толамца чакхъяккха лаьрхIад.

Массехк дош ала лов сона тхоай парниковч боахамах лаьца а. 19 стандартни парник я тха. Цар чу оаха хьалкхею 30 гектара тIа дIае еза тхьамкий рассада. Дика бова парниковн болх дукхача хана дена цига къахьегаш волча Темирсултанов Iабдулийна. Цун хьалхленца гина лаьрхIа дIабийнаб 8 гектар хохаш. ХьалхагIа тхьамкий рассада а хохий ги а ийде дезаш хулар тхо. ХIаьта укх шера кхыча боахамашка лохка а ийш хургья тха уж. Бегашта санна «тха Мичурин» оал колхозхоша Темирсултановах.

Кхаш а, культурни дьгIенаш а шеръяра баьповгIаех мукъадоаккхаш латт 120 гектар лаьтта. Из а я экономика дегIайоалаяра йолча торонех цаI.

Парте XXIV-ча съезда материалаша дегаш гIоздаьхача тха колхозхоша цхьаккхе а хIама кхоачадергдац нийслагIча пятилетка хьалхара шу толамца чакхдаккхара.

Т. ГЕРЗЕЛИЕВ,
Гудермесски района «Дружба» колхоза председатель.

ХАОТТАМ

Тахан республике гIоллеи Грознеи морхаш а йолаш, юкъ-юкъе лаьгIо догIа а делхаш, къилбаседа-малхбузехьара гIийло, цкъаза чIоаггIа мух а хьекхаш ха хилеи фегара температура республике гIолла 5—10, Грозне 7—9 градус йIовхал йолаш хилеи тарлу. Кхоанеи ломмеи хувцалуш морхаш а йолаш, цхьацайолча моттигашка юкъ-юкъе догIа а делхаш, къилбаседехьареи къилбаседа-малхбоалехьареи мих а хьекхаш ха хила а фегара температура бийсашка 1—6, деношка 4—9 градус йIовхал йолаш хила а тарлу.

Метеостанци.

Редактор М. К. ЛЬЯНОВ.

РЕДАКЦЕ АДРЕС: г. Грозный, Ленина улица, 11 (3-гIа этаж). Телефонаш: редактора — 3-44-96; редактора зам.—3-39-11; бехктокхама секретаря — 3-34-38; партийни вахареи, культураи, промышленностеи отделий — 3-42-30; юрта боахама отдела — 3-42-28; письмой отделеи бухгалтереи — 2-60-71.

«Грозненский рабочий» издательства типографи. Революце проспект 7/84.

АДРЕС РЕДАКЦИИ: г. Грозный. ул. Ленина. 11 (3-й этаж). Телефоны: редактора — 3-44-96; зам редактора — 3-39-11; ответственного секретаря — 3-34-38; отделов партийной жизни, культуры и промышленности — 3-42-30; отдела сельского хозяйства—3-42-28; отдела писем и бухгалтерии — 2-60-71.

Типография из-ва «Грозненский рабочий», проспект Революции. 7/84.

СФ05084. Заказ № 3949.